

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 3

MAGYAB ÍRÓK ÚJ MŰVEI
MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN
 PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5.

VERS

EEDE ANNA
 PIHARI SÁNDOR
 FODOR JÓZSEF
 GÖRGEY GÁBOR
 ILLYÉS GYULA
 LÁSZLÓ IBOLYA
 SOÓS ZOLTÁN
 TAMÁSI LAJOS
 VÁRKONYI NAGY BÉLA
 VAS ISTVÁN
 VASVÁRI ISTVÁN

Szigorú tavaszban
Vándor neonfényben
Szertelen ünnep
Délkör
Nyitott ajtó (műfordítások)
Köznapi lobogás
Napébresztő
A ledöntött kőfal
Enek az óceánról
Válogatott versek
Izzó őszben

PRÓZA

BARÁTH LAJOS
 DÉRY TIBOR
 ERDŐS LÁSZLÓ
 FEKETE GYULA
 FENÁKEL JUDIT
 GYURKÓ LÁSZLÓ
 JÉKELY ZOLTÁN
 KAMJÉN ISTVÁN
 KENDE SÁNDOR
 KOVAI LŐRINC
 KÖSZEGI IMRE
 LENGYEL JÓZSEF
 NEMES GYÖRGY
 NÉMETH LÁSZLÓ
 SIPKAY BARNA
 SOMOGYI TÓTH SÁNDOR
 SZAUDER JÓZSEF
 TAKÁTS GYULA
 TULI JÓZSEF
 ZSIGRAY JULIANNA

Házak tábla nélkül
Szerelem
Élt közöttünk egy ember
Az orvos halála
Az élet vidám dolog
Csütörtök
Bécsi bolondjárás
Küzdelem
Testvérek
Életre-halálra
A pesti lány
Hol keressem Kína közepét?
Kánaán
Mai témák
Messzi harangszó
Gyerektükör
Ciprus és obelisz
Kinek könnyebb?
Bocsánatos bűn
Tékozló élet

ÚJ KIADÁS

FEKETE ISTVÁN
 ILLÉS BÉLA
 KODOLÁNYI JÁNOS
 NÉMETH LÁSZLÓ
 TAMÁSI ÁRON

Lutra
Kárpáti rapszódia
A vas fia
Egető Eszter
Abel-trilógia

E SZÁMUNK SZERZŐI

ALBERT GÁBOR
ANGYAL ENDRE
ARATÓ KÁROLY
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
BIHARI SÁNDOR
BOGNÁR GYULA
CSORDÁS JÁNOS
DEMÉNY JÁNOS
DOROZSMAI JÁNOS
FARKAS LÁSZLÓ
FODOR ANDRÁS
HERNÁDI GYULA
KÁLDI JÁNOS
KERESZTURY DEZSŐ
KONRÁD GYÖRGY
F. KOVÁCS FERENC
LIPTÁK GÁBOR
LÁSZLÓ IBOLYA
MALLARMÉ, STÉPHANE
MENYHÁRD ALFRÉD
NÁDASS JÓZSEF
NÉMETH LÁSZLÓ
PÁKOLITZ ISTVÁN
RÁBA GYÖRGY
REMENYIK ZSIGMOND
SELYMES FERENC
SOLYMOS IDA
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TÜSKÉS TIBOR
VÁRADY SZABOLCS
VARGA IMRE
VÖRÖS MÁRTON
WEÖRES SÁNDOR
ZSIKÓ GYULA

RAJZOK

DISKAY LENKE

ARATÓ KÁROLY

1939-ben születtem. A középiskola elvégzése után előbb segédkönyvtáros, majd háromműszakos anyagmozgató és raktáros lettem a budapesti Gyapjúfonó- és Szövőgyárban. Végül felvettek a pécsi Pedagógiai Főiskola magyar-német szakára, itt szereztem tanári képesítést 1961-ben. Jelenleg középiskolában tanítok, Komlón. Verseim 1957 óta jelennek meg. Első verseskönyvemet a Magvető Könyvkiadó vette gondozásba. Elképzeléseimből eddig elenyészően keveset valósítottam meg, de efelől töprengeni még korai lenne, hiszen végső sorban a már megszületett és az elkövetkező művek döntenek.

Arató Károly

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 3. szám

1963 március

TARTALOM

PÁKOLITZ ISTVÁN versei — — — — —	195
ARATÓ KÁROLY: <i>Egy lábú szék, ragyogó, hideg fal</i>	196
ALBERT GÁBOR: <i>Idegenek</i> (novella) — — —	197
RÁBA GYÖRGY versei — — — — —	207
TAKÁTS GYULA versei — — — — —	208
SOLYMOS IDA: <i>Kitartott ujj</i> (vers) — — — —	209
HERNÁDI GYULA: <i>Beszélgetés</i> (novella) — — —	210
BOGNÁR GYULA: <i>Levél</i> (vers) — — — —	213
KERESZTURY DEZSŐ: <i>Vég és kezdet</i> (vers) — —	214
BIHARI SÁNDOR: <i>Életem kényszere</i> (vers) — —	216
VÖRÖS MÁRTON: <i>Kiljan Halldór Laxness</i> (tanul- mány) — — — — —	217
KÁLDI JÁNOS: <i>Fúj a szél</i> (vers) — — — —	222
VÁRADY SZABOLCS: <i>Háló fölött</i> (vers) — — —	223
DOROZSMAI JÁNOS: <i>Két fabula</i> — — — —	223
THIERY ÁRPÁD: <i>Nagyvárosi rekviem</i> (III. rész) —	224
LÁSZLÓ IBOLYA: <i>Aki messze látni a vállunkra</i> <i>állt</i> (vers) — — — — —	236
MALLARMÉ négy verse (Weöres Sándor for- dításai) — — — — —	237

MŰHELY

BERTHA BULCSU: <i>Változatok egy témára</i> — —	239
BERTHA BULCSU: <i>Utóhang a „Változatok”-hoz</i> —	249

HORIZONT

CSORDÁS JÁNOS: <i>Falusi jegyzetek</i> — — — —	252
KONRÁD GYÖRGY: <i>Széljegyzetek a „huligán”-arc- képhez</i> (I. rész) — — — — —	255

MŰVÉSZET — VITA

DEMÉNY JÁNOS: Zenei köztudat — magyar való- ság — — — — —	263
ANGYAL ENDRE: Orffról — — — — —	267

JEGYZET

NÉMETH LÁSZLÓ: Az ifjúsághoz — — — —	269
NÁDASS JÓZSEF: Csendes szavak Remenyik Zsig- mondról — — — — —	270
REMENYIK ZSIGMOND: Két szonett — — — —	272
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Emléksorok Kárpáti Aurélról — — — — —	273
TÜSKÉS TIBOR: Búcsú Menyhárd Alfréd-től — —	274
MENYHÁRD ALFRÉD versei — — — — —	275
SZÉLJEGYZET	
F. KOVÁCS FERENC: Bogáncs — — — — —	276
VARGA IMRE: Írók írják-e a filmeket? — — —	276
SELYMES FERENC: Műfordítás — mű fordítás —	278

SZEMLE

FODOR ANDRÁS: Demény János életrajzi doku- mentációja Bartókról — — — — —	280
FARKAS LÁSZLÓ: Fejes Endre: Rozsdatemető —	283
TAXNER ERNŐ: Baráth Lajos: Ember fehér bottal	285
ZSIKÓ GYULA: Berze Nagy János: Szőlőszem ki- rályfi — — — — —	286
LIPTÁK GÁBOR: Bernáth Aurél: A Múza körül —	287

RAJZOK

DISKAY LENKE — — — — —	201, 211, 262, 268
------------------------	--------------------

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÖZÖ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja, megjelenik havonta.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17--19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára 6,— forint. Evi előfizetés díja: 72,— forint. Csekk számla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekk számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy-számlára. — Felelős kiadó: Braun Károly.

P á k o l i t z I s t v á n

H A T Á R

(Szívemben az angyal vagy előre siet,
vagy lemarad — —)

A vámtiszt fürge leltárszeme
— egy pillanat —
fölméri a fülkét.

Szívemben az ember
magára marad nagyon:
sértődve állok, már-már sérteni-készen,
s eldadogom,
itt, meg itt jártam, ez, meg ez küldött,
a csomagban mi van;
s míg fürkésző szemek nyila pásztáz,
nem mosolyoghatok angyalian:

az égi utak szabaddá válnak,
az Ember a Holdba repül,
de földi határokon átvergődni
csak pirulva sikerül.

Komárom, 1959

G E M I T U S M O R T I S

Egyikünk olyan csöndes lesz,
amilyen nyugodt lehetett a lét előtti nyugalomban;
másikunk fölcukló zokogása
visszaperelné a Többénemkövetelhetőt;
közénk feszül
a borzongás törvényes idegensége,
a kibékíthetetlen különbözőség
iszonyú bizonyossága:
egyikünk semmit se szólhat.
másikunk hiába kérdez
s mindegyikünk
külön-külön egyedül marad.

L É G T O R N Á S Z

A rácegresi gémeskút
és az Eiffel torony közti trapézon
olyan magátólértetődő
juhászbolcsességű pusztai természetességgel
és mindent átfogó
európai pillantású biztonsággal
leng
a félelmetes
hatvan-torony-magasban
hogyan szédül sz bele itt lent

1962

GYÜMÖLCSOLTÓ

Holt cimbalomhúr még az ág,
ringatja bűvő dallamát
s ha már nem bírja rejteni,
a márciusba zengeti;

piros-forrongó dalra kel
tengernyi rubint kótafej,
s a szél-pengette cimbalom
zsong, zeng a szirmos hajnalon;

ó, gyümölcsoltó új tavasz,
te mindig más — de ugyanaz:
bimbót és leányt érlelő,
termőre lobbantó erő;

te tudod, a virágos ág
nem önmagáért-cifraság,
de kedvderítő kegyelem:
a szerelem, a szerelem;

a virág: termő újulás
reményét szépítő varázs,
nem azért van csak, hogy legyen:
mit ér az, ami nem terem?

a virág gyümölcs lesz a fán,
(szerelmes csókból szült anyám)
s tán nem egészen hasztalan
gyümölcsöt érlel szép szavam;

áldás a gyümölcs — és teher,
nehezét úgy viseli el
a gyümölcsfa, a szív, a szó,
ha nem szépség nélkül való.

Arató Károly

EGLÁBŰ SZÉK, RAGYOGÓ, HIDEG FAL

Könnyed búcsúdon töprengtem hazafelé menet
s szavaidon, mikhez arcom adta a hátteret.
Elnéztem, hogyan nyel magába a lépcsőkanyar
s marad a bánat velem, mely, tudtam, hazazavar.
Hosszúszerű fájdalom nőtt szívemben fényesen,
felsírtam volna tán, de visszatartott szégyenem.
Biccentéssel köszöntöttem otthon társaimat:
az egylábú széket s a ragyogó, hideg falat;
nem vigasztalt, hogy nem szabad várnom téled sokat —
leültem hát közéjük és hallgattam nagyokat.
Majd kinéztem, lesve: hány virágzó fa kavarog
épp vattát fűjtak rájuk lepkeszárnyú angyalok,
míg az égbolt résein a homály beszüremlett
s bennem és szobámban még irgalmatlanabb csend lett.
Ó, miért is adod nekem csupán egyik kezed,
mikor a Tökély kell, hogy megtámaszd életemet?
Szemed sötét virágként álmod partszegélyein
egyre nyílik, nyílik és elbódítja éjeim;
segítsd, jöjj, bogyd ki összekúszált dolgaimat,
hisz mint hanyatt esett bogár, vagyok olyan riadt,
egyensúlyom oda, tollamról lecsúszik a szó,
tükröket forgatva incseleg velem a való
s olykor ezért hiszem talán: fákról almák helyett
felém mosolyognak borotvált janicsár-fejek.
Lásd, elbitangolok! — ne engedj! Mint egy árva lány,
ránts magadhoz, kapkodj éjbeszökő arcom után,
várj pirulva — így majd szótlán asztalodhoz ülök,
míg te hajadból a csillagokat kifésülöd
s feledteted velem otthon maradt társaimat:
az egylábú széket s a ragyogó, hideg falat.

IDEGENEK

Már a reggeli vonattal megérkezett. Apám egész éjjel együtt utazott vele és a nagy termes kocsni sarkából, szunyókálások szüneteiben megfigyelhette izgó-mozgó, nyughatatlan és szerfelett feltűnő magatartását, ahogy állandóan ismerősöket keresve és találva is, néha eltűnt, egyik kocsiból a másikba mászkált, de mintha azonnyomban rájuk is unt volna, átült a másik padra, újabb beszélgetésekbe kezdett, egészen addig, míg éjjél felé egyedül nem maradt éberségével és kimeríthetetlennek látszó beszélő-kedvével. Ekkor mintha ő is megcsendesült volna, az ablakhoz állt és onnan figyelte a félrebillent fejű, a kényelmetlen és minduntalan megzavart álomban kipirult arcú nőket, és fölényes mosollyal vette tudomásul, ha valaki horkanva felébredt, s bódultan nézett körül a tompán világított kocsiban. Az utasok nagyrésze kicsit megnyílt szájjal aludt, kiszolgáltatottan a kíváncsi tekinteteknek, de mégis megközelíthetetlenül, beburkolózva fárasztó álmukba. Lárki (mert így hívták, és különleges hangzású neve tökéletesen illett nem átlagos megjelenéséhez és viselkedéséhez, bár egyáltalán nem öltözködött különlegesen, egyetlen kopott sötétszürke ruhája, ha más viseli top-rongyosnak hatott volna, de jelentékeny feje, a kezdődő kopaszságtól túlzottan boltozatos homloka, állandóan érdeklődő vagy gúnyosan csillogó szeme, magasságával még hangsúlyozottabb vékonysága a kopott ruhát jelentéktelen és egyáltalán nem zavaró mellékkörülménnyé tették), — a hosszú közbevetés után újra ismételjük meg különleges hangzású nevét — Lárki tekintete sorra minden arcot végigkutatott izgatottan rezzenve, mintha attól tartani, hogy valamit esetleg elmulaszt. Apám még akkor nem ismerte, de így is feltűnt neki ez a magas homlokú, keskeny szájú, állandóan mozgó hórihorgas ember, ahogy megállt az ablakban és egy ideig — mindig csak pár pillanattig tartott ez az idő — kinézett a feketén és kivehetetlenül futó tájra, amit csak néha osztottak sávokra az egyenletesen dübnyögő mozdony szikrái, aztán hirtelen, afféle ittfelgett Don Quijote módjára, váratlanul megfordult, mintha csak rajta akarna kapni valakit, és elégedetten nézte az alvókat, mindegyiket számbavette, rebbenő tekintettel, hogy aztán egy-egy arcon megnyugodjon. Ilyenkor keskeny szája mosolyra húzódott, kissé cinikus mosolyra, ami még vékonyabbra feszítette a vonal-szerű ajkakat. Apámnak, ahogy elnézte, eleinte csapongó nyughatatlan keresgélését, rövid és különös beszélgetéseiket az arcokról olvasta le, szinte a szemével hallotta, és később Lárki rebbenő tekintetét figyelte, már amilyen figyelemről itt szó lehet, félálomban egy operett-dallam jutott eszébe, a vonatkattogás még ütemet is játszott alá. Csak egyetlen szövegfoszlányra emlékezett: „arra születtem akár a pillangó... így élni, óh, de szép, így élni jó...” s közben, míg a megszakítatlan ritmus magával ragadta a dallamot, ő is elaludt. Már szürkült mikor felébredt, Lárki ugyanúgy állt az ablakban kissé didergősen összehúzott vállakkal, mintha el sem mozdult volna poszt-járól. „Pillangó”, jutott eszébe apámnak újra az éjszakai operett, de most ostobaságnak érezte. Tehát egyedül maradt egész éjszaka, állapította meg magában apám, nem tartott ki mellette senki, és ő sem volt hajlandó az alvókhoz csatlakozni. Pedig három társasággal is beszédbe elegyedett, hogy aztán hamarosan hűtlenül magukra hagyja, de előbb még közös ismerősök után kutattak, ami általában eredménnyel szokott járni, ha megfelelő odaadással és igyekezettel kezdenek hozzá. Ilyenkor Lárki, mintha még inkább felélénkült volna, elmosolyodott, száját szébbébszorította, és jelentőségteljesen elhallgatott, mintha valami különöset, a közös ismerősökről valami kellemetlent tudna, amit nem illik elmondani, sokkal bölcsebbnek látszik hallgatni róla. A többiek kényelmetlenül feszengetek, többszörösen megbánva az eddigi beszélgetést, ugyanakkor izgatottan is a kíváncsiságtól, de nem merték unszolni, mert hátha olyasmiről esik szó, ami őket is közelről érinti, meg hát sohasem lehet tudni a vonaton, kivel keveredik össze az ember. Utazás közben inkább csak az időjárásról, sportról vagy esetleg a politikáról illik és lehet beszélni, természetesen ezekről is mértéktartó óvatossággal. De Lárki ezekről nem volt hajlandó egy szót sem szólani, és némileg le is nézte azokat, akik ilyen profán és haszontalan dolgokkal töltötték idejüket. Őt kizárólag csak az emberek érdekelték, de azokról aztán mindent tudni akart, sokszor alaposan át is lépve a jólneveltség határait, szinte már tolakodó bizalmaskodással, de olyan magától-értetődő természetességgel, hogy még a kifinomult érzékű emberek is csak utólag, esetleg napok múltán vették észre, hogy kiszolgáltatatták magukat egy vadidegen ember tolakodó érdeklődésének.

Már a reggeli vonattal megérkezett, de hozzánk csak estefelé állított be, kissé gyűrötten, könnyelműen vékony aktatáskájával a kezében, kabát nélkül. Mi már megvacsoráztunk, mert a következő vonat, amivel jöhetett volna és vártuk, éjfél körül érkezett. Nem magyarázkodott a késés miatt, feltűnően jó étvágygal evett, és vacsora után azzal a meglepő kéréssel, illetve bejelentéssel fordult hozzám, hogy lefekvés előtt lábat szeretne mosni. Érkezéskor húgomnak szertartásosan kezetsókölt, amin én csak mosolyogni tudtam, de ő, mármint húgom, mélyen belepirult. Különös volt, ahogy a sajtók, paprikacsutkák, szalámiarikák felett és némileg még az érkezés és a kézcsók emlékének szomszédságában felém fordulva kijelentette, hogy este lábat szeretne mosni, mintha ez lenne a legtermészetesebb, és tulajdonképpen kár is ilyen bejelentésekkel az időt pocsékolni, hiszen úgyis tudom, hogy képtelen lábmossa nélkül elaludni, és ez a tisztasági művelet legalább annyira ő, mint amennyire az előbbi kézcsók.

Apám kedvtelve, magában mosolyogva figyelte, és talán ő volt az egyetlen közöttünk, aki mindezt természetesnek érezte, ha kissé különös is volt ugyanazt az embert látni nálunk, az ő lakásában, akin egy éjszakán át mulatott. Mindezek a furcsaságokon első sorban nekem nem lett volna szabad — vagy illet volna — megütköznöm, hiszen én hívtam, és találkoztam vele Pesten napról napra, az én barátom volt, de mégis itt, ahol már magam is szinte vendégnek számítottam, itt a családon belül egészen másképp ítélt meg mindent, a régi, úgyszólván öröklött mértékek szerint és szellemében, itt másképp hangzottak a szavak, és nemcsak a szavak jelentése volt más, egészen mássá váltam én is, mintha az évek kereke visszaforgott volna, igyekeztem magam is olyannak mutatkozni, amilyen régen voltam, a mozdulataimat, de még a gondolataimat is igyekeztem a „családhoz” idomítani: utólag komikusnak tűnő lelkendezéssel dicsértem a túróstésztát, amit azóta már rég nem szerettem, és szidtam a bokafixes harisnyákat, megfeledezve arról, hogy csomagomban egyetlen másfajta zokni sem található, és idővel apám is megbarátkozott ezzel a meglehetősen praktikus ruhadarabbal. De én mindenáron jó családtag akartam lenni, annak a családnak tagja, ami már talán — dehogy is talán, egész biztosan — nem is létezett.

Lárkira ezek közül az elképzelt és csalóka díszletek közül — amik persze még átalakulásukban is gyökeresen különböztek másik életem körülményeitől — mint különös idegenre néztem, mint egy betévedt furcsa szerzetre. Pedig hosszas latolgatás után választottam őt, mikor végre engedtem anyám unszolásának és belevágtam ebbe a kétése kimenetelű kalandba, hogy barátaim közül meghívjak valakit hozzánk. „Senkit sem ismerek, akik veled szoktak lenni”, mondta anyám többször féltékenységgel vegyes kíváncsisággal, és most is, ahogy a vacsorát készítette és terített, éles kutató pillantásokat vetett Lárkira, túlzottan kedves volt vele, mintha nem is a barátom, hanem menyasszonyom lenne. És ez a féltékenység nem is volt teljesen indokolatlan, magam is éreztem a helyzet visszás voltát. Ahogy a házassággal véglegesen megszakad a gyermek és szülő eleven, bár az évek során egyre lazuló kapcsolata, úgy most Lárkí ezt, a szinte kérés szerepet töltötte be, hogy jelenlétével végre színvállásra bírjon s önmagam és anyám előtt is bizonyossá váljék, vajon a család vagy a barátság számai erősebbek, ki mondhat magáénak, illetve kik mellé álllok.

Akkor természetesen egyőnk sem tudta ezt ilyen egyértelműen, de anyám féltő és féltékeny tekintete, kedvessége, Lárkí magabiztossága, és az én bizonytalanságom, mind ezt jelezték. Igen, akkor magam előtt is igyekeztem leplezni, de utólag, a felelősség és a következmények teljes ismeretében, illetve akkori hiányában, bevallhatom, hogy némiképp kellemetlenül éreztem magam, ami valami szokatlan bizonytalanságból származott, mintha egy szellemi varázskastélyba tévedtem volna, ahol sohasem lehetek biztos afelől, nem mozdul-e meg alattam a padló, vagy a szék nem kezd-e szédületes sebességgel forogni velem, velünk, mindannyiunkkal együtt. Úgy éreztem magam, hogy újra egy hasonlattal kíséreljem meg minél érzékletesebben magyarázni akkori helyzetemet, mint a vékony tű, ha két mágnessel közelednek felé, megremeg és nem tudja, melyik erőnek engedjen, mert mindkettő vonzza, és mindkettő idegen tőle. Igen, feltétlenül idegen, vagy nem teljesen azonos vele, ez volt akkori helyzetem. Mert igyekeztem ugyan jó családtag lenni, de épp ez az igyekvés bizonyította, hogy nem voltam az, csak belém nevelt udvariasság, jólneveltség, csak akarat.

De ugyanezt éreztem Lárkí mellett is. Pillangó természetét túlságosan könnyűnek tartottam, bár kétségtelenül hatással volt rám, ahogy mondani szokták, imponált könnyelműsége, csélcsep természete, a dolgok fölötti lebegése, szerettem volna utánózni is, és a maga nemében ezt az életformát is éppolyan tökéletesnek ítélt meg, mint anyámét, ami természetesen nem zárta ki, hogy néha nem tréfálkoztam volna egyikkel is éppúgy, mint a másikkal, amit a barátság, ill. a családi kapcsolat már eleve ártalmat-

lanná és elfogadhatóvá tett. De most még ez a tréfálkozó hang is lehetetlennek és abszurdnak tűnt, színvallást, elkötelezést jelentett volna, úgyhogy meglehetősen táncstalanul, félszeg zavartsággal méregettem Lárkit, és tehetetlen bosszúsággal nyugtáztam anyám jogosult féltékenykedő-izgatott tekintetét. Pedig már jó előre számítottam a baráti látogatás esetleges kellemetlen vagy csak zavaró felhangjaira, ezért is halogattam, minduntalan újabb és újabb jelöltekkel kísérletezve — persze csak gondolatban —, elképzelve azokat a körülményeket, helyzeteket és beszélgetéseket, amelyek kétségtelenül vagy legalább is minden valószínűség szerint rossz ízt hagynak vissza mind a látogató, mind pedig a vendéglátó szájában, nem is beszélve magamról, ki sem az egyik, sem a másik kategóriába nem tartoztam, és éppen ezért, mondhatnám szinte két tűz közé szorítva, mindkettőt egyszerre és fokozottan érzem, azaz érezném, — mert mindezt helyesebb lett volna feltételes módon kifejeznem, hiszen mindezt akkor, a tervezgetés idején még csak elképzelés, csak lehetőség volt.

A nehézségeket, a bizonytalansági pontokat nagyon jól ismertem, legalább annyira, hogy az előbbi hasonlatnál maradjak, mint a Vidám Park varázskastélyának, ha nem is tervezője — mert ebben a vonatkozásban velem kapcsolatban semmiféle előretervezgetésről nem lehetett szó, hisz számomra ezek a körülmények már eleve adottak voltak —, de legalább is mindennapos kezelői, azok a fiatalemberek, kik valószínűleg meglehetősen csekély fizetség ellenében felsegítik a megrémült vidékieket, kik komikusan igyekeznek felmászni a forgó hordó oldalára. Igen, nagyon jól ismertem ezt a családnak nevezett elvarázsolt kastélyt — akkor még azt hittem —, de segítséget nem szívesen nyújtottam volna senkinek sem — minden ilyen szolgálat árulásnak látszott a családdal szemben —, és éppen ezért okozott gondot annak a személynek kiválasztása, aki anyám kívánságának megfelelően vállalkozott volna erre a késes kimenetelű kalandra.

A családi élet egyik ilyen állandóan került mocsaras területe volt többek közt a politika. Erről nem volt szabad otthon beszélni, még célzások formájában sem, nem mintha nem nyújtott volna elég témát, — épp ellenkezően. Apám ugyan eredendően apolitikus ember volt, nem foglalkoztatták a nagypolitika kérdései, de még a kispolitikaé sem egészen addig, míg — kicsit talán szellemeskedő és elcsépeelt fordulat szerint, amelytől épp közönséges volta miatt nem lehet némi igazságot megtagadni — a politika nem foglalkozott övele.

A városnál viselt hivatalt még negyvenöt előtt — sohasem mondták azt, hogy felszabadulás, ami az ő körülményeik közt, in abstracto talán igaz is volt, de in concreto apám esetében ennek a kifejezésnek kerülése nélkülözötte az igazságot — tehát negyvenöt előtt a városnál viselt hivatalt, ahogy akkoriban mondták, városi jegyző volt, és nemcsak negyvenöt előtt, amiről csendben, nem minden szándékossággal nélkül feledkeznek meg, hanem utána is, egészen ezerkilencszázötvenig. És éppen ezért nem volt gyűlöletességében is természetes és elkerülhetetlen kísérője, mint régen a járványok kerülése, mert minden, szavakban ugyan ki nem mondott tiltakozás ellenére — erről otthon nem illett beszélni — az ezerkilencszáznegyvenöt apám és a család számára valóban felszabadulást volt. Apámat ugyanis annakidején a nyilasok internálták, de erről a tényről és ennek az állapotnak megszüntetéséről senki sem vett tudomást, mintha az csak véletlen lett volna, és a nyilasok, az egész internálás csak a háborúnak volt gyűlöletességében is természetes és elkerülhetetlen kísérője, mint régen a járványok és az éhínség. Apám gyűlölte a nyilasokat, de ahogy a bacillusok ellenségét, a gyógyszereket sem szeretjük, úgy idegenkedett ő is a negyvenöt utáni időktől, és csak becsületből maradt régi helyén, meg hát azért is, mert valamiből meg kellett élnünk. A helyén maradt, és sértődötten, némi göggel nézte a körülötte kialakuló új rendet, ami számára teljesen idegen volt, már csak azért is, mert olyan emberek rendelkeztek, akiket nem ismert, és akik őt meg sem kérdezték, igaz, nem is bántották. Apám mindig a törvény embere volt és feltétlenül udvarias; és most úgy érezte, minden törvénytelen, sokkal lazábban értelmezik a szavakat, ami végeredményben akkor is káros, ha az emberség diktálja, hát még ha pozícióharc, törtetés, egyéni érdek húzódik meg mögöttük. Mindegyikre volt elég példa. Azt hitte, hogy a törvénytisztelet nem más, mint állandó szolgálat és kiszolgáltatottság: elhallgattatni azt a belső hangot, ami ítélt és mérlegel, és helyette a szavakat szolgálni hűségesen és önmegtagadóan. Egyszer azért ő is megszegte a törvényt, hallgatott a belső hangra; annakidején ezért internálták a nyilasok. Pedig inkább antiszemita volt, mint, ahogy az internálási végzés megjelölte a „bűntettet”, zsidóbarát. De negyvenöt után, az új és ismeretlen emberek között, kik gyanúsító szemmel méregették a régi rendből itt maradt hivatalnokot, konokul ragaszkodott a szavakhoz, és nem volt hajlandó elismerni, hogy rendkívüli körülmények között élünk, hogy kivételesen meg lehet tenni ezt vagy azt. Ha vendég

jött hozzánk, rendszerint régi hivatali kolléga, apám figyelmesen és udvariasan hallgatta bizonykodásukat, megbízható értesítéseiket, amik legtöbbször arra vonatkoztak, hogy karácsonyra vagy húsvétra — mindig pontos és végleges dátumot tudtak — kivonulnak az orosz csapatok, nemzetközileg ellenőrzött titkos választásokat tartanak, aminek eredményeként kétségtelenül visszajönnek a régi jó-idők. Apám figyelmesen és udvariasan hallgatta ezeket a beszédeket, még közbe sem kellett szólnia, mert ennek a témának nem voltak kátyúi vagy buktatói, hiszen olyan messze elkerülték a valóságot, hogy semmi sem akadályozhatta meg a szabad képzelődés futását. A volt főbíró vagy az árvaszéki ülnök belepirosodva magyarázta a lehetőségeket, anyám is felélénkült és mindent elhitt: hogy cselédet tarthat újra és főzheti a nagy névnap, vagy hivatalos vacsorákat, amik ellen annakidején nem győzött lázadozni, de az évek már kilúgozták belőle ezt a tiltakozást, és ilyenkor szinte elkábulva engedte át magát a felelőtlen ábrándozás szinte már beteges élvezetének. Apám udvariasan — nem győzőm elégszer ismételni ezt a szót, hogy udvariasan — hallgatott, figyelt, úgyhogy engem is megtévesztett az a csalóka és magabiztos mosoly a szája körül, ami, azt hittem, azt mondja: majd akkor, akkor lesz újra jó világ, biztos, hogy eljön egyszer. Igen, azt hittem, hogy az egyetértő, az együttlekedő mosolya ez a bújkáló derű a szája körül, és csak jóval később vettem észre, hogy mindig kineveti vendégeit, és csak udvariasága nem engedi meg, hogy gúnyt űzzön belőlük, vagy hangosan felnevessen. A káderlapjába valószínűleg azt írták be, hogy reakciós; és ha óvatlanul politikai vitába keveredtünk, sokszor magam is hajlamos lettem volna erre a minősítésre, ha nem az apámról van szó, és nem tudok sokkal többet róla azoknál, akik az ilyen minősítéseket írják. De hát mit is akart tulajdonképpen? Sokszor kérdeztem ezt én is magamtól elkeseredve egy-egy hosszadalmas és reménytelen vita után, próbáltam ellenérveiből összeállítani valami programfélélt, de mindig eredménytelenül. Csak jóval később jöttem rá, hogy nem akart semmit, mint ahogy nagyon sokan nem tudják, mit akarnak, pusztán csak nem hagyta magát tovább sodortatni, megállt és tagadott, jobbra éppúgy, mint balra, nem törődve a logikátlansággal sem, sértődötten tagadott.

Politikáról tehát haszontalan, és épp ezért nem is volt szabad otthon beszélni — és ez a tapasztalatból leszűrt igazság barátaim jórészt alkalmatlanná tette a vendég szerepére. Legtöbbjük szenvedélyesen érdeklődött a politika iránt, és általában, mondhatnám azt is, hogy kizárólag a család számára elfogadhatatlan nézeteket vallottak. Nem mintha Lárki nézetei mindenben megfelelték volna az otthoni követelményeknek, de témái közül úgyszólván teljesen hiányzott a politika. Érdeklődése, mégpedig szenvedélyes érdeklődése, más szférák felé sodorták, a politika csak periférikusan, olykor-olykor, és akkor is egészen más és távoli tárgyakkal kapcsolatban jelentkezett, úgyhogy nem kellett tartanom heves vagy bármilyen összeütközéstől.

Lárki mellett szót az is, hogy a másik, különösen anyám részéről fontosnak tartott kérdésben már eleve lehetetlen volt a súrlódás, mármint a vallás kérdésében. Mi — anyám és én — ezt már évekkal előbb elintéztük, kínosan és drasztikus nyíltsággal, amit ugyan anyám nem volt hajlandó véglegesnek és egyáltalán komolynak elfogadni, és újra és újra megkísérelte szóbahozni bizonytalanul és félénken, amit én tréfával hátrítottam el magamtól. Otthon azért vasárnapokint engedtem anyám kérésének, elkísértem őket templomba, anyámat és húgomat, mert apám annak ellenére, hogy magas egyházi tisztséget viselt — tanácsbíró volt az egyházmegyében — nyíltan és kertelés nélkül kijelentette, ami nem nélkülözött bizonyos joviális humort sem, hogy csak a kocsmába jár minden vasárnap az ember; mondom, hűségesen engedtem anyám rimánkodó tekintetének és elkísértem őket a templomba, közönyös arccal hallgattam végig a prédikációkat, amiknek legtöbb fordulatát már ismertem, és egy időben kedves szórakozásom volt, hogy impertinens módon előre megmondtam, milyen textust vesz fel a pap, ami nem is volt olyan nagy bosszorkányság, ha meggondoljuk, hogy általában csak sátorosünnepek voltak otthon, és bizonyos mértékig magam is a beavatottak közé tartoztam, hiszen két évet hallgattam annakidején a teológián. A vendégtől persze anyám se követelte volna meg, hogy kedve és akarata ellenére templomba menjen, de valószínűleg rosszallóan megjegyezte volna magának. Lárki esetében azonban egészen más volt a helyzet; katolikus létére egészen más normák szerint ítélte meg anyám. És mindezek mellett Lárki nem is volt teljesen ismeretlen a család előtt — most persze nem apám újkeletű és előre nem is sejthető utazási tapasztalataira gondolok —, többször meséltem róla, és ismerte húgom is még Pestről. Teológus koromban többször meglátogattam az internátusban, és néha, talán három ízben, Lárki is elkísért ezekre a nem túlságosan terhes, de azért kelletlenül teljesített, kötelező testvéri szolgálatokra. A túlfűtött társalgóban ültünk ilyenkor, kényelmetlen székeken — hétköznaponként itt tanultak a lányok —, hangversenyről, színházról be-

Diskay Lenke rajza

szélgettünk. Húgom kíváncsi barátnői néha benyitottak, a merészebbek még végig is sétáltak a szobám, mintha valakit keresnének, és közben jól szemügyre vettek bennünket, adatokat gyűjtöttek az esti beszélgetéshez. Szívesebben mentem egyedül, pedig tudtam, húgom örül minden újabb ismeretségnek, de nemtörődöm módon, inkább ügyelve saját kényelmemre, mint az ő ki nem mondott kívánságára, egyedül látogattam meg, és lehetőleg rövidre szabtam az ott töltött időt. Csak Lárkit vittem el párszor magammal, talán kétszer vagy háromszor, úgyhogy húgom elbeszélései alapján úgy tartották számon, mint egyetlen barátomat, a barátot. Így Lárki tudtán kívül két különböző és egymástól teljesen független szférát kötött össze, mielőtt még ismerték volna már híd volt a család és köztem, azaz két életem közt: az időleges családi és a másik, a valóságos életem között. Híd és összekötő? De ne vágjunk semminek sem elébe. Lárki akkor, képzeletben, a meghívás idején, anyám és az én elképzelésem szerint valóban alkalmasnak mutatkozott erre a szerepre, minden hebehurgyasága ellenére is, vagy éppen ezért.

Az egész családon enyhe izgalom borzongott, talán csak apám őrizte meg joviális nyugalmát, ami rendjén is volt, és igen illett hozzá, tekintélyes, de semmiképpen sem formátlan pocakjához, amit öntudattal viselt, és néha úgy vettem észre, még hangsúlyozott is, mintegy evvel is dokumentálva biztonságát és rendíthetetlenségét, mit még a ránézve oly kellemetlenül alakult politikai körülmények sem tudtak megingatni. Ketten, a két véglét, a már túlzott mozgékony és a nehézkes lassúság képviselői — Lárki és apám viselkedtek csak elfogulatlanul; mi többiek olyan belső izgalommal vettük Lárkit körül, mintha vizsgáznánk, az első pillanattól kezdve, és különösen a komikus kézcsók után, amin apám természetesen az utazási tapasztalatok birtokában mosolygott, de húgom ellenkezően nagyon is belepirult, és magam is túlzottan találtam az üdvözlésnek ezt a formáját. Bár rajtam semmit sem lehetett észrevenni, nagyvilági és már majdnem sértő természetességgel és semmibevevéssel vettem tudomásul mindent, persze csak látszólag, mert anyám féltő és féltékeny tekintete, húgom kézcsóktól kipirult arca, és egyáltalán várakozásuk bennem is olyasféle érzést indukált, hogy rövidesen valami különösnek kell történnie. Hogy mi, azt persze nem tudtam volna megmondani, ahogy ők sem, és senki sem. Ezek után már nem is volt olyan meglepő, mikor Lárki bejelentette, hogy lefekvés előtt feltétlenül szeretne lábat mosni. Egyszerűen tudomásul vettük, mintha csak nálunk ismeretlen etikett szabályai szerint történt volna minden.

Kétféle vasárnapot ismerek. Az egyik telve van színültig unalommal, a másik izgató és izgalmas, a megállapodott és egyhangú hétköznapi után a kalandot ígéri. A családi vasárnap mindig jó későn kezdődött, apám félmeztelenül, hasa alá kötött hálóingben, papucsban járkált fel-alá, a visszhangos fürdőszobában mély dörögő hangon énekelt, buzgón szappanozta az arcát, néha bekente orrunkat a kemény illatos szappanhabbal, mire húgom visongott, én pedig gyűlölettel töröltem le ezt a gyerekké degradáló hűvös és mégis égető jelet. Ilyenkor minden felfordult, mindenki ráért és mégis állandóan futott, sietett, mert sarkunkra taposott és siettetett a templomba-menetel, a tűzhelyen sístergő ebéd, a vasárnap örömei, amik állandó ismétlődésükkel és tartalmatlanságukkal mindig idegesítettek, és pihenés helyett csak tétlenséget hoztak. Mennyivel más volt fenn, egyedül! Korán keltem, azok izgalmával, akik várnak valamit; a könyv, a kötetlen szabadidő, a vasárnapi utcák ünnepi forgataga már maga is ígéret volt; a futás után a sétálás, a sietés után a lassúság örömet ígerte a vasárnap mindig, csendet, elmélyülést, esetleg zajos baráti társaságot, de mindig előre kiszámíthatatlan kalandot. Most mintha az otthoni ritmus is megváltozott volna. Apám ugyan szinte büszkén mutogatta széles, őszülő bozontos mellét, és a fürdőszobából még a hálósobánkba is behallatszott, ahogy fojtott erős hangján énekelt: „... esküvő napján lesz a temetésem, és minden megy tovább, te szőke gyerek...” Anyyra belém ivódott, annyira megszoktam azt a buta dalt, hogy bármilyen körülmények között csak el kellett dúdolnom, és azonnyomban az otthoni vasárnapok ivergője vett körül.

Mikor felkeltünk, húgom már megfésülködve, hosszú pongyolában készítgette reggelinket, terítette az asztalt, pedig nálunk a reggelizés még vasárnap sem számított étkezésnek, csak úgy állva hajtottuk fel reggelinket. Anyám enyhe szemrehányó pillantásokkal hallgatta, mikor bejelentettük, hogy istentisztelet helyett elkísérjük Lárkit a székesegyházba zenés misére. Mert Lárki, ha csak egy módja volt rá, el nem mulasztotta a zenét, mint az ópiumszívó a napi adagját feltétlenül megkövetelte, kissé szét-

folyó és légies lénye nem tudta nélkülözni ezt a mákonyt, amit a zene jelentett. Különösen a modern, a barokk és a preklasszikus zenéhez vonzódott, a szinte matematikai pontosságot, a formába kényszerített formátlanságot, a megbabolázott démonikusságot szerette, és furcsa módon épp az egyéniségéhez leginkább illő laza, szerkezet nélküli impresszionista zenét, a parttalanul áradó, színpadias romantikusokat kerülte, ahogy a természet is ráduplázva minden észszerű meggondolásra, ösztönösen irtózva kerül el a ránézve káros dolgokat.

Közrefogtuk hűgomat, Lárki pesti ismerősökről pletykált, bennfentesen és rossz-májúan, hűgom áhitattal figyelt, és mint a jólnevelt lányok, csak néha vetett közbe egy-egy „ne mondja”-t, vagy „maga csak viccel”-t. De talán oda sem figyelt, minden igyekezetét arra összpontosította, hogy olyan legyen, amilyen szeretett volna: társasági és közvelten, amit sohasem sikerült neki elég életszerűen és természetesen alakítania, kissé mindig mereven és mesterkéltén viselkedett. Erendendően gyerek maradt, hiába múlt el tizennyolc éves, állandóan játszott, hol a komoly nőt, hol a gondos körültekintő háziasszonyt, hol még anyánkat utánozva, számomra roppant ellen-szenvesen, az erkölcsbíró, ki nem tudja megbocsátani a legkisebb lazaságot sem, mert „ez már mégis csak sok”, és „mit képzel magáról az a nő”. Ilyenén néha hevesen összekaptunk, ami még csak rontotta a helyzetet, ugyanis azt a hitet táplálta benne, hogy ez a szerep mégis csak hasznos, érdemes kitartani mellette, nem lehet olyan butaság, ha még vitatkozni is lehet rajta. Eredeti szeretett volna lenni minden-áron, és sohasem vette észre, hogy véleményeiben épp a megszokott, az elhasznált klisék bosszantanak, nem pedig meglepő vagy újszerű voltak. Ilyenről ugyanis szó sem lehetett. De most egyszerűen társasági akart lenni, semmi több.

Egymásra nem is figyelve léptünk be a székesegyházba, egyőnk sem vetett keresztet, viszonylag kényelmesen helyezkedtünk el a kényelmetlen, kemény faragott padban, és hallgattuk a misét. Azaz csak Lárki hallgatta, magafeledten és áhitattal — ami természetesen csakis a zenének és semmiesetre sem a szertartásnak szólt — tökéletesen megfeledkezve a külső világról. Ez a teljes és fenntartás nélküli oda-adás mindig idegesített, és néha hajlandó voltam sznob képmutatásnak tartani. Hiába, bennem a zene csak nagyon ritkán tudta áttörni azokat a falakat, melyeket a gondolat épít védekezésül az érzések elé, érzelmi viharai minduntalan megtörték ezen az értelmi hullámtörőn, és így, sajnos — vagy ki tudja? —, a zene adta bensőséges pillanatok csak gondolatserkentőek, illetve gondolat szülők voltak számomra. Most is ezen gondolkodtam és közben bosszúsan vettem számat ezzel a kellemetlen jelenséggel. De újabban nem csak a zenével voltam így; az itthon töltött két hét alatt még olvasni sem tudtam igazán, pedig könyvekkel megrakott bőrönddel, tervek gar-madájával érkeztem haza. Hiába, itthon minden más, s épp arról kell hallgatnom, ami leginkább érdekelt, nem mintha nem beszélhetnék róla, de itt senki sem arra figyel, amit mondok, hanem rám, az elveszett fiúra, minden tartalomtól függetlenül, amit bizony gyakran megaláznak is éreztem, hiszen nem a lényegét szerették bennem, hanem csak az esetleges testet, fizikai valómat, mindattól függetlenül, ami az „én”-t jelentette bennem; s ha megfeledkezve magamról lelkendezve magyarázni kezdtem, hamarosan elkedvetlenedve és sértetten hagytam abba, meg sem kísérelve anyámnak számat adni az okokról, amit úgysem érthetett volna meg.

A székesegyház előtt vakítóan sütött a nap. A templomi sötét után vak-sin pis-logtunk a vakító fényben kifehéredő kövek közt. Ez a tolakodó, agresszív, szemfájdító fényesség egyszerre elűzött minden gondolatot, tökéletesen tisztának és szinte könnyebbnek éreztem magam. A vallásos emberek valószínűleg ugyanezt érezték, csak hogy ők a kétféle atmoszféra különbségéből eredő megkönnyebbülést a lelkigyakorlat, a vallásos kötelesség teljesítésének tulajdonítják. És, ha nem is teljes mértékben, mégis igazuk van, mert ugyan milyen jobb és hatásosabb lelkigyakorlat kép-zelhető el, mint az a félézés, ha nem is mindig imádkozással töltött magány, amit a katolikus templomok nyújtani tudnak. Különösen akkor, ha az imádkozásban nem látunk mást, mint számvetést magunkkal, közeledést az önismeret felé, ami a kiegyen-súlyozott életnek kétségtelenül első alapfeltétele.

Láthatóan mind a hárman felfrissültünk, Lárki pár percre még magunkra ha-gyott, az egyik énekes-szel beszélgetett. Hangversenyekről ismerték egymást. Gúnyos, kissé piszkálódó hangon érdeklődött, hogy halad zenei tanulmányaiban és mikor hagyja már háta mögött ezt a kisvárost, az akadémikus-családot, miért nem megy Pestre, ahol mégis csak más, sokkal több lehetőség van, és végül is az énekek — persze csak ilyen nemes hanganyaggal — sokkal többet is kereshet, mint két év múlva egy vacak körzeti orvosi állással. Csak alig pár percig tartott ez a rábeszélés, mintha maga sem tartaná fontosnak, és nem is bíznék az eredményben, csak óvatos

mozdulattal bogarat akart volna rakni az énekes fülébe, ami majd később kezd el csak zümmögni — s már ott is voltak mellettünk. Lassan, Lárkinál szokatlan lassúsággal ballagtunk lefelé a sétátérre, mely közben már sétáló, udvarolgotó fiatalokkal telt meg, a járdaszéleken felállított padokat pedig miséről jövő botos, keménygalléros urak és egyeneshátú, régimódi csipkés nénikék foglalták el, belemerülve szokásos vasárnap délelőtti beszélgetésükbe, aminek az egészségi állapotuk megbeszélésén kívül fő témája — ahogy néha el-elkaptam szavukat — a mai fiatalság korholása volt. Mi is osztozkodtunk a polgárok vasárnap délelőtti ártatlan szórakozásában, fel-alá sétáltunk a kiterjesztett lombú vadgesztenyék néhol már barlanggá sűrűsödő hűvösében. Középen húgom, a széleken mi ketten, hol jobb, hol bal oldalt, minden fordulónál megcserélve helyeinket. Lárki kissé előrehajolva beszélt, hogy egyszerre lássa mindkettőnk arcát, azaz inkább, hogy mi lássuk az ő arcát, mert nem nézett ránk, nem a szemével, hanem inkább a testtartásával tartott számon bennünket.

— Higgyétek el — mondta mintegy az énekessel abbahagyott beszélgetést folytatva —, ha nem ismerném olyan jól a kisvárosokat, akkor állandóan csodálkoznék. Itt valahogy minden megfeneklik, mintha az emberek kátyuban élnének, nem tudnak kimozdulni abból az állapotból, amibe a környezetük, a város közvéleménye, vagy a legszűkebb család egyszer behelyezte. Nem képesek még a saját tehetségekre sem hallgatni. Itt van például ez a Naményi Péter is! Pedig kitűnő tenorja van, még az Operában is örömmel kapnának utána, persze némi iskolázás után. Ő meg csak azért, hogy eleget legyen a család kívánságának, képes hat évig orvostanhallgatósodni. Utána meg már természetesen nem nagyon lesz kedve, energiája, meg ideje sem, hogy diplomával a zsebében újra előlről kezdje az egészet. Mi, most a családunkra gondolok, szerencsénkre vagy szerencsétlenségünkre, attól függően, hogy milyen szempontból ítéljük meg, éppen rendetlen körülményeink miatt kívül estünk az ilyesféle erők vonzókörén. A rendetlen élet — apám néha egy fillért sem hozott haza, napokra eltűnt, míg tartott a pénze — éppen ezeket a megszokásokban, az új, szokatlan körülményektől való félelemben gyökeredző gátlásokat gyomlálta ki belőlünk. Mi egyáltalán nem voltunk polgárok, semmilyen értelemben, és azt hiszem, ha rendezett körülmények közt éltünk volna, akkor sem váltunk volna vasárnap söröző, unalmas kispolgárokká. Épp az az állandóság hiányzott családunk életéből, ami nélkül kispolgár elképzelhetetlen, hiszen heten voltunk testvérek, és ennyi gyerekkel nem egykönnyen lehet kispolgárosdit játszani. A gyerekek — különösen ennyi egy rakáson — nem tudják elviselni a permanens képmutatást, ami legtöbbször nem is szándékos, csak megrögzött gátlások szövevénye.

Körülbelül ezeket mondhatta Lárki, de sokkal hosszabban, kitérőkkel tarkítva, mintegy epizódokat szöve előadásába, apró történeteket gyerekkorából, a vitamínos évről, mikor is főtlálékuk egy hordó savanyított káposzta volt, azt ették nap nap után, és avval vigasztalták magukat — nekik gyerekeknek még tetszett is a „móka” — hogy a káposztában rengeteg vitamin van. Vagy egyik nővérének esetét udvarlójával, mikor félretéve minden jólneveltséget, kertelés nélkül szinte megkérte a fiú „kezét”, amin annakidején mindannyian jót mulattak, nem a fiú kárán, hanem az általánosan elfogadott szokások rovására. Mindezt nem anekdotázva mesélte el, nem nagyon lehetett rajta mulatni, legfeljebb megértően mosolyogni, mint egy komoly előadás néhol humoros illusztrációs anyagán, és az egész úgy hatott, mintha Lárki pedagógiai tanmesékkel traktált volna bennünket. De meglehet, hogy ezt csak a későbbiek során, a később történetek birtokában látom így. Mindenesetre magam is úgy éreztem, sok igazság van abban, amit Lárki mondott, ha voltak is fenntartásaim, különösen a kisvárosi és pesti ember összevetésével kapcsolatban, ami erősen emlékeztetett pesti nagynéném oktalan és állandóan éreztetett fölénységére. „Mi pestiek így meg úgy...” „ti vidéken ezt talán meg sem tudjátok érteni...” nagynéném ilyen és hasonló szólásokkal tűzdelte tele mindig beszédét, ami mondanom sem kell, gyakran meglehetősen bántóan hatott, különösen anyámat bosszantotta, és semmiképpen sem felelt meg az igazságnak. És emellett, ami már magától értetődik, pontosan ahhoz az embercsoporthoz tartozott egész családjával együtt, kiket a kispolgári, egyre rosszízűbb és elmarasztalóbb jelzővel szoktak illetni, és nem is minden ok nélkül. Lárki előadásában ezt a merev elválasztást — pesti és kisvárosi — szintén indokolatlanul éreztem, és az ilyen és olyan gátlások hangsúlyozott és állandó emlegetését is túlzottnak találtam. Nem volt kedvem közbeszólni, mert úgy tűnhetett volna fel, mintha saját magamat, a családomat védeném, és nem akartam, nem is lehetett erről húgom előtt nyíltan beszélni, hiszen ő testestől-lelkestől benne élt, hozzá tartozott. De — és éppen ez volt az a pont, ahol eltért egymástól Lárki és az én gondolatmenetem — én a „családot” nem úgy tekintettem, mint helyhez kötött, holmi kis-

városi képződményt — bár ezt kifejezetten ő sem mondta —, hanem mint időbeli kategóriát, ami így talán túlságosan filozófikusan hangzik, de mindenképpen megfelel a valóságnak. Nem a kisvárosi körülmények következményét láttam benne, hanem egy darab itt maradt múltat, saját múltamat is, de általában és egyszerűen a múltat. Akkor talán nem tudtam volna ilyen pontosan megmondani, hogy mit gondolkodok, de valami ilyesfélért éreztem miközben Lárkit hallgattuk.

Az idő haladtával egyre kevésbé tudtam előadását követni, minduntalan köszöngtetnem kellett jobbra-balra az ismerősöknek, húgom is csak szórakozottan bólogatott, belémkarolt, és kissé rám támaszkodva, félarcra Lárki felé fordulva sétált, el nem mulasztva egyetlen köszönést sem, ami látható örömet okozott neki, halványan mosolyogva is mindenki felé. Mintha Lárki is megérezte volna a figyelem lanygulását, könnyelmű természetének megfelelően csapongva váltott többször is témát: kórusáról beszélt, meg húgom barátnőiről, őt is csalogatva Pestre, mert ott azért sokkal több lehetőség van; ugyanazokat ismételte, amit nem régen az énekesnek monddott, újra a gátlásokkal hozakodott elő, és szidta az ostoba képmutatást.

— Olyannak kell lennünk, mint maga a természet, nem teketóriázni sokat, hanem hallgatni arra, ami itt benn parancsol — és közben lapos mellére bökött, a soványan nyújtózó, kissé koszolt nyakkendőre —, és akkor minden sokkal egyszerűbb lesz. Nincs szükség a mesterséges, társadalmi bonyodalmakra!...

A sétátér közepén már készülődtek a katonazenészek a szokásos, hetenkint megismételt térzenére, felállították a kottatartókat, és arra vártak, hogy a székesegyház órája elkezdje kongatni a delet. A karmester feszes egyenruhában, pálcával a kezében barátságosan beszélgetett civil kollégájával, a helybeli zeneiskola igazgatójával, és azt bizonygatta, hogy a zenének is alkalmazkodnia kell az időjáráshoz, és hogy az ilyen napos nyári délelőtti adekvát zenei megfelelője az operett.

— Majd télen... az más... — nevetett fensőbbeségesen, kis stuccolt bajszát végigsimította, megnézte karóráját és halk hangon utasításokat osztogatott.

Közben cigarettám is elfogyott, és mielőtt még haza indultunk volna — mert semmiképpen sem akartunk részesedni a készülő nyári zenéből — kis kerülővel útbajítottuk a sétátér végén lévő trafikót. Beugrottam venni egy doboz Tervet. Egy pillanat volt az egész. Mikor kiléptem a magas föltésbe mélyesztett barlangszerű dohányos boltból, ők ketten a szemben lévő nyilvános földalatti WC vasrácsa mellett álltak, Lárki a vasrácsnak dőlt, húgom pedig szemben állt vele, hallgatagon és láthatóan zavartan, mint akkor a megérkezést követő szokatlan kézcso után. Akkor nem vettem észre semmi különösét, legfeljebb a feljáróból felpárolgó enyhén szúrós szagot, és arra gondoltam, hogy jobb helyen is várhattak volna, pár lépéssel odébb. Húgom gyorsan, szinte riadtan karolt belém, erősebben rám támaszkodott, mintha elfárasztotta volna a szokatlan vasárnapi séta. Miközben a lépcsőkön mentünk lefelé, hátunk mögött felharsant a Csárdáskirálynő katonásan szaggatott nyitánya, én meg bosszankodva magyaráztam, hogy mostanában mindig nedves cigarettákat kapok, mintha a véletlen ezt a kis élvezetet is meg akarná keseríteni. Csak nem sokkal a kapu előtt — szüleim egyedül álló házában laktak — szólalt meg Lárki. Lassabban beszélt, mint szokott.

— Nem tudod, mikor indul a délutáni pesti gyors?

— Már itt akarsz hagyni? — lepödttem meg.

— Azt hiszem, igen — mondta ugyancsak lassan és közben a húgomra nézett, ki gyorsan kihúzta kezét a karomból, a táskájában kereste a kulcsot.

— Este egyik ismerősömnek lesz hangversenye a Károlyi-kertben — mondta kis szünet után — megígértem, hogy meghallgatom.

Oththon már vártak, sietni kellett a találással, ugyanis apám minden-vasárnapi szórakozását, a futballmeccset ma sem akarta elmulasztani. Húgom is fehér kötényt kötött virágos ruhája elé, segített anyámnak, de minden sietség és segítség ellenére is meglehetősen lassan kerültek a tálak az asztalra. Kinn sutorogtak a konyhában. Bizonyára valamelyik ételről, gondoltam magamban, apám meg is jegyezte mosolyogva, hogy anyád biztosan valami sütemény miatt aggodalmaskodik. Asszonyi dolgok! Csak mikor a leves kanalizása közben — pontosan emlékszem: tyúkhúsleves volt vékony hosszú tésztával, a tészta szálak minduntalan lecsúsztak a kanál szélére — és csak hörgögve lehetett rendesen enni — tehát mikor a leves kanalizása közben véletlenül anyámra néztem, akkor sejtettem meg, hogy valami másról lehet szó, mint kicsinyes asszonyi dolgokról. Sápadt volt, de ugyanakkor éles határú piros foltok színeztek az arcát, mereven tartotta magát, színlelt, magáraerőszakolt nyugalommal, csak a szeme rebbent izgatottan, hol rám, hol húgomra és szinte ijedten vizsgálgatta a tányérjába hajló Lárkit. Nyoma sem volt a tegnapi túlzott kedves-

kedésnek, a féltékeny és féltő tekintetet valami rémület váltotta fel. Egyedül apám nem vett észre semmit, élvezettel szűröszölte a forró levest, meglehetősen izzadt a mértéktelenül erős paprikától, és csak akkor kapta fel a fejét, mikor a délutáni vonat indulását kérdeztem tőle.

— Csak nem akar már elutazni — fordult csodálkozva Lárki felé — érdemes volt ennyi időre lejönni?

Lárki újra elmondta, hogy este egyik barátja hangversenyére kell elmennie, megígérte... talán kissé el is fog késni, de a végére mindenesetre odaér.

— Hát ahogy gondolja — mondta udvariasan apám — de akkor magának is sietnie kell velem együtt. Egyik sem vár meg bennünket.

Anyám tompa hangon kínálgatott, s közben Lárki elé is oda tolta újra a tálat, de nem a húsdarabokat nézte, hogy ajánljon közülük egyet, hanem Lárki arcát. Mintha valami titkot akarna kiolvasni belőle, riadtan és szinte már félszegen.

Csak késő délután vetődtem haza, a lakás csendes volt, és jól esett az elmúlt két nap után ez a bensőséges csend. Jókedvűen dúdorásztam és még a konyhaasztalon pupozódó mosatlan edények sem leptek meg igazán.

Hát mégsem történt semmi, semmi különös, gondoltam megkönnyebbülve, és első pillanatban anyámat és húgomat sem vettem észre a szobában. Anyám merően nézett rám az egyik fotel mélyéből, arcát alig láttam, csak nagy kerekre tárgult szemét. Kérdés, szemrehányás, megrökönyödés izzott benne, mintha várná, hogy valamit megmagyarázok, valami rettenetes dolgot. Húgom a diványon ült, arcát kezébe temette, és most már világosan hallottam, hogy szípo. Tehát sírt, állapítottam meg magamban. De miért?... Végül is anyám szólalt meg.

— Megkérték a húgod kezét. —

Így mondta, személtelenül, meg sem nevezve, hogy ki, mintha mindent tudnék, tudnom kellene. Újra csak várt, várta a magyarázatot, idegesítő kitartással. Valamit dadogtam, hogy tulajdonképpen kiről is van szó, de nem hagyta befejeznem, közbevágott vádló hidegséggel.

— A barátod.

— De hát mikor? — kérdeztem hirtelen, és egy villanásra még az is megfordult a fejemen, hogy félrebeszélnek. Anyám szemével húgom felé intett, ki már az asztal mellett ült, a terítő csipkémintáit barálgatta vak ujjakkal, s mintha valami szégyenletes dologról kellene számot adnia, rám sem nézett, sírástól náthás hangon szólalt meg.

— A sétatéren — egy kicsit megállt, loppal rám pillantott, mintha segítséget várná — míg te bementél a trafikba.

— Mikor? — kérdeztem szinte ijedten, de nem felelt senki, én sem számítottam rá. Hirtelen vakító élességgel magam előtt láttam őket: a vaskorlátra támaszkodó Lárkit, húgom kivörösödött arcát, ahogy cipője pillangószerű fűzőjét nézi, és még a nyilvános WC-ből felpárolgó szúrós ammónia szagát is éreztem. Ott, a pillanatnyi egyedüllétet felhasználva, meglehetősen profán környezetben, fittyet hányva minden megszokott és elfogadott társadalmi szokásnak, ott mondta el Lárki azt a pár mondatot, azt a pár megvetett szót, talán hányavetin, vagy csak úgy mellékesen: "...össze is házasodhatnánk..." vagy: „miért ne lehetnél a feleségem?“, vagy egyszerűen és természetesen bevezetve: „mit szólnál hozzá, ha...“, tudom is én hogyan, de mindenesetre tetszett ez az abszolút nemtörődomség, a szokásoknak és a konvencióknak ez a semmibevevése, ugyanakkor menthetetlenül humorosnak is éreztem, kegyetlenül és meztelenül humorosnak. Hát nem sirnivaló ez a kétségbeesett könnyedség: kétszer látják egymást, egyszer sem beszéltek és az első nyilvános WC mellett, az első két mondatnyi alkalommal megkéri a kezét, mert minek bonyolítani a dolgokat. Mi volt ez a vizeletszagú leánykérés, ha nem feneketlen üresség, kongó, grandiózus semmi, nevetségessé degradálása egy nevetséges formaságnak, de hogyan? Még nevetségesebb és nyomorultabb formában? Vagy csak kegyetlen, rosszízű tréfa? És ezek még sirni tudnak rajta, ezt is komolyan veszik, halálosan komolyan, zokognivaló komolyan, mindent, mindent... Akkor egy pillanatra úgy éreztem, hogy mindent mélységesen megértettem: Lárki irigyelt könnyedségének titkát, a családtól való idegenkedésemet, otthoni otthontalanságomat, de még apám elavult kedélyességét is, ahogy a külvilági mellőztetést valami házihasználatú jovialis kedélyességgel ellensúlyozta, és a „család“ törvényeit ironikusan udvarias mosollyal töltötte be és követelte meg környezetétől is; és megértettem anyám és húgom nevetségessé válását, keserves komolykodásukat, a sírást, a templombajarást, a rimázkodó te-

kinteteket, mindent; és újra láttam Lárkit elfogulatlanul, ahogy kezetsókol, kéri az esti lábvizet, és párába burkoltan a vaskorlátnál, ahogy lassan, mint egy léggömb felemelkedik, nem törődik az utálatos nedvességgel, száll könnyedén és minden olyan természetessé válik, nincs mesterséges bonyodalom, így élni oh be szép, így élni jó... és gátlástalanul nevetni kezdtem, anyám forró tekintete még perverzebbé, szinte kéjessé tette ezt a nevetést; hisztérikus erővel tört fel belőlem, pedig közben fáj, hogy vége mindennek, hogy már nem lehetek soha többé jó családtag, ezt a nevetést sohasem lehet elfelejteni, de miért is felejténém, hiszen csak véletlen, iszonyatos véletlen, hogy hozzájuk tartozom, véletlen, hogy Lárkíra irigykedve néztem... A család számomra már sohasem jelenthet idillikus nyugalmat, titkon áhított biztonságot, állandót, szilárdat, megváltozhatatlant, sohasem törölhetem le róla ezt a humorisztikus mázt, amit ugyan eddig is éreztem, de pusztán csak anakronisztikus jellegét, amivel eddig szemben álltam, nem úgy mint most: felette; sok gyötrelmet is okozott, és most mindez nevétségessé törpült, egyszerűvé és visszavonhatatlanul megoldottá... és Lárki, a könnyed, fölényes Lárki?!...

A nevetés úgy rázott, mint szélvihar az ócska rongybabát. Anyám száraz szemmel, némán figyelt, s hűgorn vállát göresbe rántotta a zokogás.

R á b a G y ö r g y

ÁTVÁLTOZÁS

*Ezt szerettem benned, a pillanat
termő, váratlan rügybeborulását,
a perc ajándékát, egy nap alatt
a faágak csontvázából a hársfát,
ezt szerettem benned, az utazást
a tapasztaltnál igazabb világba,
magamban az ismeretlent, a mást,
mely a megoldó fejezet nyitánya, —
mikor a képen az unt értelem
levetkezik, mintha álöltözékből,*

*a végtelenbe tágul a jelen,
s a látvány is megismeréssel ér föl,
ezt szerettem, a testből a tilos
határátlépést az önfeledésbe,
mikor a tudat áthágja dohos
törvényét, ahogy tegnap se remélte:
szerettem, hogy érzékeimen át
a „Legyen!” szöveget hallom dörögni,
mikor a veszendő molekulák
győzelmes kürtje a teret betölti.*

T É L I E S K Ü V Ö

*Negyven felé mint kagyló zúg az ember
és ablakából minden metafora
Vízkereszt a párt hószoborba róttá
s pálma intett nekik egy havas ág*

*Míg szívük labda röppen csak de később
határtalan mi lesz velük a térben
A gesztusok megnőnek észrevétlen
s nincs otthon az időben hazatérni*

*Az öntudat folyton magaslaton
s másnak mást mond az élmény érverése
s kentaur öröm emlékezni a képre
Más-más az ámen fölfelé deréktól*

*Elunja az is aki távcsövénél
újhó küszöbén visszatérni várja
mert nem csitul a szív parabolája
s belül bognizni zavartalan ünnep*

OPÁL HÁLÓ

Ebben a kék-rózsaszínű kertben,
mely mint élő áram ölel engem,
érezem a fát, sokvillájú ágát,
lombja, csúcsa minden villámlását.

Opál-háló ideg-koronája
villog a csont okker ágasába,
s piros lomb közt lüktető madárka
dobog, sikong véres borostyánba...

Fészket rakna s egyre messzebb szállva
sikoltoz a kozmosz mértanába,
s szárnya között borostyán levéllel
opál ágak lángjai közt ég el.

ÉS AKKOR MIND

Csak egyszerűn, oly annyira,
mint tételét a logika,
úgy bontsd ki versedet!
Nem rongyait, de lényegét,
már annak is csak metszetét,
— szóval a legtisztább eget —,
ezt kérem tőled...

Ég veled!...

És akkor mind,
és én is veled
oly szárnyakon emelkedem,
s oda, hol nincs már se kép, se szín:
és nincs Poétika!
Csak ő lakik:
a szűz Harmónia.

ÚJ LANT, ÚJ ÉDEN?

Hogy veled, — élet —, egyenlők vagyunk,
s mi lényed, bennünk is ragyog;
s nem mint a végtelen időnek része,
de Együtt — Egy e táguló egészbe,
ily törvénnyel s ilyen planétán
e költemény, vagy annál is nagyobb
Ádám fölé derít e szebb napot?...
Szép ábránd, — Minden Angyala —,
mint hajdani gödrök lakóját
a kis tücsök dermesztő télbe,
melenget szárnyad cirregése...

S o l y m o s I d a
K I T A R T O T T U J J

Ha elhagynálak, szerencsétlen lennék,
holott régóta nincs hozzád közöm.
Nem boldogít a tervezett öröm.
Már nem hiszem éveink hiedelmét.

A jóság kárhozottja vágytam lenni,
ahány nagy példa: — agyamban ragadt:
leszel magas, s, én, az alacsonyabb,
ki kultuszod templomát megteremti.

Régi század véletlen-ittfelejtett
bolondja, én, egy ábrándbéli kertet
köréd öleltem süketen, vakon.

Templomot, kertet a jég tönkreverhet,
ha csak visszhangtalan szívemnek és eszemnek
kongását hallok minden hajnalon.

*

Elhigyjem-e, hogy magad elcsukod
előlem végleg, mint cukrot az úrnő
cseléd elől...? — szemléljem a csukott
kamrát?! a képzet falaimon túlnő.

Szólítva is, Szólítatlan! hallgatsz.
Tudom, bazaltból rakta d sáncaid.
Csak szótlanság ad akkora hatalmat,
mely bátrtat is szorongani tanít.

Kitartott ujjad nem feledhetem.
Néztem soká, míg hátam is behorpadt.
Vagy ott se volt? Tán csak a sáncperem

fölött a hold egy vékony-árnyú gallyat
kitüntetett...? — Felzörgetem a várost,
ha jelt adhat rá egy szívdobbanásod.

*

Elalszol majd és nem érzi fejed:
deszka van-e alatta, lenge párna.
Nem gondolsz utak, arcok ritmusára,
celebránsok sem említik neved,

nem ismerik. Bennem tovább rezeg,
aki lehetnél. Homlokodnak árnya
velem szalad egy étoszibb világba.
Őrizlek én, ahogy testvért lehet.

Szobád nem fog arcodról vallani.
De vall a véső, ha nem szolgál!
s élőt, szoborral, lesz, ki összetéveszt.

Örölhetnek a város malmai,
ha nem lesz mód szemedbe mondani:
csak én vagyok, ki önmagaddal mérlek.

Hajó állt a part mellett, kivilágított ablakai hangtalanul égtek a fekete falban.

A parton hiánytalan oszlopszatú, fényszórókkal körülkerített pavilonban zenekar játszott. Fürdőruhás lányok, fiúk, szinte teljesen mezítelen gyerekek álltak a falépcsőkön, kezüket szemük fölé ernyőzve hallgatták a zenét.

A zene duzzadt volt, meghátrált a kimondhatatlanul vékony szél elől, egy darabig utánozta annak mozdulatait, aztán kiesett a fényszórók elé, a cementre.

Fiúk, lányok jöttek a fehér térre, táncolni kezdtek. Finoman, megkerülve a mozdulatlan zenét, apró ugrásokkal, szabálytalanul, ugyanakkor mégis visszakényszerülve a megkezdett négyzetek, téglalapok formáiba, forogva, egymás elé, egymás mögé lépve, komolyan, szóltalanul táncoltak.

A hegyoldalba épített nyaraló teraszán csend volt. A hajó, a pavilon, a parti házak fénye, a lenti zene hangja, a tó sötétén ragyogó tömege a hegy mögé húzódott.

Egyetlen villanykörte világított.

— Lefordítom, jó? — kérdezte az asszony, majd választ se várva, lassan mondani kezdte a szöveget:

„Kafka zsidó volt, tehát nem volt keresztény; közönyös zsidó volt, tehát igazán zsidó se volt; németül beszélt, tehát nem volt cseh; németül beszélő zsidó volt, tehát nem volt csehországi német; Csehországban élt, tehát nem tartozott igazán Ausztriához; Munkásbiztosító Intézetben dolgozott, tehát nem volt polgár, de polgár gyereke volt, tehát munkás se volt; hivatalban dolgozott, de tisztviselő se lehetett igazán, hiszen író volt; erejének végső megfeszítésével írt, ugyanakkor szinte minden erejét családjának áldozta. És a család? — Családomban idegenebbül élek, mint egy idegen — írja egyik levelében.”

— Érdekes — mondta a férfi. — kár, hogy nem tudok németül, elolvassam.

— Lefordítom az egészet, ha kíváncsi rá.

— Pihenni jött ide, nem fordítani, nem?

— Nekem a fordítás ugyanúgy pihenés, mint a beszélgetés. Csak azt nem értem, hogy lehet, hogy maga nem tud németül?

— Gimnáziumban nem lehet megtanulni; utána angolt, franciát tanultam, valahogy mindig elmaradt. Pedig néha nagyon hiányzik.

— Legépelem az egészet, elolvashatja.

— Ne fordítsa le, inkább mesélje el, mi van benne.

— Nem tudom elmondani. Majd elolvassa.

— Jó, majd elolvasom — mondta a férfi.

Hallgattak.

— Kafkának gégetébécéje volt — szólalt meg hirtelen az asszony.

— Ma már meg lehetne menteni.

— Ma gégerákja lenne — mondta az asszony élesen. — Abba belehalna, nem?

— Igen, abba belehalna.

Az asszony közelebb hajolt a férfihoz.

— Mondja, maga már régen csinálja, tényleg teljesen reménytelen, hogy megtalálják?

— Igen.

— Meddig?

— Nem tudom. Talán ötven évig; talán még tovább is.

— Miért?

— Elég könnyű elmondani. A daganatkérdés olyan komplex, bonyolult, mint a magfizika és a rakétakutatás együttvéve. A mai módszerek helyett egé-

Diskay Lenke rajza

szen más természetűeket kéne találni. Az eddigiek körülbelül úgy viszonylanak a keresettekhez, ahogy a newtoni fizika az einsteinihez. Az okság se úgy érvényesül a daganatkutatásban, ahogy eddig hittük. Valahogy másról van szó, valahogy egészen más törvények szerint öl, mint az eddigi betegségek. Kísérletek milliárdjait kéne elvégezni, végigpróbálni az egész, szinte végtelen lehetőség-sort, ki kéne zární minden esetlegességet. Olyan mint a kígyó, kicsúszik. Először a kémiai anyagok voltak soron, aztán a sugárzások, aztán a belső elválasztású mirigyrendszer, a vírus és az előbbi okok kombinációi, kapcsolatai. És mind zsákutca, mindig előlről. Mint a kígyó. Mikor már azt hiszik, hogy megfogtak belőle valamit, kiderül, hogy csak az árnyéka vetődött véletlenül a mikroszkóp alá. Magfizikára, mint daganatkutatásra. Hát mi legyen akkor az eredmény egy ugyanolyan nehéz, ugyanolyan bonyolult területen? Milliomod pénzzel, milliomod emberanyaggal. Hogyan?

— Akkor maga miért csinálja mégis? — kérdezte az asszony.

— A kutatás folytonosságáért. Amiért a háborúban a katona előrefut a folyó felé, pedig tudja, hogy teljesen reménytelen élve elérnie a túlsó partot. A teste alkatrésszé válik a hídban, amelyen aztán később átmehetnek a többiek.

— Hisz maga Istenben?

— Nem hiszek.

— Akkor hogy tudja elintézni önmagával?

— Mit?

— Ezt a... ezt a... heroikus pesszimizmust?

— Ez nem heroizmus. És nem passzimizmus. Nemcsak a látványos eredmények jelenthetik az élet értelmét. Lehetséges, hogy csak egy apró statisztikai kimutatást adok hozzá a végleges megoldáshoz, mégis elég. Én a transzcendenciát itt keresem, ebben a világban, az értékeket, az érvényesség rendjét ide akarom lehozni.

— Maga szerint az élet érték?

— Az embernek egyszerűen nincsen más lehetősége. Se előtte, se utána nincs semmi. Megnövekszik a térbeli, időbeli lehetőség, amelyben megvalósulhatnak az értékek. Egyébként öröklét is van; a történelem.

— Fél a haláltól?

— Igen.

— Miért hord fekete nyakkendőt? Gyászol valakit?

— Áprilisban halt meg az apám.

— Nagyon rossz volt?

— Addig úgy voltam a halállal, mintha egy vastag falú betonbunkerban ültém volna. Hallottam a kinti robbanásokat, de tudtam, hogy kívül vannak. Amikor áprilisban meghalt az apám, egy bomba áttörte a falat. Nem robbant fel, de egészen az arcomnál van a hegye. Farkasszemet nézek vele.

— Edesanyja él?

— Mindennap kimegy a temetőbe, beszél apámhoz, sír, jajgat, aztán hazajön, és az a legnagyobb problémája, milyen formájú fekete kalapot vegyen magának, hogy divatos is legyen, de azért meg se szólják.

— Mondja, szabad hazudni a halálraítélteknek?

— Nem szabad.

— Maga mindig megmondja a betegeknek, hogy menthetetlenek?

— Megmondom.

— Miért?

— Nem szabad megfosztani az embert a lehetőségtől, hogy befejezetté, lezárttá tegye az életét.

— De ha a beteg maga is a hazugságot akarja hallani?

— Meg kell tanítani az embereket arra, hogy az igazságot akarják hallani.

— A haláluk előtt akarja őket erre megtanítani?

— Igen, a haláluk előtt is.

- Nem kegyetlenség ez?
- A hazugság a kegyetlenség.
- Lehet. Nincs kedve sétálni egyet?
- Lemehetnénk a partra.
- Jó, menjünk — mondta az asszony.

A parton, a hajón még világítottak az ablakok, a fényszórók vastag pokrócot teritettek a pavilonra, fönt, megforgatott élek között nyugodott a hegy, egyszerű és hihető volt minden.

A férfi a táncolókat nézte:

— Szépek — mondta az asszonynak.

— Igen, szépek — válaszolta az asszony. — De néha mintha álarc lenne rajtuk.

— Mindig leveszik az álarcot, s akkor egyszerűbbek, tisztábbak, mint álarc nélkül. Diákkoromban sokszor eljátszottuk a trójai háborút. Lóálarcot faragtunk, lepedőt terítettünk magunkra...

— Szóval lónak kell öltözni?

— Lónak is, de inkább ilyennek, mint ezek.

— Nagy filozófus maga — mondta az asszony enyhe gúnnyal.

— Igazán nem akartam nagyképű lenni — nevetett a férfi. — Ha mégis az voltam, lónak fogok öltözni.

Nevetve indultak visszafelé.

A nyaraló teraszán elbúcsúztak egymástól.

— Jó késő van — mondta az asszony.

— Hát igen, háromnegyed tizenkettő. Holnap eljön vitorlázni? — kérdezte a férfi.

Az asszony egy pillanatig gondolkodott:

— Igen, elmegyek — válaszolta aztán gyorsan.

Sietve ment fel a második emeletre. Behúzta maga után szobája ajtaját, a tükrőhöz ment, vetkőzni kezdett.

Levetette blúzát, rövid szünetet tartott, majd gyors mozdulattal kikapcsolta és lerántotta magáról a melltartót. A bal melle helyén mély, széles sebhely sötétlett hónaljától egészen a szegycsontjáig húzódott.

Sokáig nézte magát a tükörben; mozdulatlanul állt.

Aztán felvette a pizsamáját, odaült az asztal elé, kinyitotta a vékony német könyvet, papírt tett a gépbe és írni kezdett:

„Franz Kafka 1883. július 3-án Prágában született, zsidó kereskedő fiaként...”

Bognár Gyula

LEVÉL

*Elmondnám néked, ha tudnám,
De én is csak oly értetlenül állok
(S ha járok is — hát botladozva járok)
Mit érzek, ha nap simít a dudván,
S a szellő meglebegtet néhány levelet.
Ott túl, fanyarkás füst úszik a tájon.
Ősz. Valami fáj. (Nem panaszlom: fájjon.)
Légy hű. Én ott vagyok veled.*

Keresztury Dezső

VÉG ÉS KEZDET

(S. P. B. zongoraművész emlékének)

I

Ahogy a test: szervek, hús, csont, erek
rendjében épült s élt egyénisége:
szívén, agyán a zene lüktetett,
beivódva vérébe, idegébe.

Most megbomlott a vér megkövülő
edényein, agy s szív egyensúlyán
e rend. Sajogva kihagy a tüdő,
velő, mirigy, száj, nyelv dadog csupán.

Csak a zene zúg, zeng még makacsul,
nem némítja el az agy éje sem; —
de majd ösztönből, kezéből is kihull,
mint széttört szavakból az értelem.

II

A foszló dallammal a fény
elhal a tört szem tükörén;
falra, tányérra, ágyra
szűkül a szem határa;
az emlék hült helyén a fény
csak árny s pár vak reflex az én.

Bánat, düh, szenvedély, mosoly
az elnyílt, mész-ajkakra forr;
a lélek fénye nélkül
csúf gödörre sötétül
a görcs-szántotta arc s komor
csont-szirtként mered fel az orr.

Ennyi maradt végül: a száj
s a szégyelt alsótesti táj;
közöttük renyhe tömlő,
melyben a megtüremelő
anyag rángó idegbe váj:
az „éhes vagyok!” és a „fáj!”

III

Haja zilált kóc, homloka
sárgászöld véraláfutás;
gyúrt bőr alatt a koponya,
mint összeroppanó tojás
héja; csak váz a láb, a kéz,
mozgása torz kepesztetés:
a ritka csont is túlnehéz; —
aztán a görcs, a szenvedés
megenyhül lassan: hűnyt parázs,
a múlás viasz-szín moha,
kihült csend, kékes árnyú gyász. —
Kérded s már nem felel soha.

IV

A lakást nem bírta: már túl nagy és
túl magas volt; bántotta a temérdek
lépcső; utcára, térre
nem látott, csak az égre;
tudta: itt éri a végső rendeltetés;
s egyre azt mondta: „félek!”

Az ágyon kuporog, görnyedve vár
valamire, amit ha ő talán lát,
mert tér s idő szabálya
lemállt az éj sarába; —
és mintha menni készülődnék, soha már
nem veti le ruháját.

Talán Istenét hívja, angyalát?
Másra nem néz, nekik önti szívét ki.
Szavak nélkül rebegve
beszélget, motyog egyre,
mint szélben hogyha nyögve suttognak a fák.
Valaki tán megérti.

V

Ha lánya hangját hallja, néha még
felenged értelmének bénasága:
bár néma szájjal, hívja gyermekét,
mind, kiket elbocsátott a világba,

s azonegy sóhajjal szüleiért
sir már, újra anyja ölébe bújna
aludni, mint a vég, mely visszatért
a kezdethez s megnyílik bezárulva.

Anyá s gyermek. Egy tartóztatja még:
akit szült, visszahívna s visszatérne
a forráshoz. Majd a föld oldja szét
omlással és csírával telt ölébe.

VI

Amikor utolsót zihált
s kifulladás megállt makacs szíve,
már csak a csend jelezte a hiányt:
a jajt lefityedt álla szegte be.

Túlsok volt a szennyes, embertelen
rángás, iszony, testi csata;
hogy szégyenének határa legyen:
visszaengedte a testvér anyag

közönyének a bomló hús, a rom
test, lélek ezek vak ízét; —
mint fölösleges tárgy hullt a korom-
szín, túlnagy ládába, hogy elvigyék;

s a hullaszállító kezek között
— melyen annyit kapaszkodott hiába —
mint árván pergő levél körözött
öt emelet lépcsőház-szurdokába.

*Hol lehet? Néhány kotta, kép, tárgy, hitvány
lom őrzi csak tűnő nyomát? a sír
kövén a név, adat? mit ő nevelt, egy ritkán
felismert megszokás? eltett papír,
levél, okmány? ahogy pár hű tanítvány
játsszik? tört, kósza hír?*

*Vagy törvény őrzi, örök életű lét
rendje, melynek, mint milliárdnyi más:
példája volt? az a szükségszerűség,
melyben csillag s parány egyazon villanás
csupán s melynek végzet-szabta gyűrűjét
meg nem bontja világnyi láz?*

*Vagy a zene, melyben s mely által, bár csak
egyetlen hang; de élt, élt igazán,
melyben öröm, kín, szenvedély mint láng csap
fel s mégis életmélyi szép arány?
Ott él s hal, az örökegy változásnak
kezdetlen s végtelen dallamán.*

Bihari Sándor

ÉLETEM KÉNYSZERE

*Az égis tárulkozik az ajtó, csontomig fürdet
a magasság mélye, felhők tó-kerek hűvöse.
Töszomszédok a hajnal, madarak jönnek ide,
a csillagok küszöböm vasára szenderülnek.*

*Hőség huzata itt a nyár. Életem kilából
valamiből — úgy érkeztem meg és fel ide,
magamat hoztam, mint akinek nincs egyebe,
számomra az is soknak tetszett a világból.*

*Idei lomb alatt fekszem a tavalyi avarban,
míg gyanútlan egy gondolat felrobban bennem,
teremti-robbantja a másikat, a harmadikat,*

*s már világ kereng, mint Nap alatt, a szívem alatt.
Kérdésekben él s életem kényszere felelnem
homályira fényességekkel szakadatlan.*

KILJAN HALLDÖR LAXNESS

A nemrégén Magyarországon járt Laxness leginkább két jellemző, egyben különleges szemszögből keltett érdeklődést hazánkban. Egyfelől Nobel- és Lenin-békedíjas, — másfelől csaknem egy városállam polgára, hiszen az izlandi nép lélekszáma alig kétszázezer s ennek fele reykjaviki lakos. Laxness téves értékelését nálunk az is elősegítette, hogy — bár kb. harminc különböző nyelvre fordították le műveit s így vált világszerte ismert irodalmi nagysággá —, legjellemzőbb alkotásai magyarul nem jelentek meg. A közeljövőben három jelentős művét olvashatjuk majd nyelvünkön, s ez bizonyos mértékben pótolja az eddigi hiányt.

A Laxnessről szóló alábbi összefoglaló tanulmányban rövid tájékoztatást szeretnék adni mindarról, ami életében és műveiben egyenesvonalú, ám maig sem befejezett folyamat s amit szinte példátlan erővel hajtottak s hajtanak végre szövetségesei: írók és politikusok. Beszámolóm hangulatát, nem tagadom, bizonyos mértékben befolyásolják izlandi élményeim s a Laxness otthonában eltöltött órák emléke.

Az izlandi nép történelmének legjelentősebb fordulópontja 1918, az első világháború befejezésének éve. A szigetország többszázados dán fennhatóság után ekkor nyerte el függetlenségét. Izland — melynek területe nagyjából akkora, mint hazánké —, az elmúlt századokban borzalmas természeti csapások színhelye volt: vulkánkitörések, melyek az országnak majd egynegyedét elpusztították, a népet megharmadoló pestis, nemzedékeket megfélelítő éhség — és így tovább. A nép gyakran került tragikus választás elé: elpusztul, vagy örökre elhagyja a Földnek e helyét. Joggal mondta hát egyik izlandi kísérom, hogy a nép olykor hamleti kérdés előtt állott: az egyetlen — reménytelen — választ csak az óceán felől zúgó szelek jelentették.

E csüggesztő időkben nem volt más támasza, erőssége, csak az Edda dalok: a hősi múlt emléke. A befelé menekülés ítéletesen magányossá tette, az ősi hiedelmek, a kegyetlen helyi törvények nyomása nemkülönben. A világ legnagyobb s legkietlenebb lávasivatagjának — a Dunántúl nagyságú Odadahraunnak a számuzóttak, a biztos halál elől menekülők sivár menedékhelyének — szikláik között fehérülő csontok ma is emlékeztetnek. Megvolt tehát a történelmi mélység, honnan az izlandi népnek fel kellett küzdenie magát. Ennek az útnak igazi történései az írók, főként Laxness és követői. Erre az útra, mely az élethez, a nép függetlenségéhez vezetett, az a nagyszerű vonás a legjellemzőbb, hogy az írók egy pillanatig sem szakadtak el a néptől, honnan maguk is hozták szenvedéseiket, reményeiket és harcra sarkalló élményeiket.

A század fordulóján a menekülésnek új módja lett divatossá. A távoli országok mondákban élő képe csábított. A nép legjobbjai, elsősorban az írók és művészek, izgatott vágyakozással keltek útra idegen partok felé, hogy aztán az ott szerzett új ismeretekkel, szellemi fegyverekkel megerősödve folytathassák a hazai harcot. A XIX. század végén Porsteinn megírja Izlandban szokatlan hangú és erejű, forradalmi dalait; ezek egyszerre szólítanak harcra a dán gyarmatosító és a dán egyház, „az Égnek és Földnek zsarnokai” ellen: az egyházi és világi adót könnyörtelenül behajtották a „törvény” nevében, akár az utolsó darab juhsajt árán is. A százados nyomor elleni küzdelem megindításához az Edda-idők ősi szabadsága adott erőt. Az eszmélés nehéz volt, hiszen az év háromszáz napján az izlandi partokat verő szél is „a helyrehozhatatlan sorsot zúgta a fülükbe”. Az izlandi népnek is megvannak az aradi sáncai — csak hogy ott az egykorú „nagyvilág” részvételének semmi nyoma. A magányosan álló szobrok és emléktemplomok emlékeztetnek arra, hogy a most zuzmóval és fűvel benőtt helyeken valamikor települések voltak.

Ahogy említettük, 1918 fordulópont az izlandi nép életében. Laxness, akkor parasztleány, az Esja hegyszakadék alatti zöld mezők egyik tanyáján figyelt fel a világ változásaira. Az első nagy ébresztő, Edinar Benediktson, már lángolva írt népe ősi nyelvéről, „minden világrész nyelveinek királynőjéről”. Benediktson szerepe nélkül alig tudnók megérteni az utána jövőket. A világháború végeztével szabaddá lett nép — mint egyik irodalomtörténészünk megjegyezte — éles szemmel figyelt mindenre, semmit sem akart elveszíteni színesebb, mozgalmasabb, de mindenképpen emberségesebb életében.

Az izlandi felszabadulást követő évek első periódusa (1918—1930) az eszmei válság, a zűrzavar, az iránytalanság ideje. A háborús konjunktúra ideje elmúlt. A háborús gazdálkodás gyors nyereségeitől városokba csalogatott parasztság hirtelen a nincstelenség előtt állott. Polgári írónak is megrendítő téma. A frissen elnyert önállóságban a termelés kérdéseit illető tájékozatlanság kaoszt eredményezett. Az addigi, hosszantartó dán fennhatóság elmosta az osztályharc kérdéseit az izlandi nép közös küzdelmének közepette, minthogy az egész nép egyforma elnyomás alatt szenvedett. Most, új élete küszöbén, a lehető legjobbnak keresése közben kiéleződött a társadalom osztályjellege, s ez elsősorban az irodalom területén jelentkezett. A lázas keresés, eszmei tájékozódás első, zavaros időszakára esik Laxness fellépése. Ekkor már ő is megjárta a maga európai vikingútját. Fiatalos lelki éhségében úgy érezte, nyitva állnak előtte a világ kapui. Mindent megtanult, amit elme befogadni képes. Rajongó, változékony kedélyű lévén, a katolicizmushoz is csatlakozott. Ennek az archaikus lángolásnak tüze világít 1927-ben megjelent első regényében, A *kasmiri nagy takács* címűben. Írása a misztikum és a szenvedés keveréke, mintha egy ősi izlandi kolostor pergamenjét olvasnók új témával. Mikor Szicíliában megírta ezt a könyvét, mindössze huszonhárom éves volt. Maga Laxness így nyilatkozott róla: Mikor az utolsó fejezetet befejeztem, úgy éreztem, teljesen kifosztottak. Nem hittem, hogy valahol a létezés határain belül akad egy rongydarab, mely befedheti vala meztelenségemet.

Ebben az első regényében még eldöntetlen a küzdelem a lelkében harcoló polgári ideál és a szocializmus közötti választásban. De már kijelentette, hogy újat kell kezdenünk új földön, új ég alatt.

Az 1932-ben megjelent *Nép könyve* kiegészítés a marxizmussal. A misztikumtól az emberhez pártol. Ahogy mondotta, az irodalom nem választható el az élettől, tehát az életet hordozó néptől: az ő életét szépséggel megtölteni az író feladata. Az izlandi népről ír, mely „még tündérek és szellemek között alszik az érintetlen tájakon, hol minden völgy a nép hajdani történetének emlékeitől gazdag, hol minden természeti csapás az emberrel kapcsolatos és jelképe a titkózatossal átitatott létnek”.

Az izlandi irodalom második periódusa az 1931—1939. évek közé esik. A követendő utak tisztázása közepette az írók magatartásában a szociális irány az uralkodó. 1930 az izlandi nép nagy jubileuma: a 930-ban szerkesztett első törvény, a legelső európai országgyűlés ezeréves ünnepe. 1930-ban azonban a gazdasági világválság is elérte Izlandot. A nép kemény leckére ébredt, és felmérte erejét a világviszonylatban folyó gazdasági ütközetben. Az osztályharc a szigeten megerősödött. A munkásság, ha kisebb arányszámmal is, kivívta jogát és az őt megillető szerepet a kis ország vezetésében. Ennek a küzdelemnek gyorsan emelkedő, majd irányító szónoka Laxness lett. *Salka Valka* c. második regénye a szegény halásznép prózai eposza. Laxness nyílt állásfoglalása a kereskedők által kizsákmányolt szegény halásznép mellett új hang volt. Európai, később amerikai utazása tanította meg életreszólóan, mily tragikus veszélyt jelent a néptől való elszakadás. A szó szoros értelmében vett elszigetelődés, „insularitás” komor élményekkel terhes, történelmi kísérelője a tengerek egy távoli szögletén rejtőz. kis népnek. Ám az emberi kapcsolatok elvesztése még odabenn, a maroknyi népi közösségen belül sem jelent külön sorsot a múltban dívó, a lávasivatagot választó önkéntes számkivetésnél. A *Salka Valka* a vissza-

térés vallomása. A magára maradt halászeleány, Salka Valka egyéni tragédiája gyengéden szeretett szerelmesének, a vad, alkoholista Steinssonnak rabságában végül is nem más, mint Laxness forró, jelképes vallomása arról az izlandi népről, mely — Salka Valkához hasonlóan — szimbolikus események révén ébred önmaga tudatára.

Hároméves amerikai tartózkodása Laxnessben erős eszmei balratolódást eredményezett. A Kanadában szétszórta élő izlandi kivándorlók sorsában meglátta, mit jelent a gyökerektől való elszakadás, a kiszakadás az élő nemzet közösségi, gazdasági, kulturális egységéből. *Szabad emberek* c., 1934—35-ben jelent, kétkötetes művének politikai háttérében szovjetunióbeli utazásának hatása érezhető. Az izlandi agrárproletariátus küzdelmének regénye ez: a gazdasági világkrízisnek — egy vértelen, de nem kevésbé kegyetlen harcnak — keretein belül. A lávasivatagok mélyén meghúzódó „Nyári lak” tragédiája csak egy a sok közül. A főszereplő Bjartur, családjával együtt, tizenkét éven át az éhhalál rémével küzd. Két feleséget és négy gyermeket temet el — valamennyit a nélkülözések következtében. Egyetlen leánya, Solillja, teherbe esett s menekülni kényszerült. A csapásoktól sújtott Bjartur, magárahagyatva, szinte démoni erővel törekszik a független paraszti létformára, s mindig új és új vállalkozásokba fog. Ám győztes csak egy marad: az árverés. A saját földjén hontalanná váló Bjartur mégis visszanyeri lányát, az álmaiból kifosztott, de magára talált embert — és tovább mennek, beljebb a vadonba, hogy újrakezdjenek mindent. Nem is fontos, hogy ez az állathoz is méltatlan körülmények között folyó élet, illetve történet a XVII. századba viszi vissza az olvasót. Laxness nem nevezi meg a helyet és az időt. A világtól, az emberiségtől elzárt paraszttanya életében a pogánykor árnyai kísértének. Tündérek, szellemek és egy tévútra tért szerelem, mely csak egy korán elhunyt gyermekben találta meg rövid folytatását, adja meg a környezet hangulatát. Mintha Ibsen Brandjának környezetében lennénk. A regényen végigvezető motívum Bjartur szenvedélyes, már-már az emberi határt túllépő hajszája a paraszti függetlenség elnyeréséért. A rombadőlt sorsra utoljára halvány biztatás hullik s az író jóslatának melege egy szebb nap jöttéről. „mely mindnyájunk számára jobb lesz”.

Még az izlandi irodalmi forrongás idejére esik Laxness nagy regénytetrológiájának megjelenése: *A világ fénye*, *Napország kastélya*, *A dalnok háza* és *Az Ég szépsége*. Ez a regény is megdöbbentő ábrázolása a paraszti életnek. Olafur Karason élete folyik előttünk, hasonlóan az izlandi folyókhoz, telve kaszkádokkal, zuhogókkal. Ez a regény Laxness eddig legfinomabban kidolgozott, egyéni, új stílusárnyalatokkal jelentkező műve. A népek nyelvcsaládi közösségében arányszámával szinte jelentéktelen, mégis ősin gazdag és csodálatosan színezhető izlandi nyelv Laxness alkotói tehetségében új világot teremtett. Az ősi skaldok ihletettsége virágzik ki az új idők kincseként. Egy reykvjavíki pedagógus mondta ezt a meglepő hasonlatot: Laxness az izlandi nyelv Paganinije. — A borzalmasat és a fenségest, a magasztosat és aljasat széles, gazdag kifejezésbeli hangszerezéssel komponálja: mindez a tehetség és sugallatos erő a kis nép művészi és erkölcsi elhivatottságát igazolja. A XX. század emberének tollát a komor izlandi múlt árnyai itt is megérintették. Ebből fakad az emberi szenvedésnek szinte misztikus mérete, az istenhagyott környezet nyomorultjainak emberföléltisége. Mintha nem is a földön játszódnának az események, Izland természeti szépségeinek és ijesztő jelenségeinek ihletről tanúskodó vízióival. A szenvedésben Karason, a főhős, az emberiség jelképévé magasodik. A négyrészes mű befejező vallomása, az erkölcsi foglalat: „Egyedül a szépség fog uralkodni! — A szépség, mely a világ térségeihez koordinálható mindenütt. A szépség, mely az emelkedés, a függetlenség szédítő vágyát, a felemelő szerelem határtalan világát kifejezni képes”. A négy részből álló művet, egy messzelátó ötvösműves remekét, szintén a szépség uralma hatja át.

A harmadik irodalmi időszak az 1940-es évekkel kezdődött. Izland a világtörténelmi események sodrába kerül. A német inváziós seregek villámgyors tá-

madása egyszerre ráébresztette a világot arra, hogy a védekezéssel megkéstek. A késés adóját húszmillió halott és kilenc, rombadőlt ország fizette meg. A német Luftwaffe sikerei még távoli népeket is a védtelenség rémével fenyegettek. A világméretű küzdelemben 1940 nyarán az angol, majd 1941 nyarán az amerikai erők szálltak partra Izlandon, hogy megelőzzék az esetleges és az egész atlanti közlekedésre katasztrofális német támaszpont kiépítését. A háborús termelés és az ekkori konjunktúra ellenére is vissza-visszatért a sokszázados megszállás emléke. A történelem sokatmondó jelekkel figyelmeztetett. 1944 tavaszán, mikor Jütland félszigeten a a dánok zászlóinak keresztje fölött a horogkereszt lobogott, véget ért az 1919-ben létrejött huszonötéves perszonálunió Izland és Dánia között. Izland szabadkezet kapott sorsának intézésében. 1944 nyarán, mikor az Atlantikumon dühödt konvojcsaták dúltak, az izlandi nép szavazott. A történelem egyik drámai körülmények közt lezajló, de legtisztább szavazása volt ez. A nép 100 százalékbán a Dániától való elszakadás mellett döntött. Ez a szavazás — ahogy kedves izlandi költőbarátom, Einarsson Sigurd mondta — annak a sirálynak kiáltása volt, mely viharban is csak a szabadságot bírja. Angolszász repülőgépek árnyai alatt, német tengeralttjárók közelében a manifesztáció félreérthetetlen volt minden nép előtt: Szabadon akarunk élni!

A szabadságföltésnek ezekben az éveiben, az izzó népi hangulat vonzókörében írta meg Laxness élete legjelentősebb regényét, az *Izlandi harangot*, mely hamarosan nálunk is megjelenik Bernáth István izlandi eredetiből készült, szak-szerű fordításában. A trilógia kötetei: *Izland harangja*, *A fénylő lány* és *Tűz Koppenhágában*. Az egész mű Izland szabadságélményének prózai költeménye. A szabadságálmok mondája ez, mely az egykori megalázottság idejéből kiirhatatlanul kísért ma is a nép emlékezetében. A XVII. századvégi történet Izland legsötétebb korszakába vezet. A télen álmodozás, ábrándkergetés keserű históriája. Amikor a csak rajongással telített, de harcésztség nélküli felületesség végképp eljuttassa a nép szabadságát. Mikor az elnyomás, az egyedáruság fojtogatása a nyomorban és menekülésben megtizedelt nép létszámát harmincnyolcezerre csökkentette. Holott az izlandi nép létszáma az Edda idején a nyolcvanezeret is elérte. Példája volt ez a kor egy nép pusztulásának: ez alkalommal szólaltatta meg Laxness az *Izlandi harangot*. A történetet a legelső mondat vezeti be: Izland szabadságának jelképét, a harangot, a helytartó levereti. A hol poétikus, hol drámai, de sokszor szatirikus áradás jelen korunkat érintő tendenciákat is rejt. A „Könyvek Könyvének, a nemeskövek legnemesebbjének, a Költeményeknek (Skaldáknak) elrablása” akaratlanul is emlékeztet az izlandiak jelenlegi törekvéseire, hogy a még át nem adott Edda dalok eredeti kéziratait a dán kormánytól visszaszerezhessék. A regényben megható módon kutatják a Skalda hiányzó tizennégy lapját melyre az ősi északi világ legszebb költeményeit írták. Ebben a regényben ismerjük meg az ezeréves alkotmány kikiáltásának színhelyét, a Thingvallát, a megkapó szépségű, vízesésekkel körülvett lávaszakadékot (ahol mi magyarok is jártunk 1959-ben, s tisztelettel adóztunk e nemes történelmi emlékeknek). Thingvalla, akárcsak Izland harangja, a nép szabadságának jelképe. Ez a regény volt Laxness harca a náciizmus ellen. A történelmi környezet, az ellenállásra buzdítás adta meg a regény különös jelentőségét, megjelenésének évében.

A politikai tájolóadás soronkövetkező regénye az 1948-ban megjelent *Atomtámaszpont* volt. Politikailag az előzőnél jóval többet mond, irodalmi érték tekintetében azonban elmarad mögötte, mert nem éri el az *Izland harangjának* esztétikai szintjét. Az *Atomtámaszpont*ban a keflaviki nagy amerikai légitámaszpontról van szó, mely az utóbbi évek során több ízben kikenyszerítette az izlandi törvényhozás és a nép szavazását. Ez is korjelzőnek készült, mint az előbbi regény. A háborús esztendők Izlandban is megtermették „kulturális” gyümölcsüket: a felelőtlen szórakozásvágyat és a hajszát a pillanatnyi élvezetek után. Ebben az erkölcsi forgatagban ébred Laxnessben az a gondolat, hogy szabad-e Izlandot kiárusítani? A nagy kavargásban, szelíd és fájdalmas ellentétként, meg-

jelenik Laxness elmaradhatatlan regényideálja, az izlandi parasztlány. A környezetből természetesen nő ki a lány alakja; teherbeesése után a városból visszamenekül a földre, a régi tanyaházba, hol a csöndes és változatlanságot hirdető tárgyak rádöbbenetik, hogy már nem tud a várostól elszakadni. A nőt gyakran erkölcsi megaláztatása készíti emberi méltóságtudatának eszmélésére. S ha idáig eljutott, többé nem csupán nő, hanem harcos ember is.

Az 1954-ben megjelent *Gerpla* szintén az ősi izlandi történethez fordul, de korunk alapélményét, a békevágyat is szolgálja. Elsősorban ez segítette Laxness-t a Lenin-békedíj elnyerésénél. Így részesült az író, a kis izlandi nép fia, abban a példátlan nemzetközi elismerésben, hogy a Nobel-díj mellé a nagy békedíjat is megkapta. Legutóbbi regénye, az *Éneklő hal* egy reykjavíki művészember karrierjét írja meg: nemcsak a gyorsan fejlődő főváros kulcsregénye, hanem névszerint is tudni vélik, ki állt modellt az író előtt. Az 1960-ban megjelent *Visszanyert Paradicsom* Laxness eddigi egyenes, töretlen írói-eszmei vonalán különös közjáték. Laxness maga is érzi ezt és igyekszik magyarázatát adni, bár az új folyamat kezdetén ennek a szakasznak a dokumentumai nem állnak még rendelkezésünkre. A Nagyvilág c. folyóirat 1962. novemberi számában Bernáth István Laxnessnek a világgal kapcsolatos viszonyáról szóló tanulmánya, a *Visszanyert Paradicsommal* foglalkozva, egyhelyütt a válság kifejezést használta. A „válság” szó nyomán visszatért egy különös élményem. Amikor 1959 augusztusában hajónk elmozdult a reykjavíki kikötő falától, útban vissza Norvégia felé, abban a percben emelkedett fel egy hatalmas vízírepülőgép a kikötőből, fedélzetén Laxness-szel, útban az Egyesült Államok felé. A „Latter-day saints”, az „Ítélet napjának szentjei”, a mormonok tanulmányozására indult hosszabb időre a szent városba. Salt Lake Citybe: itt alapította a különös vallásfelekezet 1847-ben a mormon Utah államot, mely csak a századfordulón olvadt az Egyesült Államok politikai egységébe. Laxnessnek ezzel az úttal kapcsolatban esetleg megjelenő műve igazolja majd, hogy a válság elmélyül-e, vagy egy nyugtalanul gazdag életút múltó epizódjává válik a Sóstavak vidékén.

Laxness írói pályája során messzi országokba eljutott, de mindig hazájába, önmagába tért vissza; élete és tehetsége az izlandi nép erejében, szerveztségében, kultúrájában gyökerezik. A kicsi, zárt otthon hatalmas érzelmi közvetítő lett a nagyvilág felé s éppen Laxness által. Úgy indult el, mint „az ér az óceánba”, mert azt hitte, hogy az ér, Izland, nem minden, és a világ, az óceán a minden. Ez volt a kezdet, akkor így hitte. Hitt abban, hogy az izlandi partokon örökké zúgó tenger egyforma dalt ver, s ha az emberi szív hullámai fel is fogják azt, tökéletesen csak akkor, ha megismeri a távot is. Így aztán ő is elérte az idegen partokat. Amikor visszatért, népe megtért álmodója lett. Távoli földek szenvedése révén mérte fel a saját népéét. Aminek szószólója lett, kilépett a zárt szigetről, mert Laxness a nagy emberi közösség és sorsazonosság vallója. A nemzetköziség első élménye érzelmi világában vált tulajdonává, később eszmei megfogalmazást is nyert. Nem egy helyen írta és mondotta: „Az igazság nem a könyvekben, még csak nem is a szép könyvekben található, az igazság az ember szívében van”. Írásai nem csupán vallomások az izlandi lét mellett, hanem a világban szerzett árnyék- és fényélmények ezerarcú tükröződései az izlandi világban. Izlandról ír, de az emberiségre gondol, Izland szörnyű évszázadaira emlékezik, de az emberiség történelmének sötétjében kutat. Bjartur nemcsak a lávavilág elítélte, hanem benne sajog az egész cári muzsiksors, amiről Laxness szovjetunióbeli utazása alatt hallott. Így zárulnak be a körök Laxness élete művében, s így egészítik ki egymást a részek a nagy egészben. Innen van Laxness páratlan varázsa. Ezért van „otthon” mindenütt, áthágja egy kis nyelv határait, eszméket tolmácsol, melyek mindenütt virágzanak s történelmet és lírát szülnék. Az alig kétszázezer ember nyelvét beszélő író nagy elégtétele ez, hiszen sok országban Izland révén ébred az olvasó új valóságokra. —

anélkül, hogy láthatta volna ennek a grönlandi széltől vert, egyedülvalóan változatos szigetnek arcát és népét.

Laxnessnek majdnem minden fényképén enyhe, derűs mosoly játszik. A vele eltöltött órák emlékét is ez a mosolygó magatartása színezi. Sántító hasonlat: Laxnessnél a világ egészséges valóságai felé forduló, epikus mosolyról beszélhetnek — szemben a hajdani „gótikus mosoly”-lyal. Mosolygott, amikor oroszországi, svédországi útból beszélt. Amikor izlandi parasztanyak különös életét ismertette. Mosolygott, mikor magyar ismerőséről, Bebrits Lajosról emlékezett, aki akkor északi követünk volt. Mosolygott, amikor ősi szokásuk szerint az asztalnál maga szelte fel a sült ürühúst, vagy mikor a híres tokaji bor került sorra. Dolgozószobájának könyvekkel megrakott falai közül (műveinek harminc nyelven megjelent fordításai sorakoznak a polcokon) arra a forró gejzirektől füstölgő, ezüstös völgyre néztünk, ahol az Esja kénsárga, meredek falai alatt mindig smaragdzöldben ragyog a rét, ahol félszázad előtt, a pirostetős tanyak között, a betűre éhes kis juhásztor, Kilian Laxness, első verssorait írta. Kastélyát is ide, erre a tájra építtette, hogy emlékeztesse, mivel tartozik annak a népnek, melyből vétetett. Tíz kilométerre tőlünk az ősi viking hajósok tengere szegélyezte a látóhatárt, acéllemezz gyanánt, a jéggel fődött Grönland irányában. A küzdelem földje ez — mint egy költőjük mondja —, hol meghalni is csak szépen és hősi módon lehet.

Egy ízben tűnt csak el Laxness arcáról a mosoly. Amikor a szél rázta meg az ablakot. A Thingvalla felől. Mert az izlandi szél a vadonok felől nemcsak jöklarok dermesztő hidegét, vulkánok korompihéit és kénszagát, de csontok porladó maradványait is hozza. Az izlandi szél a skaldok lehelete, a sagák üzenete. Az izlandi harangé is, melyről azt mondta a költő, hogy soha nem némitják el többé. Laxness fiatal korában különös prófétának indult, de aztán a föld harcosa lett. Hisszük, hogy jövődölései, az izlandi s a világ összes népeit illetően, igaznak bizonyulnak. De ehhez nem elég Izland harangjainak tudós Arnasa, a kételkedő, óvatos álomlátó, hanem egyszerű, kemény harcra is szükség van. Amint erre az *Atomtámaszpont* önmagára talált asszonya, Uglya megtanít bennünket.

K á l d i J á n o s

F Ű J A S Z É L

Fúj, fúj a szél, sziszeg bolondul körülöttem, belecsap harsányan a levelekbe, száll a sárga hegyoldal — lassú napsütésben — mintha a vizen lebegne, délután van, nagyon fúj a szél, az utak deresen dideregnek, a parti virágsor kinyitja tokját, s így szól keserűn: a magom elpereghet. Naggyá nő most ez az ősz, jön-megy, intézkedik. diadalmasan-hatalmas, tájrészleteket, hangulatokat, tennivalókat a maga szíve szerint átfogalmaz: biztatja a szelet, hogy a nyárfákat s az emberek ruháit letépje, elhelyezi a zord lapályt a vándormadaras, fakó égaljat a messzeségbe, jön parancsára az ezüstösfényű, nagyon is pusztá reggel, megindulnak a komor kocsisok a magasra rakott ölfás és szenes szekerekkel, zeng, mint roppant zenekar, az árokszél, a lombját-vetegető bozóthad, megérett a kukorica, szedni kell és vinni kell, mondja a tsz dolgozóknak, Lúdbőrzik lent a tó, üveges, ékszeres a világ, csupa ünnep, a tyúkok és kacsák lábnyomai elszórt kis virágfejekként megkövülnek, villog a Faluszínház busza, kanyarog a völgyben, hogy az esti adásra odaérjen, s megy a favágók sora is, dalol, dalol, s csapkod az ének a szélben.

Befordulok egy utcasarkon,
eltévedek a városomban —
fogaim koccanó zajában
tenyésznek álmképeim,
miket szétugraszt majd a lárma.
A játszótér mentén irigylem
a gyerekszettartások gögjét,
futólag, mert tovább igyekszem,
üres utcába fordulok,
hol rongyos házfalak között
kopott zenéket lélegeznek
pucér ablaksorok,

hát jöjj, és fogd meg a kezem.
Ha nem felejtesz el, hazatalálok.
Idegen országba ne kergess,
hol térdre kényszerít hiányod.
Engedj megállni lábamon,
engedd, hogy induljak veled
világom fölfedezni végre,
az örökösen tervezett
döntő fölismerésre.

Nem válaszolsz. A csókjaim
átfutnak arcodon. Lebegsz
a kötelesség, szeretet,
szerelem hálói fölött
az áldozat sorsát latolva.
Hiszen ha őt elengeded,
tudom, zuhanás lesz a sorsa.
Hiszen hármunk egymást faló
kapcsolatából kitaszítva
talán a harmadik jelen lesz
levágott testrészként örökre,
immár mit sem gyanítva.
S akit a harc győztesnek ír be,
a béke áthúzza nevét.

Szeretlek. Végetér az utca,
a párkánysor leálllik.
Elindulok feléd.

Dorozsmai János

KÉT FABULA

A MŰVÉSZHAJ

A F á k nak kezdettől fogva feltűnt a F ű z hosszú haja. De senki se akadt,
aki eziránt tudakozódott volna nála.

Egyszer az A k á c mégis megkérdezte:

— Szaktárs, hogy hajadat olyan nagyra növeszted, talán van valami titkos
közöd a művészetekhez? — mondta kissé gúnyosan.

— Már hogyan volna! — feleli az önérzetesen. — Hiszen mit gondolsz, a
híres pásztorsípot, amelyet pásztoraink az idők eleje óta és bizonyára az idők
végezetéig olyan boldogan és olyan fájdalmasan fújnak, miből faragják? —
Meg aztán semmit sem hallottál ama híres fűzfapoétákról, akik szapora termé-
keikkel özönvízként árasztják el a világot?

HANG ÉS VISSZHANG

A gögös E m b e r az ábrándozásba merült, csendes E r d ő höz érkezik.

— Na, majd én megszólaltatlak, gondolja.

Tenyéréből tölcserít alakít hát, és hangját jól megeresztve, fölényesen be-
ordít:

„Sok a görbe faaaa...”

De az E r d ő t sem a golya költötte, így felel:

„Kevés az egyenes embeeer...”

Thiery Árpád
NAGYVÁROSI REKVIEM

5.

Egy piros, mázolt padon ül, és felnéz a fehér, ötemeletes házra. Melyik a lány ablaka? Az erkélyes? A töröttszemű? Vagy amelyikben vékony zsinóron a fehérnemű szárad? Tücsök egyszer megmutatta. Könnyű, konyakos éjszaka volt, és áttetsző felhők lógtak a város felett, de egy modern bérházon minden ablak és minden erkély kiméletlenül egyforma.

A harisnyagyári telefonszámok napközben néha felbukkantak a fejében, azután értelmetlenül visszasüllyedtek. Nem hívta fel a lányt. Átkozott nap volt a mai. Az öreg doktor sokáig ült mellette a fehér bőrasztalon és hallgattak. Az autóbuszon, ami az ötemeletes házhoz hozta, erős huzat volt.

A padok között két, okosszemű kisfiú labdázik. Könnyű, barna lábbal szaladnak. Megkérdezhetné tőlük, hogy melyik lakásban lakik a lány, de türelmesen és nyugodtan vár, mint aki eltökélt és biztos a dolgában. A hátát a pad támlájának támasztja. Tulajdonképpen felmehetne, be is csengethetne. Tücsök mondta. Az apja valószínű — kis kopott, ügyetlen ember, aki a vasárnapi ebédhez minden szombaton vesz egy palack olcsó bort. Az anyja elfogódott, madonnaarcú lehet, keskeny, csodálkozó szájjal, és kézfogás előtt a kötényébe töröli a kezét. Nem hasonlítanak Tücsökre.

Később a pettyes, kék labdából már csak egy sötét, árnyékos ív látszik, ahogy a levegőben repül. A két kisfiú bemegy a házba, egy kontyos nő a vékony zsinóról leszedi a szikkadt fehérneműt. A várost már kivilágították, amikor megérti, hogy ostobaság volt ideülni az ötemeletes ház elé. Feláll, egyik lábáról a másikra nehezedik — milyen lehet a lánynak? Megpróbálja óvatosan, titkolózva is. Nehéz. Azután lassan, forgolódva, mintha még az utolsó pillanatban is bízna — kimegy a parkból. Mintha becsapták volna.

Ismeri az utcákat. A kerület külső széle szabályos, mértani vonalakkból áll, a belső oldal nehéz, töredezett házsorai a belvárosra emlékeztetnek. Átmeneti kerület. Idegesen remegnek a foghíjas fényreklámok, és a közeli kanyarban időnként hangosan csikorog a villamos. Gyalog megy. Néha bizalmatlanul körülnéz, mert úgy érzi, mintha nagy vargabetűvel kifelé menne a városból. Egy szűk, összenyomott tér sarkán hosszú, öreg iskolaépület áll. Harmadik emeletéről, a fűrészfogú háztetők között ki lehet látni a bazilika magas, kerek kupolájára. Szemben egy élelmiszerüzlet előtt ívlámpa világít, a kirakatüveg az iskola falára dobja a tejszíni neonfényeket. Egy sötét kapualjban három suhanc ácsorog, valamelyik dühösen és rekedten a Koldus-operából énekel. A hang kötekedve átsap a téren. Az élelmiszerüzlet felett, az emeleti ablaksorból egy másik Bicska Maxi vihogva visszaénekel.

Az iskolával szemben, az ívlámpa alatt megáll. Itt volt valamikor az internátus. Itt őrizte a bádogszekerényben a bélyeggyűjteményét. Mindenféle olcsó bélyeg volt. Olasz, francia, portugál és angol. Tengerentúli is. Pontosan emlékszik, hogy hol volt a tanári szoba, a derekszögű folyosó végében Galilei mellszobra, és a rejtekhely, ahol titokban a keserű és fojtó cigarettákat szívták. Az osztályok, a fizikai előadóterem és a néhány kopott lépcsőfok — le a kavicsos udvarra.

A lépcsősor tetején, az iskolakapuban öreg, sovány férfi áll. Ritka haját meglibbenti a huzat. A tekintete egy ideig megpihen a téren, azután becsukja maga mögött a nehéz tölgyfakaput. Máskor és mások is állnak az iskolával szemben. Elindul. Néhány lépés után megáll, mintha eszébe jutott volna valami. Nem látja pontosan a férfi arcát, de van rajta valami ismerős. A tartása, a körvonala. Átcsoszog, az állát előre dugja, egyszerű és bizonyos, mint amikor végigméri a készületlen diákokat.

— Mit csinálsz itt, fiam?

Zavart, meglepett csend van.

— Megismert, tanár úr?

— Meg.

— Idejártam iskolába.

Az öreg elégedetten bólint, és tűnődve arra gondol, hogy az ember tulajdonképpen sohase tudja pontosan megmagyarázni, hogy miről ismer meg valakit, ha nagyon régen nem látta. Egy mozdulat. Egy vonás. Talán csak a dolgok különös, közös atmoszférája?

— Téged vittek el hadifogolynak a hetedikből — mondja csendesen, és a másik lábára áll.

A férfi nem válaszol. Feszesen, tartózkodóan ácsorognak az ívlámpa alatt, és egyik se tudja pontosan, hogy mit kellene most csinálni.

— Voltál már itt máskor is?

— Egyszer.

Az öreg toporog, furcsa, kellemetlen szorításokat érez a torkában.

— Néha van egy üres óránk — mondja bizonytalanul, a kis, kemény gödrök megmozdulnak az arcán — és elmegyünk a régi iskolához. Valami odavisz, ugye fiam?

A táskáját egyik hóna alól a másik alá dugja. Sokáig nézi a sötét, első emeleti ablaksort, ahol az igazgatói iroda és a tanári szobák vannak.

— A másik utcában — mondja később zavartan — van egy kerthelyiség. Megihatnánk egy korsó sört.

A férfi bólint és örül, hogy nem kell egyedül lennie. Az öregben is megmozdul valami szokatlan, ideges vágyakozás, nem az ital, hanem egy furcsa és hazug állapot után, mint amikor az ember mindent szívesen vállal, csak hogy egyvalami minél később következzen be. Egymás mellett mennek a keskeny járdán. Az öreg elől, a férfi egy fél lépéssel mögötte. Az idegen — apának és fiúnak nézhetné őket. A kerthelyiségben, amelynek léckerítését gazdagon befutotta a repkény — csendes zugot keresnek. A tanár felnéz, cinkosan mosolyog, mégis — idegesség van a hunyorításában. Boldognak látszik, mint egy kamasz, ha új kalandra indul, de egy-egy pillanatban a tekintete elárulja, hogy tulajdonképpen hazug és erőltetett állapot ez. A tenyerét szétteríti az asztalon.

— Két korsó sört kérek!

A pincér után néz, azután áthajol az asztalon, a férfi szemét keresi.

— Láttad, hogy milyen barátságosan biccentett? — kérdezi, és diadalmas, apró nyerítésekkel nevet. — Tudja, hogy a szomszéd utcában tanítok.

Hosszú, szomjas kortyokkal isznak.

Az öreg leteszi a korsót, egy gondosan összehajtott zsebkendővel megtörli a száját. Figyelmesen, udvariasan mosolyog, és arra gondol, hogy a pillanatok gyakran olyan egyformák és megszokottak, mint a beidegzett mozdulatok, és majdnem mindig emlékeztetnek valamire. Az emlékezet apró, ideges kockákból áll. Felbukkannak, visszahullanak. Felbukkannak, visszahullanak. Azután betoppan egy józan, tárgyilagos pillanat, és kiderül, hogy az egész csak beidegződött mozdulat volt. A németek már megszállták az országot, és a sógora az iskolába címezte Keszthelyről a levelet, mert nem volt lakásuk, egy bomba kifordította. A fiúk az osztályban puskaport öntöttek a kályhába és meggyújtották. Bűdös, háborús játék volt. Kitárt, gyanakvó szemmel állt a katedrán. Románia már kilépett a szövetségből, és a csendben valaki kurtán, bohóckodva felnevetett. Ő volt, a férfi. Az ideges, boldogtalan csendet az óra végi csengő döntötte meg.

Kár, hogy másra most nem emlékszik.

Megint iszik, azután mentegetőzve krárog.

— Mondták, hogy szó szoros értelmében az utcáról vittek el — sajnálkozik —. A fizika tanárral levelet akartunk írni a katonai parancsnokságra, de lebeszéltek...

Szétnyitja a kezét, a kísértő mozdulat visszafogott, egy kicsit rejtélyes.

— Különben is, mit tehetett akkor egy történelemtanár, meg egy középiskolai fizikus? De még egy egész gimnázium is?

A férfi nem szól, ő is iszik.

Az öreg a korsóba néz, az ujjait bizonytalanul szétjárja, összecsupkja, keresztbefűzi. Megrántja a vállát, mintha valamit mondani akart volna, de közben meggondolta. Ritkán iszik, és kellemes bizsergést érez. Megint a puskaporos kályhára és a kurtá, bohóckodó nevetésre gondol. Ha megírta volna a levelet a katonai parancsnokságra, a fizikatanár nélkül is, most, legalább egy órára hős lehetne. Finom, szerény, intellektuális hős, valamelyik századeleji orosz regényből, de megérzi, hogy nem kell a hadifogságról beszélni. Az első világháborúban ő is volt hadifogoly, de amíg meg nem öregedett, ő se akart a hideg pokrócos barakkvilágról beszélni. Csukaszürke egyenruháját átlőtték a lábánál. A sztyeppén nagy, fagyos krumplikat sütöttek, és száraz szalonnahéjával ették. A tábori újságot barna csomagolópapírra nyomták, és a világnak — az egésznek — mahorka szaga volt.

Kortyolnak.

A sör keserűbb a szokottnál.

A férfi az ujjával apró, szikkadt morzsákat söpröget az asztalon. Az öregot majd nem húsz év után ma látta először. Lehet, hogy többé sohase látja. Valami közömböset és egészségeset szeretne mondani neki, de valahonnan váratlanul erőszakosan felbukkannak a fehér krétabetűk. Egy ideig viaskodik velük, azután abbahagyja a lázas, értelmetlen küzdelmet. Azzal vigasztalódik, hogy vannak, akikkel tulajdonképpen csak azért találkozik az ember, hogy valamit megkérdezzon tőlük. Különös, értelmetlen találkozások ezek, de megnyugtatók.

— A körúton, a pályaudvarral szemben van egy műszaki kereskedés... — mondja idegesen, majd visszahúzódik, elhallgat, mintha kitért volna valami elől.

Az öreg vár, azután halkan, figyelmeztetően köhög.

A férfi felnéz.

— Tegnap este ennek az üzletnek a kirakatában láttam egy fekete táblát. Betölti a középső kirakatot.

— A pályaudvarral szemben?

— Ott.

Az öreg rejtélyesen hunyorog, az arca elégedett.

— Tegnapelőtt még nem volt ott, ugye?

— Ilyen pontosan tudja?

Csend van.

— Egy történelemtanárnak, fiam, mindent pontosan kell tudni.

A férfi végigsimít a homlokán, a krétabetűk megint felbukkantak.

— A kanadai esővíznek néhány hónap alatt ezer százalékkal nőtt a radioaktivitása. Bajorországban kétezer százalékkal. Az atomrobbantás alkalmával képződő radioaktív por nem terjed széjjel a magas légrétegekben, hanem egyre kisebb sűrűségű és terebélyesedő felhő alakjában az egész földet körüljárja.

A tanár meglepődve előre hajol.

— Megtanultad?

— Meg.

— Azt a táblát mi tettük a kirakatba — mondja később.

A férfi az összegyűjtött morzsákra tenyerel.

— Maguk?

Az öreg bólint, a szemében finoman leplezett diadal van. A söröskorsót markolja, mintha inni készülne, de az első korty előtt még valamit el akar mondani.

— Hat éve tagja vagyok a kerületben az ismeretterjesztő társulatnak. Évek óta mi vagyunk a legjobb kerület, több oklevelet is kaptunk már. Van egy ügyes titkárunk is, ő a társulat agytrösztje. Mérnök ember, mindig töri a fejét valamin. A múltkor, az egyik vezetőségi ülésen elhatároztuk, hogy szerkesztünk egy ilyen táblát, és kitesszük valamelyik kirakatba. Először egy körúti kisipari szövetkezet kirakatára gondoltunk, de ez a műszaki kereskedés mindenképpen jobb. Mozi van mellette, szemben a pályaudvar. Keresve se találhattunk volna forgalmasabb helyet...

A férfi sokáig hallgat, azután gyors, határozott mozdulattal kiissza a maradék sört.

— A térképről, amit a táblára rajzoltak — mondja dühösen és a hangja megvetően átsap az asztalon — fél Európa hiányzik!

Az öreg megrezzen. Tudja, hogy Európa melyik fele hiányzik. A vezetőségi ülésen fel akart szólalni, hogy a térkép másik felét is rajzolják meg, de a szomszédja suttogva leintette. Átnyúl az összegyűjtött morzsákért, most ő teregeti.

— Mindegy — mondja nyugtalanul és a vállát, rángatja. — Az emberek úgyis sejtik, de jobb, ha keveset és módjával beszélünk róla.

— Miért?

Az öreg az összegyűjtött morzsákat egyetlen mozdulattal lesöpri az asztalról. Sarokbaszorított, ideges mozdulattal.

— Mert aki fél, azt lenézik, fiam!

Visszahúzódik, mintha megijedt volna a saját hangjától, megint megrántja a vállát.

— Azelőtt az ostobák féltek. Villámtól, fegyvertől, technikától, az értelem pedig... Ma másképpen van. Aki értelmes, és pontosan tudja, hogy a világgal valami rendkívüli történhet, az fél.

— Az ostobák a bátrak?

Az öreg a levegőbe bámul, mintha az osztályban a padosorok között állna, és az óravégi csengetést várna.

— Az ostobák nem félnek. Az ostobák azt mondják, hogy a félelem, az nem méltó az emberhez.

Dühösen megrándul az arca, az asztalra tenyerel. Iszik egy kortyot. Megkönnyebbülés után vágyakozik, mintha nyomasztó hányingere lenne.

— Én is tudom, hogy a világon annyi atom- és hidrogénbombát raktároznak — mondja kapkodva, bizonytalan nekiugrásokkal — hogy minden emberre majdnem egy mázsa robbanóanyag jut. Olvastam a kiadványban. Holnap még ennél is több lesz. Egy tudós kiszámította, hogy egy esetleges atomháborúban a valószínű halottak száma nyolcszázmillió lesz...

Hátradől, megkönnyebbülve körülnéz, mintha ő lenne ebben a száraz, meleg környezetben az egyetlen ember, aki pontosan tudja, hogy valami rendkívüli történhet a világgal, és a férfi arcán olyan vonásokat keres, amelyek a társulati titkárra emlékeztetik.

— És Európa másik fele?

Hosszú csend van.

Az öreg nem válaszol.

A férfi hosszan, figyelmesen a történelemtanárra néz, szinte részeire bontja az arcát. Ő is ilyen lett volna. Görög demokrácia és Nagy Frigyes. Fél Európa és ünnep-lős, feszes fejtartás. Kis, kemény gödrök az arcán. Álmában a nagy osztálykönyvek és a nagy történelmi csaták, amelyekről majd a másnapi órán beszél. Száraz, meg-megugró hang. Lassan mozduló, nehezen csillogó szem. Magas, csapott homlok. Ő is találkozna a régi tanítványokkal. Meghívná őket a sörözőbe. Másnap elégedetten, nagy, karcsú ívben lapozná az osztálykönyvet, és az osztály nem tudná, hogy mitől van jókedve.

Az öreg a száraz, poros repkényre bámul. Európa másik fele. Tulajdonképpen senki se kérheti számon tőle egy krétatérkép másik felét, amikor neki minden második pillanatban az egyetemre kell gondolni, ahol matematikát és fizikát tanítanak, és ahonnan telefonálni lehet. Tulajdonképpen azért ment át az iskola előtt az utcán, és azért hívta a férfit a sörözőbe, hogy minél később érjen haza. Nagy hazugság az egész. Ha meg lehetne mondani, könnyebb lenne. Van egy leánya. Húsz éves, és olyan könnyű, olyan törekeny, mint a lepke. Egyetemre jár, matematikát és fizikát tanul. Az éjjel, életében először nem aludt otthon. Az öreg az üres korszóba néz. Egész éjszaka virrasztott. Kiolvasta az újságot, belelapozott a könyveibe, de nem hívta fel a rendőrség életvédelmi osztályát, mert voltaképpen már évek óta várta ezt az ügyet-len, reménytelen állapotot. Dél előtt a kettőcében volt órája, amikor jött a pedellus, sürgős ügyben a telefonhoz hívta, és az izgalomtól alig tudott felkapaszkodni a lépcsőn. A lánya telefonált az egyetemről, hogy ne haragudjon, de az éjszaka máshol aludt. Majd este mindent megmagyaráz.

Később int a pincérnek, még két korsó sört rendel. A férfi cigarettára gyújt.

Sokáig csendben nézik egymást, azután nyugtalanul, csapkodva beszélgetnek, mintha kevés lenne az idejük. A tanár feleségéről, aki három éve halt meg rákban. A férfi apjáról, akire még jól emlékszik az öreg. Az iskoláról, ahol a bélyeggyűjté-mény volt. Az öreg tíz órákor feláll és fizet. Gyorsan, kapkodva számolja a pincér tenyerébe a négy korsó sör árát, hogy a férfinak ellenkezni se legyen ideje.

A sarkon kezét fognak.

Az öreg egyik lábáról a másikra áll.

— Ha valamiben szükséged lenne rám, fiam — mondja bizonytalanul — csak gyere fel az iskolába, vagy telefonálj. Minden dél előtt benn vagyok...

Abbahagyja. Két hete egy másik régi tanítványával a Duna parton találkozott. A tanítvány a rakparti lépcsőn ült az Országház alatt. Véletlenül felnézett, oda-ment hozzá a mellvédre és mosolygott.

Annak is ezt mondta, amikor elbúcsúztak.

6.

Egy, kettő. Egy, kettő. Egy, kettő.

Tücsök nyugtalanul, feszes idegekkel megy az utcán, néha érzéketlenül az esti tömeghez ütdök. Az éjszaka magabiztos tartással lépett ki a férfi szobájából, mégis úgy érzi, mintha megalázták volna. Nehéz, ügyetlen érzés. Egy utcakereszteződésnél zöld jelzésre vár. Gyerekkorában egyszer hideg, havas este volt. Sült krumplit ettek friss disznósírral vacsorára, utána sokáig az asztalnál ültek, és az apja az afrikai vadászokról mesélt. Azt mondta, él a dzsungelben egy állatfajta, amelyik sohase megy vissza, ahol a vadászok egyszer már megzavarták. A postahivatal előtt képes-

lapot vesz. A fogorvos várószobájában hárman voltak. Egy hallgatag, keményarcú asszony, egy pattanásos kamasz és egy nagyhajú öregember.

Egy, kettő, egy, kettő, egy, kettő.

A pályaudvar előtt felkapaszkodik egy villamosra. Nem megy be a kocsiba, a peronon ácsorog. Az ellenkező oldalon a rácshoz dől, szétnyitja a képeslapot és beleolvas. A kocsni megrándul. Kár volt villamosra szállni — gondolja, innen már csukott szemmel is odatalál. Utcanév. Házzszám. Mozdulatok. A férfi egy kalapüzlet előtt fogta meg először a kezét. Nagy, sima bérház van a sarkon, ott fordultak be először a széles, szürke utcába. Először. Ilyen nap nincs a naptárban. Érezte a közeli, esti vízszagot, és amikor egy pillanatra megállt a kapu előtt, és a csillagokra nézett — észrevette, hogy finoman szítál a korom. A ház alatt gépalkatrész kereskedés van. Mellette a fa és a szénpince, szemben a zöldségesbolt. A ház erős és komor. A kapu felett hosszú erkély van, vaspálcákkal.

Az italbolttal szemben leszáll a villamosról.

Egy, kettő. Egy, kettő. Egy, kettő.

Az italbolt mellett egy kapualjban valaki hátrahúzott fejjel iszik, az utca neonvonalai átsapnak rajta.

A férfi nem telefonált.

Egész délelőtt a következő pillanatot várta, amikor a művezető beleköhhög a munkatermi hangszóróba, és a vasajtó mögötti üzemi irodába hívja a telefonhoz. Tizenegy óra után váratlanul ideges lett, intett a szalagvezetőnek, és otthagya az automatasort. Átment az igazgatósági épületbe, az adminisztrációra, és felhívta a férfi lakását. Foglalt volt. Ebédidőben kétszer hívta, megint foglalt volt, de amikor a hibabejelentő azt válaszolta, hogy a hívott szám sajnos rosszul tette le a kagylót, dühös lett, és köszönés nélkül jött ki az adminisztrációból. A műszak vége előtt egy órával azt hazudta a művezetőnek, hogy nagyon fáj a foga, orvoshoz megy. Szótlanul összeszorította az öklét, amikor az orvos a hosszú, vékony tüvel megkocogtatta a fogait, feltolta az ínyét. Mind a ketten tudták, hogy egyik foga se rossz, de közömbös volt, és el se pirult, amikor a fogorvos megforgatta a röntgenleletet, és bizalmatlanul ránézett.

Egy, kettő. Egy, kettő. Egy, kettő.

Amikor reggel felébredt, az anyja éppen a kredencbe tette a kiszáradt vacsorát, és valamit kérdezett. Ő a lába elé bámult, valamit mondani akart, de nem tudta, hogy mire válaszoljon. Álmos volt és bizonytalan. Megmosdott, azután bement a gyárba. Az egyik lány is kérdezett valamit az öltözőajtóban, de nem értette, csak bólintott. Nagy volt a zaj, az éjszakai műszakból valaki hangosan pancsolt a zuhanyozóban, és nyitva felejtette az ajtót.

Egész délelőtt várt.

Tulajdonképpen véletlenül és könnyelműen ismerkedtek meg. Ebédután volt, amikor váratlanul megszólalt a munkatermi hangszóró, és a barátnőjét a telefonhoz hívták. Formás, vöröshajú lány, a szomszéd utcában lakik, és kamaszfejjel együtt jártak a folyó felső partjához meztelenül fürödni, ahol a gyárak még nem szennyezik be a vizet, és a sűrű bozót a part széléig hajlik. Később odajött hozzá, megfogta a karját, és elhúzta a surrogó automatasor mellől.

— Mit csinálsz este? — kérdezte.

— Semmit.

— Van egy ismerősöm, művezető a traktorgyárban. Ő hívott az előbb telefonon, hogy ráérek-e? Mondtam, hogy ráérek, de van egy barátja, annak is kellene partner.

Nem válaszolt. Később kapkodva, bizalmatlanul kérdezősködött, azután azt mondta — majd két órákor ad biztos választ. Két órákor azt mondta, hogy majd háromkor. Négy órákor bólintott — rendben van, ott lesz. Szép, meleg este volt. Vacsoráztak, konyakot ittak és nevettek. Hangosan, teleszájjal. Táncoltak. Saroktól sарokig kószáltak az utcákon, és hangosan nevettek. Éjjel után a két férfi intett egy taxinak, és dühösen, fogcsikorgatva hazafuvarozták a lányokat. Két nap múlva felment a férfi lakására. Gyanakodva, kíváncsian. A lépcsőházban a férfi a hóna alá nyúlt, egy kicsit megszorította a karját, és nem nézett vissza az előszobaaajtóból. Természetes és egyszerű volt, mintha mindent előre megbeszéltek volna.

A lépcsőházban emeletenként hatvanas égő világít, erőtlen és sápadt a fénye. Száraz, a fatelepekre emlékeztető szag van. Az alsó emeleten kicsapódik egy ajtó.

Becsenget.

Egyik lábáról a másikra ál. Egyedül még nem jött fel a férfi lakására. Mindig ketten jöttek, magabiztosan, feltartott fejjel. Megint csenget. Sietősen, mint a postás,

ha táviratot hoz. Valaki csoszog az előszobában, majd az ajtózárbán megmozdul a kulcs, és a háziasszony álmosan, pongyolában kidűgja a fejét. Hideg, közönyös tekintete át és átfut a lány alakján, a kezét a szája elé tartva ásít.

— A fiatalurat keresi?

Tücsök visszahúzódik, a fejét szeretné árnyékba dugni, de nincs árnyék. Legszívesebben leszaladna az utcára. Zavartan babrálja a mellén a ruha gombját. Valamit mondani kellene, de mit mondjon? Kétszer találkozott a háziasszonnyal, de nem beszéltek. Egyszer az előszobában, amikor moziba mentek. A férfi mielőtt kiengedte maga előtt az ajtót, benyitott a konyhába, és mondott valamit. Egyszer két emelet között a homályos lépcsőházban. Az asszony mind a kétszer egy pillanatra ráemelte a tekintetét, azután közömbösen visszajött, és nem köszönt, csak biccentett.

Ügyetlenül bólint.

A háziasszony visszabólint. Egy ideig finom, fürkésző mosollyal áll, azután szótlanul kitarja az előszobaajtót, de Tücsök nem mozdul. Hosszú, kínos pillanatok. Az asszony a kilincset fogja, azután mintha a lány zavarából mindent megértett volna — befordul. Az előszobaajtót nyitva hagyja, hogy Tücsök minden szót és minden moccanást megfigyelhessen. Kopogtat.

— Fiatalúr, itthon van?

Vár.

Tücsök benéz a sötét, ablaktalan előszobába. A konyhából vékony fény szűrődik. Elmosódott, sötét foltokat lát, és a háziasszony kerek, hallgatózó arcát, felcsavart hajtfürtjeit. Az asszony megint kopog. Erélyesen, követelően, és valami szokatlanul fanyar, régen elveszített rokonszenvet érez az ajtó előtt ácsorgó lány iránt. Tudja, hogy Tücsöknek most valami nagyon fáj. Ősi, asszonyi ösztöne érzi. Neki is fáj valami, nehézkesen és ostobán.

A tenyerével dühösen megcsapkodja az ajtót.

— Fiatalúr, nyissa ki! Magát keresik, nem hallja?

Lompos, utálatos csend van.

A háziasszony vár, azután csüggedten visszafordul, az előszobaajtóhoz csoszog. A lányra néz, a tekintetében egy kevés panasz és egy kevés gyűlölet van. Ki tudja, hogy melyik régi, elmaradt randevú jutott az eszébe?

Szétárja a kezét.

— Látja, nincs itthon — mondja kedvetlenül — hiába zörgetek. Délelőtt látam, amikor a konyhában friss vizet eresztett a kancsóba.

Tücsök a kancsóra gondol. Az éjszaka klóros vizet ivott belőle, és egy pillanatilag hányingere volt. Jó lenne másra gondolni.

A háziasszony vigasztalóan megszólal.

— Később visszajön?

— Nem jövök vissza.

— Megmondjam a fiatalúrnak, hogy kereste?

Egy erőszakos női hang végigharsogja a lépcsőházat, a fiát keresi.

Tücsök a lépcsőkorláthoz támaszkodik, menni készül. A hangját tűnődve feladja, mintha egyáltalán nem lenne biztos abban, amit mond.

— Mindegy.

Azután elindul, le a lépcsőn.

Egy, kettő. Egy, kettő. Egy, kettő.

Tíz óra van.

A kapuban, mielőtt kilép a járdára, megáll, lehajol, megigazítja a szandálját. A szenespincénél visszafordul. Még a lépcsőházban elhatározta, amikor a folyosón az erőszakos női hang a fiát kereste, hogy tíz percet vár. A kapu előtt megáll, benéz a lépcsőházba, azután megint elindul. Ha valaki szemben jön, elfordítja a fejét, és valamelyik világos emeleti ablakra bámul. Ahogy múlnak a percek, úgy higgadnak a mozdulatai, lassul a lépése. A szomszéd házból hangos kamasztársaság tódul ki, Tücsök a kapu alá húzódik. Lusta és meleg a nagyvárosi éjszaka. Az utcákon már mindenütt kényelmesen elfér a tömeg, a füstszínű házak között hangos, kemény zajjal gurulnak a ritkított villamosjáratok.

Szép, kormos óriás a város.

A ház előtt könnyű személyautó suhan, a homlokán kék lámpa csillog, majd egy falábú ember kopog végig az utcán.

A férfi nem sokkal kapuzárás előtt bukkan fel a sarkon. Az arca feszes, alig mozdul, az árnyéka lassú, leszegett, és van benne valami félelmetes. Amióta elköszönt az öreg történelemtanártól, állandóan arra gondol, hogy legjobb lenne valakivel összeverekedni. Hideg fejjel, izgalom nélkül. A hadifogságban verekedett utoljára. Egy

ideges pillanat visszahozza az erős, hirtelen mozdulatot, amivel előredőlt, és bele-
ütött egy karpaszományos szakaszvezető arcába, mert ellopta és megette a kenyér-
adagját. Ütni és ütni. Egyszer. Ez a röntgenorvosé és a tanársegédé. Kétszer. Ez a
történelemtanáré. Háromszor. Ez a sebészorvosé és az oroszlanfejú rovatvezetőé.
Tízszor. Addig ütni, amíg bírja, amíg nem érzi a különös, boldog szorítást a torkában.
A győzelmet.

A lány kilép a kapu alól, a járda közepére áll. A mellét egy kicsit kifeszíti,
mint a vágázó a célszalag előtt. A tartása ügyetlen, és jólesik neki, hogy az arcát
újra és újra megcsapja a langyos meleg.

A sarkon himbálózva befordul egy tejesautó, hangosan zörögnek az üres kan-
nák.

Tücsök megmozdul, közelebb lép. Mosolyog, egy kicsit megrántja a vállát, mint-
ha terhet dobna le magáról.

— Műszakot cseréltem az egyik barátnőmmel, és holnap meg holnapután éj-
szakás leszek — mondja, azután elhallgat és örül, hogy nem kellett hazudni, és olyan
könnyű volt az első mondat, mintha egy durcás hallgatás után csak visszafordult
volna. — Délben kétszer is hívtalak telefonon, de rosszul tetted le a kagylót, állan-
dóan foglaltat jelez.

A férfi nem szól. Furcsán, elégedetlenül nézi a lányt. Az utolsó biztos pillanat-
ban még arra gondol, hogy meg kellene tőle kérdezni, mennyi barátnője van, de
nem most, azután forróságot érez, forog az utca, és kemény, beidegződött mozdulat-
tal hanyatt fordulnak a szürke házak. Az erős, kellemetlen légmozgást is érzi. Pil-
lanatokra kibontakozik előtte néhány elmosott, homályos mozdulat. Tücsök az éjszaka
egyedül ment haza, nem kapkodott és az időt se húzta.

A házmesterné kinéz a kapu alól, megcsörgeti a kulcsokat.

— Bejönnek, vagy kívül maradnak?

A férfi hanyatt fekszik a heverőn, még a szájában érzi a konyak kátrányos, ke-
sernyész ízét. Néha nyomasztó és logikátlan gondolatok csapnak át a fejében. Két,
vastag, összecsapott tenyér egy színházi előadáson. Az öreg utcaseprő, akit a három
és fél tonnás Csepel elgázolt a külső Váci úton. A kis Kertész, aki ma este egy láda
kőbányai sörrel ünnepli a huszonkettedik születésnapját. Egy strandplakát a villa-
mosról. A cukorrépás vonatok. Egy szemüveg és egy hajnyírógép.

Tücsök a heverő szélén ül, a vizes törülköző az öléből a szőnyegre lóg. Az előbb
a férfi mellére akarta tenni, de nem engedte. Semmit se enged. A második és a har-
madik emelet között gyors, görcsös mozdulattal a karjába kapaszkodott, és megrán-
totta. Ledőlt a heverőre, kétszer kért konyakot, megitta, és azóta nem szól. A két
hónap alatt egyszer se gondolt arra, hogy ez a szívós, csontos test egyszer beteg is le-
het. Erős, hosszú karcsapásokkal szokta átúszni a Dunát, egymás után kétszer is. Ha
távolodott vagy közeledett — a tartásában mindig volt valami magabiztos, valami
megnyugtató. Ostoba dolog — gondolja szomorúan és egy kicsit gyámoltalanul, hogy
az embernek sokáig szép, egészséges teste van, azután elkövetkezik egy pillanat,
amikor szédül, a hőmérséklete felszökik, furcsa szorításokat érez, és minden olyan
bizonytalan lesz, mintha egyetlen cérnaszálon lógna az egész világ. Az apja a háború
után gyakran volt beteg, de az anyjától nem figyelte meg a szokásokat, hogy mit
kell ilyenkor csinálni. A vizes törülköző is véletlenül jutott eszébe.

Vonat csattog a vasúti hídon.

Feláll, bemegy a fürdőszobába, a törülközőt kiteríti száradni, azután megint
visszaül a heverőre és vár. Néha megfordul, a férfire néz. Jó volna, ha ő is nyirkos-
tenyérű kamasz lenne, és mielőtt megmozdul vagy kinyitja a száját — mindent előre
tudna róla. Tegnap jobb volt, pedig megázott és összegyűrődött a ruhája, és éjjel után
egyedül kellett végigmenni a vasúti aluljáró mögött a keskeny utcán. Tegnap este
feljöttek, a ruháját a székre terítette száradni, és lefeküdt a heverőre. Úgy, mint
máskor. Most a férfi fekszik a heverőn. Középen, nem is férne el mellette.

Erős, ellenkező érzése támad, hogy beszélnie kell, meg kell bontania ezt a fül-
ledt, nehéz csendet, ami ránehezedik az agyra, és valósággal megbénítja az embert.

— Megsértődött az a barátnőm, aki összehozott bennünket — mondja várat-
lanul.

A száját összeharapja és vár.

— Mielőtt elmentünk Visegrádra, megkért, hogy küldjek neki egy képeslapot,
de elfelejtettem. Azt mondja, több mint kétszáz képeslapja van már, a felét így sze-
rezte...

A férfi nem szól.

Üres és idegesítő érzés, ha az ember csak a saját hangját hallgatja. Az apja órákig hallgatott, amikor a háború után beteg volt, hiába szóltak hozzá, de sohase bírta átúszni a Dunát. Egyszer se.

A férfihez fordul.

— Telefonáljunk egy orvosnak?

Csend van.

— Hallod, amit mondok?

— Hallom.

— Akkor miért nem válaszolsz? — kérdezi a lány dühösen.

A férfi a mennyezetet nézi. Hosszú, fehér tenger, és nincs rajta egy biztos pont, amiben meg lehetne kapaszkodni.

— Tücsök?

— Tessék?

— Elhiszed, hogy nekünk sohase lehet gyerekünk?

A lány szeme bizonytalanul megrebben, mintha ráfújtak volna. Egy pillanatig zavartan, bizonytalanul a hasára néz, a kezét is ráteszi.

— Gyerekünk?

Különös, ügyetlen csend van.

— Miért ne lehetne?

A férfi feltápáskodik. Jó lenne pontosan, érthetően és röviden megmagyarázni, mint egy világosan megfogalmazott matematikai tételt, hogy miért nem lehet. A rövidhajú röntgenorvosra gondol, és a tanársegédre, aki tudományos ülésszakra utazott. A zsebébe nyúl, valamit keres, azután a klinikai beutalót kisimítja, az asztalra teszi.

Másfél órával ezelőtt egy utcai telefonfülkéből felhívta a Különleges Tudakozót. Tisztán, hangosan és jól érthetően beszélt. Megkérdezte, hogy tudnak-e valamit azokról a betegekről, akik tavasszal Münchenben a radioaktív esőtől sugárfertőzést kaptak? A telefonkezelőnő sokáig hallgatott, latolgatta, hogy részeg emberrel van-e dolga, vagy pedig valaki megint ismerkedni akar.

— Kérem, én erre a kérdésre nem tudok önnek választ adni — felelte udvariasan. — Ez a Tudományos Akadémia vagy az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe tartozik. Reggel fél kilenc után talán tessék ott megpróbálni. Engem ilyen adatokkal nem láttak el, és ilyeneket egyébként se szoktak kérdezni tőlünk...

Ököibe szorította a kezét, és ráhajolt a készülékre, mert a fülke előtt már három ember ácsorogtak.

— Hát mit szoktak magától kérdezni?

Idegen, éjszakai zaj zúgott a vonalban, és a telefonkezelőnő halkán, bizonytalanul nevetett.

— Mindenfélet.

Valamit motyogott, a hangja után bólintott, mintha valóban értette volna.

Feláll, körülnéz. Minden pontosan a helyén van. A képek, a könyvek, a bútorok. Tölt egy pohár konyakot, és megissza. Itt van tehát az első pillanat — gondolja elégedetten. Kicsit részegen, lassú himbálózással jött ez a furcsa pillanat, és minden olyan távolinak látszik, mintha csak nagy kiáltásokkal lehetne elérni, de nem baj. Így jó.

Előre dől, az arca reszket.

— Tudod, hogy mi az a fehérvérűség?

Tücsök csodálkozva a férfire néz, egy kicsit töri a fejét, azután az emlékezetében hirtelen, nagy ugrással felbukkan egy aranykeretes szemüveg. Azután egy hosszú, értelmes arc. Egy előadás címe a gyári portán kifüggesztve. A gyári hallgatóság. A tarka kendők, a sálak, a nagykabátok, és az asszonyok, akik időnként szörnnyülködve összesügtak. Az előadó a szűk, hideg teremben az atombombákról és a kísérletekről beszélt. Hangsúlyosan, rekedten és rövid, hatásos szüneteket tartva. Csak foszlányok maradtak belőle. Azután felbukkan egy feketeszélű plakát a hirdetőoszlopon, amire másnap egy magyar énekesnő hangversenyplakátját ragasztották. Csak a fekete kerete emlékszik, és egy áttetsző halálfejre.

— Valami betegség — mondja bizonytalanul — de nem tudom pontosan.

A férfi a padlót nézi.

— Az. Betegség.

Tücsök megborzong.

— Neked az van?

A férfi nem válaszol.

Tücsök is hallgat, nem tud mit kérdezni. Néha nyugtalanul megmozdul benne valami, mintha el akarna szaladni. Még nem érti pontosan, csak finom, állati ösztönnel megérzi. Kinyúlna, hogy megfogjon valamit, de attól fél, hogy nem éri el. Tegnap óta keresi ennek a különös, jeges hangulatnak az értelmét. Tulajdonképpen már várta, mint a befagyott hajós várja, hogy valamelyik pillanatban megpatlan körülötte a jég, és összeroppan a hajó. Időnként valami erőszakosan megszorítja a torkát, sírni szeretne, de nem biztos abban, hogy tudna sírni.

Az emlékezetében helyzeteket, szavakat keres, amik pontosan ideillenek, de állandóan a vízpart és a könnyű, barna csónak bukkan fel előtte, és úgy érzi, van abban valami megnyugtató, hogy a férfi erős, hosszú karcsapásokkal szokta átúszni a Dunát, egymásután kétszer is.

— Dolgozik nálunk a gyárban egy öreg könyvelő. Tavaly nagybeteg volt, még vért is köpött. A mentők vitték el a gyárból... — mondja később elfordított fejjel, és dühös, mert percek óta a sebész hátrahajthatós Moszkvicsán kívül csak ez jut az eszébe.

— Tücsök?

— Tessék?

— Ezt a betegséget nem lehet meggyógyítani.

7.

A kerületi plébánia templom harangja elsőt kondít a délutáni litániára.

Hajnalodott, amikor a taxi megállt a fehér, ötemeletes ház előtt. A lány ideges volt és tehetetlen. Csak néhány pillanatig tudott határozott és erőszakos lenni, amikor a kocsiiban a férfi zsebébe dugta egy belvárosi orvos címét, aki tavaly meggyógyította az öreg könyvelőt. Útközben keveset beszéltek, de arra sem emlékszik. Fáradtak voltak, és mind a ketten úgy érezték, hogy nagy, fekete árnyék fekszik a városon. Valamelyik földszinti lakásban éles berregéssel megszólalt egy ébresztőóra. Tücsök megvárta, amíg lejár, azután elfordult, a kulcsot bedugta a zárba. Minden olyan furcsa volt, mintha először csinálták volna. Állt, nézte a lányt. Mozdulni se tudott.

Az ablakpárkányról lefújja a friss koromport. A budai hegyek felől, mint a könnyű, fehér labdák — kerek felhők gurulnak át az égen. A levegő áttetsző és finom, kék színe van. Innen fentről, három emelet magasságból különös, kisfiús hangulata van a városnak. Visszafordul, az asztalon rakosgat. Később a konyhában a villanyrezsón teát főz. Mindent pontosan, kiszámítva csinál, a mozgásában van valami lezárt, elégedett nyugalom, mint amikor egy világutazó befejezi a csomagolást.

A cikket befejezte. Címe még nincs, de útközben a szerkesztőségig majd kitalál valamit, vagy fizet egy korsó sört a címszerkesztőnek. Százhusz sor. Kicsit hosszú. A főnök nem szereti a hosszú írásokat, különösen, ha publicisztika. Kézzel írta, apró, jellegzetes betűkkel. Az írógépe a múlt hét végén a szerkesztőségben maradt, nem akart bemenni érte.

Sokáig mozdulatlanul ült az asztalnál. Háttal az ablaknak, előtte a kiterített, fehér papír. Sokáig csak érezte, hogy mit akar leírni, de nagy türelemmel várt, mert tudta, a gondolatai nem hagyják cserben. Az udvaron valaki egész délelőtt az üres deszkaládákat rángatta, és hangosan káromkodott. Azután véletlenül eszébe jutott egy mondat. „Az emberek olyan jók tudnának lenni, ha előbb meghalnának.” Egy francia partizánregényben olvasta. Furcsa, kétértelmű ember lehet, aki leírta ezt a mondatot, gondolta, azután eszébe jutott Terry Carr, a harwelli rádiobiológiai állomás harminckilenc éves kutatója, aki néhány hete világszenzáció lett. Csak rádióaktív ételmezt fogyaszt. A kenyere olyan búzából készül, amely a H-bomba robbanásakor keletkező stroncium kilencvennel permetezett földön termett. Stroncium-nyolcvanötöt injektázott tehének tejét, vaját és húsát eszi. Eszébe jutottak a harminc és negyven év közötti sebészorvosok, akik Moszkviccsal járnak Lillafüredre. Az öreg történelemtanárok, akiket az ismeretterjesztők évenként megválasztanak a kerületben, és egymásután nagy, kemény hullámokban jöttek a gondolatok. Pontosan tudta már, hogy mit kell írni.

A kéziratot beteszi a táskájába.

Különös, kellemes állapot ez. Vasárnap érezte utoljára, amikor Tücsökkel a kompikító mellett a festő vásznát bámulták. A szerkesztőségi titkárságot tárcsázza. Ezen a héten a kiírás szerint a kettes gépirószobában, ahol ő szokott diktálni, a vörös Joli az inspekción. A telefonvonal zsúfolt és áthallásos, valaki rekedten kia-

bál. Kiabáljon. Igaza van az oroszlanfejú rovatvezetőnek, jobb kézzel írni. A többiek röhögnek majd, ha letelepedik a vörös Joli mellé, és kiteríti a százhusz soros kéziratot. Az a jó, nincs ideje arra gondolni, hogy meddig tart ez a kellemes, különös állapot, mert a titkárnő bejelentkezik.

— Meddig lesz ma benn a főnök?

— Estig.

Leteszi a kagylót. Egy pillanatig bosszankodik, mert meg kellett volna azt is kérdezni, hogy tényleg a vörös Joli-e a héten az inspekciós, azután friss, erős mozulatokkal, eleven ugrásokkal robog le a lépcsőn, mint egy kamasz, ha elkésett valahonnan. Suhan, mintha nem is lenne lába. A csupasz karcsú házaknak arra sincsen idejük, hogy rádobják a koradélutáni árnyékot. Egy ház sor. Két ház sor. A harmadik ház sor utcai oldalán most vakolják a falat, a villanydarú a japánerral óvatosan köröz a tető felett. Szemben park van, az építkezés a fákra és a bokrokra szórja a malter és téglaport.

Az egyik szűk utcából gyors kanyarral kifordul egy szürke Warszawa. A férfi csodálkozva felnéz. Erős ütést érez, a lába előtt hirtelen, fekete árnyék áll. Azután keresztbe fordul az ég. Minden megállt, minden elhallgatott, csak a szürke Warszawa fékje csikorog. Ijedten, erőlködve, azután az is elhallgat.

A tömeg szenzációt sejtve pillanatok alatt összeverődik. Barna, jeltelen arcok, vérre és törött lábra váró suhancok, asszonyok, akik százukhoz emelt ujjakkal sodródni kezdnek, mindig közelebb. A tömeg vékony, kíváncsi gyűrűbe fogja a kocsit, majd lassan, családottan felbomlik, szétnyílik. Rekedt, elégedetlen moraj hullámszik az utca torkolatában.

Egy barna, jeltelen arcú férfi leteszi a fatáskáját, amiben mindennap a száraz, hidegebédet szokta vinni a gyárba. A férfi mellé lép. Szakértelemmel, óvatosan megtapogatja, megnézi, fontoskodva köhéccsel, azután a hóna alá nyúl és felsegíti.

— Eltörött valamije?

A férfi idegenkedve a jeltelen arcra bámul, azután lehajol a táskáért.

— Nem hiszem.

— Hívjam a mentőket?

A férfi leporolja a ruháját.

— Hagyja csak, nem kell.

Megmozgatja a karját, a fejét, erős, hosszú ujjaival az oldalát tapogatja. Két csont között fáj a lány hús. A lába is fáj. Ránehezedik, egy kicsit megrogyan. Felhúzza a nadrágszárát, a térdén piros, horzsolt seb van. A gépkocsivezető széttárt, tehetetlen kézzel odahajol.

— Öt éve vezetek autót, uram — dadogja és körülnéz, mintha biztatást várna a szétszórt, bámész tömegtől. — Öt éve, de még sohase ütöttem el senkit...

A férfi alig ért valamit abból, ami körülötte történik. A térde hevesen zibog. Leszegett fejjel átmegy az úttesten a parkba. Kicsit húzza a lábát, a báméskodókra ügyet se vet. Néhány percig pihen majd, gondolja, amíg elmúlik az ijedség, azután tovább megy. Hátra se néz. Néhány sóvárszemű gyerek átkíséri. A túlsó oldalon megvárják, amíg a szürke Warszawa meg-megugorva elindul, mintha nem is hinnék el, hogy vége van a csődületnek, haragos kiáltásokkal visszarobognak az építkezéshez, indiánosdit játszani.

A legközelebbi padon egy posztózubonyos, nehézarcú öregember ül. A szemüvege drótkeretes, az állát egy görbe botra támasztja. A lába mellett bozontos, barna kutya hasal.

— Szabad?

Az öreg a haragosan mozduló kutyát visszanyomja a földre.

— Tessék.

A kerületi plébánia templomban beharangoznak. A férfi a pad másik végére telepedik. Felhúzza a nadrág szárát, és finom, érzékeny ujjakkal tapogatja a térdét. Elkeserítő érzés — gondolja, hogy azelőtt ez is volt, az is volt, és tegnap óta minden olyan, mintha semmi se lett volna. Visegrádon egy kiló őszibarackot ebédelték, és cigarettát szívtak hozzá. Kimentek a Duna-partra, letelepedtek. Tücsök száraz ágat tört egy fáról, és ügyetlen, balkezes mozdulattal bedobta a vízbe. Sokáig vitatkoztak, hogy a görbe ág mikor ér a Fekete-tengerhez? Ő azt mondta, hogy a sodrás legkésőbb Szentendre fölött kivetí a partra. Tücsök durcás volt, azt mondta; biztos, hogy leér a tengerig és megsértődött. Az utolsó riportját egy Balaton melletti faluból írta. A termelőségvetkezet brigádvezetője ebéd után kivitte a hegyoldalba a pincéhez. Kemény, kun arca volt, tömött, fekete bajusszal. Rövid, erős lélegzettel szívta a lópót, és ha koccintott, a poharat megcsúsztatta az asztalon. Egy betonkádön ültek a

pince előtt, a tó haragoszöld foltjait és a keskeny vitorlákat nézték. A brigádvezető az első lopó után a badacsonyi műemlékekről beszélt. Azután a bazaltbányáról, ami ötven éve rágja a hegyet, de nem zárják be. Azután a többszáz holdas új szőlőtelepítésről, és átkozottul bírta a bort. Megint megtapogatja a térdét, és arra gondol, hogy olyan ez, mint amikor az ember fejében megpattan egy ér, és úgy érzi, hogy nincsen tovább. Minden csak volt.

Az öreg odafordul. Látta a személyautót a szűk kanyarban, és hallotta az erős fékcsikorgást.

— Fáj? — kérdezi csendes részvétellel.

A férfi gyorsan leengedi a nadrágszárát.

— Az előbb elűtött egy autó — mondja, és az egészséges térdére könyököl.

Az öreg lenyúl, megborzolja a kutya szőrét.

— Hallottam, amikor fékezett.

Megigazítja a szemüvegét. Tulajdonképpen az lenne most a legjobb, ha felállna, és szó nélkül elmenne. Mit mondhat ennek a szikár, csontos fiatalembernek, ha kérdez valamit? Esetleg bólint, vagy ostobán mosolyog. Ez a legtöbb, amit tenni tud. A háború óta érzéketlen mások fájdalma iránt, és nagy ívben kerüli az embereket. Két éve volt, hogy a második turnus üzemmérnöke egy este kijött hozzá a gyárkerítéshez, leült egy kidöntött betonoszlopra, cigarettával kínálta, és a második vagy a harmadik percben bevezetés nélkül megkérdezte, hogy miért kerüli az embereket? Miért van az, hogy sohase megy be melegedni vagy cigarettázni a portáshoz, mint a többiek? Miért nincs cimborája, és miért van az, hogy csak akkor beszél, ha kérdezik? A háború óta ez a szöke, fiatal mérnök kérdezte meg tőle először, hogy miért hordja magában ezt a dohos szomorúságot? Ő is lekuporodott. Egy ideig bizonytalanul fújta a füstöt, gyanakodva a mérnökre nézett, azután elmondta, hogy két erős, kemény fia és puha szájú, meleg felesége volt. Háza két szobával. Volt a kerületben tizenegy ház, amit ő épített. Vastag, erős házak, lapos, kavicsbeton tetővel, finoman kidolgozott homlokzattal. Valamennyi mestermunka volt. Az egyik fia a Don-kanyarban maradt, a másik a Kárpátokban, a társai a háború után azt mondták, útban volt hazafelé. Negyvennégy júliusban cserepet szállított a fatelepről, a hídmérlegnél állt, és a fuvarost várta. A levegőben fehér liberátorok úsztak, azután váratlanul megmozdult a levegő, valami megragadta, és végiggörgette az udvaron. Vége lett a két-szobás téglaháznak és a feleségének. Este egy mentőosztag húzta ki a romok alól. A front lépésről lépésre jött, mindig közelebb, és karácsonyra szétlőtték mind a tizenegy házat, amit huszonnyolc év alatt épített a kerületben. Elmondta, hogy azóta egy öreg barakkban lakik a teherpályaudvar mögött. A bútorát, ami van, a kétszobás ház alól rángatta ki, a kerek dobkályhát egy ismerős budai lakatos műhelyében kalapálta. Néha, amikor nagyon nyomasztó ez a szomorú, dohos közöny — a kutyát dühösen kizavarja a barakkból, és a sarokba telepedik a kályha mellé, vagy átmegy Budára az ismerős lakatoshoz. Ezt mondta az üzemmérnöknek, vagy ezt akarta mondani. Elmondhatná ennek a fiatalembernek is, de sok élet van a világon, mindet el lehetne mondani.

A férfi cigarettát keres a zsebében, az egyiket az öregnek nyújtja.

Rágyújtanak.

Az öreg egykedvűen vastag, tömött füstöt fúj maga elé, beborítja az arcát.

A férfi megtapogatja a térdét.

— Ha a sofőr nem fékez idejében, halálra gázolhatott volna.

Az öreg fáról fára fordítja a tekintetét.

— Meghalni? Nem olyan könnyű az, fiatalember.

A cigaretta végét kiejti az ujjai közül, de nem nyúl utána. Felnéz az égre, és elégedetlenül morog.

— Pláne értelmetlenül.

A férfi megrezzen, a szája szélén megerősödik a két keserű vonal.

— Miért, van értelmes halál is? — ellenkezik, és az aprószemű kavicsokat nézi.

Az öreg hátradől, megtámasztja a hátát, a karját keresztbe fűzi a mellén, és a levegőbe bámul, mintha befejezte volna a beszélgetést. Azután nyugtalanul áthajol, a férfi arcába kutat. A csontokra tapadó bőr feszes. Kemény, erős szegletek a szája szélén. Az egész arc egy kicsit démoni és keményebb a szokottnál, de rokonszenves.

A vállát összehúzza, és csak most látszik, hogy a fekete posztózubony bő redőkben lóg rajta. Nem neki szabták.

Bólogat és hunyorog.

— Mit tud az ember csinálni, ha értelmetlen az élete?

Végignézi a férfin, és fáradtan legyint.

— De hát az ember mindig csak várja, hogy majd kinőnek a szárnyai és repülni tud. Csak azt nem tudja, hogy mikor nő ki éppen az, amelyikkel repülni lehet, igaz? Furcsán, gúnyosan mosolyog, azután lehajol, megborzolja a kutya szőrét. Valamit morog még, de a szél erőszakos lökésekkel keresztben-hosszában jár, elsodorja az öreg hangját.

A férfi odafordul.

— Mit gondol, ha az ember már pontosan tudja, hogy nem nőnek ki a szárnyai, akkor...

Az öreg szeme figyelmesen, egyhelyben áll.

— Akkor?

— Akkor abba lehet hagyni?

Az öreg bizalmatlanul a férfire néz, azután elfordul. Görcsösen, rövid mozdulatokkal ingatja a fejét, mintha erősen gondolkodna. Sokáig nem szól, a bottal szabálytalan köröket rajzol a kavicsos útra.

— Egyszer én is azt hittem, hogy nincs tovább, azután elmentek a liberátorok, és rájöttem, hogy élek, de amit addig csináltam, hiábavaló volt. Mintha semmit se csináltam volna — mondja később, és lassú, barna szeme szomorúan követi a görbe vonalakat. — Ötvenhárom éves voltam akkor, fiatalember. Tizenegy házat építettem a kerületben. Az egyiket a Fischer boltja mellett, a másikat a remíz mögött, a harmadikat...

Hirtelen, ellenséges mozdulattal a férfi karja után nyúl, keményen megszorítja.

— Tudja, hogy a háború végére mennyi maradt?

Elengedi a férfi karját, és csüggedten, aprókat legyint.

— Egy se. Lebombázták meg összelőtték — mondja, és nyugtalanul, dühösen ugrál a szeme. — Az enyém is összedőlt. A romok alatt találtam meg a feleségemet. A két fiam a fronton maradt. Olyan nagy szál legények voltak, mint maga. Én meg csak álltam a remíz mögött, és az öklömet ráztam az ég felé...

Összehúzza a szemét, de nem tud sírni, mert nincsenek már könnyei. Száraz, sovány arcát reszkető haraggal az égre fordítja.

— A varrógépet is összetörve húztam ki a ház alól — mondja krákogva a hosszú csend után, és összekuporodik az erős szélben. — Szegény feleségemé volt, kis ruhácskákat varrt rajta a szomszéd gyerekeknek. Én meg csak mentem, mentem, az egyik utcából ki, a másikba meg be...

A tenyerével megtöröli az arcát.

— Egy évig mászkáltam a kerületben. Ha éjszaka nem tudtam aludni, felkeltem, és ide-oda mászkáltam az utcákon. Az emberek azt hitték, hogy meghibbantam. Aztán a következő évben felvettek a harisnyagyárba éjjeliőrnek...

A férfi meglepődve felkapja a fejét.

— A harisnyagyárba?

Az öreg bólint.

— Akkor kezdték építeni. Tudtam, hogy nem építék már több házat. Azt is tudtam, hogy lesz idő, amikor azt is elfelejtem, hogy a Fischer boltja mellett milyen volt az a szép, erkélyes ház.

Fáradt, egykedvű és közömbös. Csendesen morog, de az is lehet, hogy csak a száját mozgatja. Amikor később a férfihez fordul, a mozdulata nehéz és bizonytalan, mintha elfáradt volna.

— Megkínálna még egy cigarettával?

Rágyújtanak.

— A lakásom itt van a teherpályaudvar mögött egy barakkban — mondja az öreg, és a botjára hajol. — Egész délelőtt az ablakom alatt sípolnak a tolatómozdonyok, de még csak nem is horkantok, olyan mélyen tudok aludni...

A kemény hamut lefújja a cigaretta végéről.

— Délután mindig idetelepedek a kutyámmal valamelyik padra. Nézelődünk, megvárjuk az estét. A túlsó oldalon van egy önkiszolgáló bolt, ott szoktam vacsorát venni magamnak meg a kutyámnak, azután bemegyünk a gyárba.

Az öreg eldobja a cigarettát.

— Ha tiszta az idő, éjszakánként a csillagokat szoktam bámulni. Kétszer körüljárom a gyárat, azután a kerítés mellett keresek magamnak egy zugot. Letelepedek és mondok egy miatyánkot meg egy üdvözlégyet, hogy amíg szolgálatban vagyok, addig egy szöveget se lopjanak a gyárból. Aztán megint kétszer körüljárom a kiszabott vonalat...

A férfire néz, a hunyorgó tekintetben most van valami gyanútlan, valami kisfiús. A szél nagy lökésekkel hozza az építkezésről a villanydaru finom moráját. Az öreg a kezével váratlanul és dühösen a levegőbe suhint.

— Semmit se lopjanak, amíg ott vagyok! Érti? Semmit!

Sokáig hallgat, azután feláll, a botra támaszkodik. A fejét feltartja, és úgy látszik, hogy a levegőbe szimatol. Megint a férfire néz. Igen — nehéz, démoni arca van. Úgy emlékszik, hogy a kisebbik fiának is ilyen volt. Amióta a férfi leült a padra, állandóan erre gondolt.

Az égre mutat.

— Elmegyek, mert vihar lesz.

A férfi még sokáig ül a padon, és az éjjeliőr után bámul, akit a botra támaszkodva gyorsan biceg a teherpályaúdvár vágányai között, mintha menekülne, majd egy rozsdaszínű kocsisor szegleténél a bozontos kutyával együtt eltűnik.

(Befejező rész következik)

L á s z l ó I b o l y a

K I M E S S Z E L Á T N I A V Á L L U N K R A Á L L T

*Virágkoszorús annyi homlok,
az én homlokom vérzik egyre,
nehéz vagyok a ringatásra,
még nehezebb színes hitekre.
Engem az éget, ami nincs még —
pokolra szállnék megkeresni
amitől szelídiül az inség,
s a jelent is lehet szeretni.*

*Gyűlölöm a panaszokádót,
keresett bajjal bömbölőt,
de azt sem kedvelem, aki
így prédikálja a jövőt,
mai bajokra így ad írt
— mert tenni gyenge —: az utókor
eget ostromló életünkért
haló porunkban kezét csókol,
jámborok lesznek a lopók is
— apjuk még napszámért kalapolt —
ők árnyékszékre menve is
igénylik már az autót.*

*Elég! Homlokunk gondok vérzik,
sebünket virág nem takarja,
a tévelygésből is elég,
kiált szívünk szerelmes haragja.
Ki messzelátni a vállunkra állt,
vigyázzon, legyen igaz őrszem —
mellette leszünk, ha kiált!*

MALLARMÉ NÉGY VERSE

GYÁSZBESZÉD

Ó te, boldogságunk végzetes emblémája!

A dermedés köszönt és sápadt orgiája,
Ne hidd hogy mágikus reményű folyosót
Ald üres serlegem, hol arany-monstrumod
Gyötrődik! Nem elég lelked megjelenése:
Én állítottalak e porfir-emelvényre.
A kéz gyászünnepe: fáklyát kioltani,
Szemközt vele a sir tömör vas-ajtai;
Tagadni nem lehet: szertartásunk csekélység
Ahhoz, hogy a költő hiányát énekeljék,
Míg e szép emlékmű bezárja teljesen;
Ámbár a mesterség izzó-fenségesen
Vár a hamu közös és csúfos órájára,
S egy este büszkén a kriptát befedi szárnya,
Halálos tiszta Nap tüzébe visszaszáll!

Teljes, hézagtalan, pompázatos magány,
Megrendül és kitör, ember-göggjét elejti.
S e rémült nyáj! szinte jelenti: Ez vagyunk mi,
Szomorú, áthatlan, jövő kísértetek.
Hasztalan falakon szétszórt gyász-címerek
Közt mit ér nekem a könny kristály-riadalma,
Mikor egy átkelő, szent versemet se hallva
Mely úgyse keltheti, büszkén, vakon vonul,
Homályos gyászlepel vendége, s átsimul
Szűz hősévé halál-utáni figyelemnek.
Széles örvény melyet köd-hullámon kerenget
A szók dühös szele, a mondatlan ígék,
Semmi az Embernek, ki szétrombolva rég:
„Mi vagy te, Föld? mi vagy, emlékek messzesége?”
Üvölt ez álom; és torzúl a hang csengése,
A tér játéka e kiáltás: „Nem tudom!”

A Mester, mély szemmel, s léptével az úton,
Az éden nyugtalan csodáját megfagyasztja,
Mely végső rezgéssel, egy-hanggal, felriasztja
Egy név titkát néktek, Rózsa és Liliom.
A sorsban akad-e, mi megmarad, vajon?
Ti mind, ne éljetelek sötét hidelemben.
Az örök génusz ragyog, árnyéka nincsen.
Ohajotok miatt gondban, hadd lássam én,
Ki alélt el tegnap munkája mezején,
Eszményt testál reánk e csillag minden kertje,
Túlélni, a nyugodt felbomlást üdvözölve,
A gyász dőbbenetét az ő igéivel,
Mind mámoros bíbor, világos nagy kehely,
Kiket, zápor s gyémánt, az átható tekintet
Amint e szirmokon maradt, és egy sem ernyed,
Présel a pillanat s a napsugár közé!

Valódi ligetünk ott honol, és azé,
Hol a tiszta költő alázatos fensége
Tiltja az álomnak, mely műve ellensége,
Hogy az ő magasztos békéje reggelét,
Mikor az ős halál elragadja Gautier-t,
Hanggal s a szent szemet kinyitó ujjal sértse,
De, mi megilleti, álljon a liget éke,
A szilárd emlékmű, hol szűny minden veszély
S a fösvény némaság s a zömök-testű éj.

MIKOR ŪZÖTT AZ ÁRNY

Mikor ūzött az árny mint sors-parancsolat
Ily vénséges Álmot, gerincem kedvét-kárát,
Összehajtá bennem kétely-nélküli szárnyát
Búsan, mert elpihen gyász-mennyezet alatt.

Kéj, ő ében terem, hol egy király miatt
Halódva kigyóznak híres füzérek, párták,
Csak gőg vagytok ti mind, a pokol hazugságát
Látja a remete, kit hite átítat.

Igen, tudom: a Föld messzi éj-áradásban
A szokatlan rejtélyt feloldja robbanásban
Őt alig árnyaló szörny-évszázak alatt.

A magával-közös tér nőhet vagy avúlhat,
E bajban tanuként hurcol rút lángokat:
Egy csillag ünnepén a génusz kigyulladt.

NÉMÁN A MORD FELHŐ ALATT

Némán a mord felhő alatt
Sziklaperem bazalt és láva
Rabszolga visszhang egymagába
Goromba kürttel hasogat

Gyászos hajótörés (magad
Tudod, hab, de tajtékot hányva)
A végső roncs veti az árba
A lefoszlott árbócrudat

Vagy ha e düh hiába árad
Híján hatalmas pusztulásnak
A bomló örvény serege

Míg vonuló fehér sörényt tép
Fösvényen fojtaná bele
Egy szirén gyermeki csipőjét.

PETIT AIR

I

Valamilyen egyedüllét
Hattyútlan és parttalan
Nézi önnön ürességét
Eszméletem messze van

Ott ahol a gloriola
Érintetlen magasan
A mennyeket ragyogtatja
Alkony aranyaiban

De vágyódva nyújtózkodik
Mint ingéből vetkező
Így menekvő madár bukik
Mellelte örvendező

Tajtékba és te se vagy más
Csak póre örömríkolás.

II

Kellett nékem féktelen
Ahogy reménységem fölkel
Kirobbanni odafenn
Veszve örvöngéssel csönddel

A ligetben idegen
Hang melynek visszhangja nincsen
A madár mit sohasem
Hallottak még az életben.

A riadt lantos felé
Közeledik pusztulásom
Míg keblem mely nem övé
Ontja vadabb jajgatásom

Mi lesz véle nem tudom
Tán széttépik az uton!

WEÖRES SÁNDOR fordításai

Bertha Bulcsu

VÁLTOZATOK EGY TÉMÁRA

A hónap egy napja

Krajnc Kéti szemügyre vette az állományt. A kávéházban már megvastagodott a füst, és nyomott nehézkes volt a levegő. A legtöbb asztalnál szombati házaspárok, kimenős hivatalnokok és rongyrázó nőcskék ültek. Jól ismerte ezt a fajtát. Egész héten robotol, szombaton aztán kiglancolja magát, s beül a kávéházba szórakozni... Mintha a kávéházat azért találták volna fel, hogy ott „szórakozzanak”. Ezek az emberek nem illettek a márványasztal mellé, szögletességük, kapkodó feszességük megbontotta a harmóniát... Az ilyen szombat esti ember állandóan rendel, sört, rövidet, aztán újra sört. Úgy mint a kocsmában. Attól fél, hogy nem látszik elég gazdagnak...

Kimenő van a szegényházban — állapította meg Krajnc Kéti, s lassan felhajtotta a konyakját. Főleg az bosszantotta, hogy a felesleges fejektől nem lehetett belátni a terepet. Újra és újra körülnézett, mert a hónapnak ezt az egy napját szerette jól eltölteni. Tizedikén mindig vonatra ült, s egy-egy nagyobb városban mindent beszerezett, ami az üzlethez kellett.

Gondosan sorravette a páholyokat. Egyes ablak, kettes ablak, hármas... Igen a hármasban... A hármasban van valami...

Négyen-öten ültek az asztal mellett... Öten, három férfi és két nő. Szemben egy sovány, különös fejű fiú, kiugró pofacsontok, határozott szemek, Bertold Brecht frizura, jó húsos, gúnyosan vonagló száj, masszív vállak. Mellette egy másik rövid hajú, intellektuális fej, a közepén cigaretta... A harmadik háttal, a nők oldalt. Jó nők, székszeplesek, dekoráció öne. Krajnc Kéti nem érdekelték a nők. Magabiztos volt... Megitta a maradék konyakját, és közben tűnődött: „Bertold Brecht, vagy a cigarettázó intellektuel?” Három másodperc alatt döntött. Szerette a különös eseteket. Ránézett a Brecht frizúrára. Láta, hogy az azonnal észreveszi, de nem reagál. Krajnc Kéti mosolygott, aztán intett a pincérnek. Fizetett, s a pincér kék kabátja mellől még egyszer odapillantott. Úgy... Tudta, hogyan kell nézni.

Felállt, a ruhatárban magára csúsztotta a kabátot, aztán kilépett az ajtón. Számolt: Egy... kettő... három... négy...

Nyolcnál lépések, tizenegynél bejött a hang.

— Asszonyom! Ott felejtette a folyót...

Krajnc Kéti meglepetten hátrafordult, de nem állt meg, csak lassított.

— Milyen folyót?

— A Jordánt... Ne lepődjön meg... A női szépséggel én tudományosan foglalkozom, s amikor maga „véletlenül” odapillantott az asztalunkhoz, azonnal a Jordán jutott eszembe... Úgy éreztem, mintha térdig bent állnék a folyóba... S Keresztelő Szent János...

— Hülyéskedik...?

— Dehogyan... Én is a piacról élek, pontosan tudom, hogy hol van Rumbach utca, s a Megállóban milyen a sólett. A valuta ügyek persze egy utcával odébb, de én utálok a praktikus dolgokat. Nézze csak! — kiáltott fel hirtelen a Brecht-frizurás és elkapta a nő karját. — Az emberek mindig szembe jönnek. Vajon honnan jöhetnek?

„Lefekszem neki” — gondolta Krajnc Kéti, aztán hangosan is megszólalt:
— Mit tud még a Jordánról?

Krajnc Kéti pontosan ismerte a játékszabályokat. Profi kurva csak pénzért fekszik le az első este, szerelemből csak egy hét múlva. Tisztességes nő, amikor elveszti a fejét... Becsületes polgárasszonyok, vasutasnék, tisztviselők eleinte három hét múlva, később az ismeretség másnapján. Krajnc Kéti soha nem tartotta be a játékszabályokat. Havonta egy napja volt, s ezt szerette jól eltölteni. Nem várhatott másnapig... A játékszabályok rá különben sem vonatkoztak, hiszen bizonyos értelemben, a népi demokratikus mértékegységek szerint úrinő volt...

— A Jordánról...? Túl sokat. Itt sajnos nem mondhatom el magának, mert öt perc múlva vendégeim érkeznek, s a kulcs a zsebemben van. Ha kedve van esetleg egy-két művésszel megismerkedni, szívesen látom... Erre parancsoljon... Balra... Három perc az egész... A lakás magának azt hiszem egy kicsit szokatlan lesz, mondhatnám élmény — mondta a Brecht-frizurás, és előzékenyen, nyugodt egykedvűséggel karonragadta Krajnc Kéti.

Árnyak, keresztben utcák, locspocson úszó fény. Vastagfalú ódon épület kapuján át léptek egy folyosóra. A fal mellett hordók voltak és sorbaállított szemetesvödörök. Lépcsők, néhány kanyar, aztán egy sötétségbe vesző ajtó. Itt megálltak. A Brecht-frizurás megforgatta a zárban a kulcsot, aztán bement. Motozott a sötétségben. Néhány kattanás hallatszott. Amikor a küszöbre ömlött a fény, Krajnc Kéti is belépett a szobába.

Meghökkent. Nagyon szegényes, de érdekes szoba volt. Egy szekrény, egy asztal, gázrezsó, alacsony festetlen priccs matracokkal, sovány vánkossal s néhány pokróccal megkoronázva. A mennyezetről nagyon sok színes lámpa függött alá, az egész úgy hatott, mint egy kirakat. Amikor jobban megnézte a lámpákat, észrevette, hogy a sávokra bontott fény kilyuggatott kályhacsövekből hullik a szobára. Ilyen lámpaernyőt még életében nem látott. A szobában ezen kívül még egy szék s az asztalon egy megkezdett kenyér volt.

— Magának mi a foglalkozása? — fordult Krajnc Kéti a Brecht-frizuráshoz, aki ekkor már a függőnyt igazította az ajtón.

— Ember vagyok...

— Ebből él...?

— Nem... Néha fényképezek...

Kopogtak. Belépett a cigarettázó intellektuel, aztán a harmadik férfi, aki előlről is teljesen jelentéktelen volt, s a két szekszepiles nő. Kezet nyújtottak, mosolyogtak, leültek a priccs szélére. A cigarettázó intellektuel valahonnan előhúzott egy vázlatfüzetet, s pasztellel rajzolni kezdte Krajnc Kéti fejét. Három-négy perc alatt lerajzolta a szép női fejet, aztán kitépte a lapot a vázlatfüzetből, és átnyújtotta egy halványzöld krétával együtt.

— Mit csináljak vele?

— Írja alá...

Krajnc Kéti aláírta. A Brecht-frizurás átvette tőle a képet, és egy rajzsszeggel feltűzte a falra. A falon már nagyon sok kép volt. Női és férfi fejek vegyesen. Valamennyit pasztellel rajzolták. A női fejek alatt piros kereszttek voltak. Nem tartoztak a képhez, de a képen voltak mégis. A szekszepiles lányok képmása is ott függött a falon. A szőke fej mellett kettő, a barna mellett egy kereszt volt...

— Azok a piros kereszttek jelentenek valamit? — érdeklődött Krajnc Kéti.

— Lehet, hogy jelentenek, de az is lehet, hogy nem jelentenek... Ahogy vesszük... Mindenkinek tetszése, vagy tettei szerint — mondta az intellektuel, és elnyomta a cigarettáját.

— Magnózzunk — mondta a szőke lány, aztán felállt és a szoba közepén összeacsapta a kezét:

— Elmegyek a téeszcsébe, twist! Beviszem a tehenemet, twist...! Hol az a magnó?

Odalépett a szekrényhez és kinyitotta.

— Hát ez megy... Felvettétek a dumát...?

— Hagyd...

— Most már nem érdekes, inkább lehallgatjuk.

Behajolt a szekrénybe, visszapörgette a szalagot, aztán bekapcsolta a hangszórót. Néhány pillanatig csend, aztán egy halk beszélgetés:

— Magának mi a foglalkozása?

— Ember vagyok...

— Ebből él...?

— Nem... Néha fényképezek...

Krajnc Kéti nézte az arcokat. Nagyon komolyak voltak. A Brecht-frizurás már fent ült az asztal tetején és evett. Kenyeret evett. Letört egy-egy darabot a kilós vekniből és rágta... Különös fickó volt. Amikor leállították a magnót, odaszólt neki:

— Hogy is vagyunk azzal a Jordánnal?

A hangja egy kicsit megremegett. Krajnc Kéti érezte, hogy elvesztette a fölényét.

— A Jordán egy folyó...

Az intellektuális fej újra cigarettázott. A cigaretta pontosan a fej közepén helyezkedett el és úgy hatott, mint egy szellőző berendezés. Amikor az intellektuel megszólalt, a cigaretta billegett, táncolt a szája sarkában, és lehullott róla a hamu.

— Na, én megyek — mondta.

— Ráérsz, majd csinálunk valamit — tartóztatta a Brecht-frizurás.

— Megint kezdod: „Ember vagyok... ember vagyok...” Unatkozom itt. Hazamegyek számolni...

— Mit számol? — érdeklődött Krajnc Kéti.

— Kvantum elmélet...

— Maga nem festőművész?

— Nem. Uránmérők — szólt közbe a Brecht-frizurás, és abbahagyta az evést.

Az uránmérnök felállt, nézte egy kicsit Krajnc Kéti szép térdeit, melyek előbújtak a szoknya alól, aztán odament, megsimogatta. Nem fogdosta, csak könnyed, egykedvű mozdulattal végighúzta az ujjait a gömbölyű kis térdeken. Utána nyomban felegyenesedett és magára húzta a ballonját. Öltözködés közben még hátraszólt:

— Egyszer, ha lesz időm, majd megcsókolgatom a lábait... Nem vadul... Szép lassan... Felhúzom a szoknyáját, és azt a sávot, ami a harisnya és a kis nadrág között van... A fehér senkiföldjét... Lassan... legelni rajt, araszolgatni, mint a selyemhernyó... Kis csikónak adott már cukrot tenyérből?... Nem...? Kár... Ez pont olyan érzés, csak fordítva — mondta, aztán barátságosan intett és kilépett az ajtón.

— Intelligens — állapította meg Krajnc Kéti, és várakozva a Brecht-frizurásra nézett. A Brecht-frizurás pedig a barátaira pillantott. A székszepiles lányok és a harmadik fiú felálltak... Magukra dobták a kabátot.

— Majd Filippinél — mondták a lányok, aztán a kilincsért nyúltak.

— Mit mondtak? — érdeklődött Krajnc Kéti, amikor becsukódott mögöttük az ajtó.

— Holnap a kávéházban, ezt mondták. Vetközz le.

Krajnc Kéti felállt és kikapcsolta a ruháját. Ideges remegés futott végig a testén. Hogy leplezze, odaszólt a Brecht-frizurásnak:

— Mi az, hogy ember vagyok?

— Azt jelenti, hogy ember vagyok... Mindennél inkább ember, éjszaka is ember, meg nappal is ember. Most már akadnak olyanok, akik csak időnként emberek... Éjszaka, amikor elalszanak. Nappal főkönyvelők, uránmérnökök, vasutasok, statisztikusok, pártcsoportvezetők. Tagjai a szülői munkaközösségnek,

a lakóbizottságnak, a népfrontnak, a szakszervezetnek, a horgász egyesületnek és a tiszti klubnak. Választmányi tagok, felelős vezetők, öntudatosak... Én egész nap ember vagyok. Napról napra alakítom az életemet, ahogy nekem tetszik...

Krajnc Kétin már csak néhány kisebb ruhadarab volt. Barnára sült arányos teste átvilágított az anyagukon. A Brecht-frizurás odament hozzá, és beleharapott a vállába. Krajnc Kéti felszisszent... Egy perc múlva már az ágyban feküdtek. Krajnc Kéti megváltozott arcára a kilyuggatott kályhacsövekből összevissza hullottak a fények. Rendszeres kis világában összekeveredett minden.

— A szememet csókold... A szememet csókold — motyogta.

Időtlenységbe zuhantak.

Később, amikor Krajnc Kéti magához tért, a szobában már sötét volt. Nehéz, darabos sötétség. Sehonnan sem szűrődött be fény. A feketeség mélyén valami zuhogott, olyanformán, mint a kitisztított, túl hangos órák.

Klakk... Klakk... Klakk...

A sötétségben kitapogatta a Brecht-frizurás szögletes fejét, és megsimogatta. Amikor az mozdult, megszólalt:

— Mi ez a kattogás?

— Óra — mondta a fiú és újra átölelte Krajnc Kéti ruganyos, meleg testét.

— Ez nem óra... Én minden órát ismerek, a férjem órás... Ez például egy Patek óra, hallgasd csak milyen finom, és kristályos a ketyegése — mondta, és a csuklóját, melyen a tízezer forintos aranyóra ketyegett, a fiú füléhez simította.

— Az is óra...

— Hát ha az is óra, akkor mondd meg, mennyi az idő?

A fiú kedvetlenül meggyújtotta a villanyt és kimászott az ágyból. Csodálkozva megállt Krajnc Kéti pasztellfeje előtt. Nézte egy kicsit, aztán egy piros krétával kereszt alakú jelet rajzolt a kép alá. Utána nyújtózott, öklével megdörzsölte a szemét, aztán a szekrény tetejéről leemelt egy nagy rézszerkezetet. Az asztalra állította és rámeredt az anyagszínű, rovátkázott számlapra:

— 23 óra 52 perc 2 másodperc...

Krajnc Kéti a Patekjára pillantott, aztán zavart, ügyetlen szótöredékek hullottak ki a szájából:

— Ááá... Hát ez pontos... Mint egy műszer... Nagyon pontos...

— Igen, pontos. Pontosan 7 perc és 8 másodperc múlva robbanunk fel... — mondta a fiú és visszafeküdt az ágyba.

— Idáig hogy-hogy nem hallottam a kattogását? Mi ez?

— Egy tíz tonnás időzített bomba robbantószerkezete... Egész este ketyegett, de neked más kötötte le a figyelmedet. Már három napja ketyeg. Így van időzítve. Pontosan 72 óráig ketyeg. A 4321-ik percben felrobban a szerkezet. A robbanás néhány perc múlva esedékes. Egy angol bombából szereltem ki 1945-ben. Az angoloknak megbízható hadiipara volt akkoriban. Jó volna még élni, ugye...?

— Hülyéskedsz...?

— Nem... Szoríts magadhoz... Nagyon szoríts, hogy érezzem a bőröd simaságát és a forró lábaidat...

Krajnc Kéti hozzátapadt a kemény izmú, csontos fiúhoz, aztán suttogott:

— Nincs kedvem meghalni...

A fiú felkönyökölt és gúnyosan mosolygott.

— Nem kell meghalnod, most tényleg hülyéskedtem — mondta, és megcsókolta a nő duzzadt, sóváran szétnyílt száját.

— Nem robban fel...?

— Nem... 1950-ben, amikor először felhúztam, azt hittem felrobban... Akkoriban szívesen meghaltam volna, de nem robbant fel... Azóta órának használom. 72 órás ciklusokra oszlik az életem. Ez a tempó pontosan megfelel nekem...

— Muris... Szoríts magadhoz, és képzeljük azt, hogy ez az ölelés, utolsó lesz az életünkben... Még van két percünk és három másodperc...

A fiú magához szorította Krajnc Kéti meleg, odaadó testét, és gyengéden csókolgatta ernyedten pihegő, duzzadt ajkait.

A bombaóra nagyon hangosan ketyegett.

Klakk... Klakk... Klakk... Klakk...

Krajnc Kéti élvezte, hogy képzeletben a szerelem és a halál mesgyéjén lebeg. Odaadón, kéjesen ölelte a keményizmű, sovány fiút.

Klakk... Klakk... Klakk... Kimaradt egy kattanás, aztán még mozdult egyet a szerkezet: Klakk... Klakk...

Hirtelen nagyon mély, megnyugtató csend lett. Krajnc Kéti és a Brecht-frizurás mosolyogtak. Ekkor villámfény hasította ketté a kilyuggatott kályha-csővekből összevissza hulló erőtlen kis fényeket. A robbanás után egyenletes sötétség lett. A szitáló kőpor puhán és hidegen ereszkedett a mélybe.

A bombaóra a 4321-ik percben mégis felrobbant.

*

A 4321. percben

Bemutatom önöknek Lemák Lukácsot: Tátott szájjal fekszik az ágyban és azt álmodja, hogy a liberátorok örületes magasságban repülnek, s a napfényes falusi udvarról galamboknak látszanak. A bűgük alig hallatszik, fémestestük időnként eltűnik a magas felhők között. A szelek virágillatot hoznak és húsvéti hangulatot a folyópartról. Amikor újra az égre pillant, a gépek már alacsonyabban húznak, s kavarnak a könnyű tavaszi kékségben, mintha kergetőznének. Két gép hirtelen kiválik a rajból, és versengve zuhan az udvar fölé. Amikor az árnyékuk megjelenik a háztetőn, ijesztőek lesznek. Hirtelen beugrik a nyárikönyha ajtaján, és a kemence előtt földre veti magát. Zuhogás és recsegés hallatszik. Amikor csend lesz, csodálkozva feláll és kimegy az udvarra. A ragyogó tavaszi égre könnyű felhőket kerget a szél. Virágillatot érezni, és az ünnepek kellemes közeledtét. Lemák Lukács csodálkozik, hogy az udvarnak azt a pontját, ahol néhány perccel korábban állt, kereszt alakban felszaggatták a géppuskalövedékek. A találatok nyoma jól látszik a ház falán, és az összeroncsolt küszöbön is. Áll a tavaszi fényben, és a világból semmit sem ért.

A kép megszakad. Az arcán jól látható, amikor feloldódik a feszültség. Mély szaggatott lélegzeteket vesz. Szürkül az arca. Az álom lila-ködében tárgyak úsznak feléje. Egy ómárium, melynek az alsó fiókjában gombok és egy szakadt hősztróger alkatrészei porosodnak. Egy alacsony, poros könyvszekrény száz kötet jókaival. Egy asszony-arc és egy mondat. Jól látható, amikor a fej közepéről kihullanak a hosszukás szavak: „A változás után minden másként lesz... Egy reggel majd arra ébredünk, hogy angol ejtőernyősök járkálnak az utcán...” A fej közelebb ereszkedik hozzá, és megismeri az anyját. Az áramlás elsodorja, és egy másik fej úszik feléje. Ebből is szavak hullanak: „A felszabadulás sorsdöntő eseménye, a párt vezető szerepe... Új életünk ünnepnapjai... Munkához és tanuláshoz való jog... Elvtársak... Elvtársak... Elvtársak...” Futballabdák és léggömbök úsznak a levegőben, a léggömbök zsinórján postások lógnak. Egy postás leereszkedik eléje, és átnyújt egy levelet, de nem tudja felbontani, mert ott van már a nyomában a másik, aztán a harmadik és a negyedik postás is. Valamennyien átnyújtanak egy-egy levelet. A léggömbök felemelik a postásokat, s a helyükön hézagok maradnak a levegőben. Felbontja az első levelet, aztán a másodikat, majd a harmadikat és a negyediket is. Mindegyikben ugyanaz van: „Értesítem, hogy hely hiány miatt nem vehettük fel az egyetemre...” A futballabdák egyre alacsonyabbra ereszkednek, aztán pattogva át-

ugrálják az embereket. Valami váratlanul kattogni kezdő Klakk... Klakk... Klakk... A kattanásokon évszámok ülnek. 1950... 1950... 1950... Erősen figyel, s akkor látja, hogy a nyirkos messzeségből újra feléje úszik az alacsony poros könyvszekrény, száz kötet Jókaival. A könyvszekrény tetején egy bombaóra van. Odalép hozzá és felhúzza. Az óra egyenletesen ketyeg: Klakk... Klakk... klakk... Várja a robbanást. De a szerkezet nem robban. A kép elúszik, és a lila ködöt felszívja az alacsonyan közeledő délutáni Nap. Fényével bearanyozza az összeroskadt házak füstölgő romjait. Szokatlanul alacsonyan úszik a Nap, szinte átfolyik a kémények között, mint a tükörtojás sárgája. amikor villára akarják emelni. Lemák Lukács a többi gyerekekkel együtt rohan a temető felé. A bombák elsöpörték a szélső házsort, a temető betonkerítését, és a sírok közé bedőlt oldalú lyukakat ütöttek. Rohan a gyereksereg, de a fejük felett vijjogva megszólalnak a szirénák. A vijjogáshoz tapadva újra jönnek a gépek. Lemák Lukács megbotlik és belezuhan egy bombatölcsérbe. Beüti a kezét, vérzik. Odakap, aztán hirtelen felnéz, mert a Nap elé árnyék kerül. Zuhan feléje egy fekete test... Lemák Lukács felordít: „Ne... Nem... Nem... Nem...! De a fekete test tovább zuhan feléje, s a géppuskalövedékek nagyokat csattannak a sírköveken. A repülőgép árnyéka felemelkedik, aztán egy újabb, majd egy még újabb vágódik a nyomában a föld felé. Lemák ordít, aztán eltorzul az arca és zokog...

Ez az a pillanat, amikor érdemes megfigyelni Lemák Lukács fejét. Verejték jelenik meg a homlokán, s egy vastagabb kiugró ér vonalát követve befolyik a Bartold Brecht-frizura alá. Az arca eltorzul, a szája remeg. Keserű keménység merevedik az arcára. Nagyon sokáig így marad, pedig a temetői bombázás képe a lenyugvó cseppfolyós Nappal már elmerült, s új képek csúsznak feléje kékeszöld fagyon. Azt álmodja, hogy tűzszerészek körül ögyeleg, és egy óvatlan pillanatban elemeli az egyik tíz tonnás bomba robbanószerkezetét. De az arcán még mindig az előbbi merevség ül. Csak nagyon lassan enyhül. Amikor kisimulnak a vonásai, az arca üres lesz. Szürkén, ijesztően üres. Ebben az emberben valami összetört... Jól nézzék meg az arcát. Szürke és ijesztően üres. Csak hegyek vannak rajt és völgyek, de ezek a hegyek: halott, mozdulatlan hegyek. Ezen az arcon szárazság van. Lemák Lukácsban valami megszakadt. Összetört benn a bizalom és a lendület. A félelem is összetört benn, de az árnyak megmaradtak a szemében. Lemák Lukácsban mindenből csak az árnyak maradtak. Ezekre az összekeveredett árnyakra rakódtak később az évszámok.

Dél előtt tíz óra van. Lemák Lukács alszik. Nézzék az arcát! Tátott szájjal fekszik az ágyban. Azt álmodja, hogy a tűzszerészekről lopott bombaórával nyargal hazafelé. Az arcán száraz szürkesség van. Negyed tizenegykor mozdul először... Lassan ébredszik... Kinyitja a szemét... Pillantása azonnal fentakad egy rézszerkezeten, mely a szekrény tetején kattog... Kicsit csodálkozik, hogy a bombaóra a szobájában van... Néhány perc elteltével aztán újra megszokja, mint már annyiszor... Hanyatt fekszik az ágyban, és szemügyre veszi a tárgyakat. A levegőben kilyuggatott kályhacsövek lógnak. Este színes fény árad belőlük a kopott szobára, de nappal nevetségesen hatnak. A falon képek függnek. Nagyon sok kép. Férfi fejek és női fejek pasztellel. Egymás mellett simulnak a falra, de idegenek egymáshoz is. Nem egymásra, nem maguk elé, még csak nem is a szobára néznek, hanem valahová a semmibe. Különös fejek, egy különös falon... Lemák Lukács nem fordul az oldalára, de tudja, hogy az asztal ott áll a szokott helyén, s a tetején egy kilós piros oldalú kenyér hever. Szék, gázrezsó, az ajtón függöny... Ezek már egyáltalán nem érdeklik.

Nézi a kattogó bombaórát, és arra gondol, hogy jó lenne felkelni... Felkelekedik — határozza el, de nem mozdul, s néhány perc múlva megjelenik a tudatában egy kérdés: Minek? Erre nem tud válaszolni. Miért is kellene felkelnie? A biztonság kedvéért elismétli magában az egészet: „Felkelhetnék, de minek?” Újra a bombaórára bámul, aztán a falra, ahol a pasztelfejek sorakoznak, és a

kilyuggatott kályhacsövekre, melyek most rendeltetés nélkül lafognak a sem-
miben.

„Jó lenne tudni, hány óra” — gondolja, de aztán elmosódik az óhaj, mert egy pók hirtelen magára vonja a figyelmét. A pók menetel a szoba mennyezete-
tén. Lemák Lukács érdeklődve szemléli, vajon hová mehet ilyenkor egy pók? A pók nem törődik Lemák Lukács véleményével, és kitartóan menetel. Átvág a szoba koszos egén, megcsúszik, és egy vékony szálon kapaszkodva és kapkodva zuhan lefelé. De megkapaszkodik, és akrobatikus ügyességgel feltornássza magát a mennyezetre, és menetel tovább. Végül eljut a szoba leghomályosabb sar-
kába és megpihen.

— Jól van, kisöreg — motyogja Lemák Lukács, és az oldalára fordul. So-
káig fekszik mozdulatlanul. Nem jut eszébe semmi, nem érez semmit, nem figyel
semmire. Csak fekszik. Nagyon sokáig fekszik. Később felül, és kímászik az ágy-
ból. Meggyújtja a gázt, vizet melegít, s a gőzölgő kevés vízben megmossa az
arcát és a nyakát. Öltözködés közben sokáig nézegeti a zokniját, s mielőtt a lá-
bára húzza, megtapogatja cipőjének a talpát. Elégedett lehet, mert cigarettára
gyújt, és cigarettával a szájában lép az utcára. A gallérját felhajtja, s a ballon
vékony menedékből szemügre veszi az embereket. Áramlanak feléje. Eszébe
jut egy mondat: „Az emberek mindig szembe jönnek...” Ez megtetszik neki.
Puhítgatja, szoktatja a nyelve alatt. Honnan jöhetnek? — Bukkan fel bent egy
kérdés, de nem gondolkodik ezen komolyan. igazság szerint nem is érdekli.
Valahonnan jönnek. Mindegy hogy honnan. A kávéház ajtajában elejti az egész
gondolatsort.

— Egy teát, üresen — mondja a pincérnek.

Szürcsöli a forró teát, és kényelmesen elhelyezkedik a diványon. Később
eszik egy túróst, és kétszer telefonál valahová a portáról. Főleg azonban üldögel
a diványon, és az idő múlását, létezését észre sem veszi.

— Boldi — köszön a fiatal uránmérnök, és leül az asztalához. Lemák Lu-
kács felnéz:

— Mi van ... ?

— Rájöttem valamire ... A Bolyai János-féle geometria segítségével ... Ha
igazam van, akkor egy év múlva leszerelés ... Az egész ügyben a tér és az idő a
legfontosabb ... Sokat kell még számolnom ... Persze, ha néhány elektronikus
számológépet erre programoznának, akkor egy hónap alatt ki lehetne számolni.

— Kérhetnél esetleg egyet ... Mondd meg, hogy a leszereléshez kell ...

— Hülye — mondja az uránmérnök, és a szája sarkában elhelyez egy Szim-
fóniát.

Amikor a kávéházban felgyulladnak a villanyok, az asztal mellett már öten
ülnek. Lemák Lukács, az uránmérnök, egy jellegtelen férfi és két áramvonalas
hölgy. A jellegtelen férfi még mindig izgatott, mert a szomszédos bár ajtajában
valamilyen verekedést láttak. Egy bokszoló és egy judós pacák aprította egy-
mást.

— Lukács, te valamikor bokszoltál, mit gondolsz, az ügynek mi lett a vége?

— Szerintem bevitték őket az őberhére, a dekások aztán mind a kettőt
kipofozták ...

— Dehogy ... A judós megcsavarta a bokszoló kezét, nekiejtette a fal-
nak ... Erre a bokszoló berobbant, és a judóst félig agyonverte ... Lukács, te
miért hagytad abba a bokszolást? Kiütöttek?

— Nem ütöttek ki ... Unatkoztam a ringben ...

Az uránmérnök kavargatja a kávéját, aztán beleönti a konyakot, és az egé-
szet felhajtja. Amikor végez a szertartással, újra cigarettára gyújt és körülnéz
a kávéházban. A pillantása egy nő fénylő szemébe akad. Jó alakú, barna hölgy,
leplezetlenül bámul az asztalukhoz, de nem őt, hanem Lemák Lukácsot nézi.

— Egy nő bámulja a fejedet ...

Lemák Lukács felnéz, aztán halkán az uránmérnökhöz fordul:

— Primőr, és egész jó áru... Ha lenne egy kis időm, megkefélném...
— Van valami dolgod?
— Igazad van, nincs is dolgom... Néhány órát igazán kiszakíthatnék az életemből...

— Nem biztos, hogy lefekszik...
— Biztos. Nézd meg a fejét, utazgató bürgerkurva. Már fizet, de közben is bámul. Utána megyek, ha nem jövök vissza, ugorjatok fel, lerajzolod. A skalpja jó lesz a gyűjteménybe.

Lemák Lukács figyeli a nő mozdulatait. Szép barnabőrű hölgy. A ruhatárban elegánsan magára csúsztatja a kabátot. aztán kilibeg az ajtón. Lemák Lukács ekkor magára dobja a ballonját és utánamegy. Az utcán megnyújtja a lépéseit. Számol: Egy... kettő...

A tizenegyedik lépéssel utoléri. Beszól neki:

— Asszonyom! Ott felejtette a folyót...

A nő meglepetten hátrafordul, de nem áll meg, csak lassít.

— Milyen folyót?

— A Jordánt... Ne lepődjön meg... A női szépséggel én tudományosan foglalkozom, s amikor maga „véletlenül” odapillantott az asztalunkhoz, azonnal a Jordán jutott eszembe... Úgy éreztem, mintha térdig bent állnék a folyóban... S Keresztelő Szent János...

— Hülyéskedik?...

Tévedtem volna? — tűnődik egy pillanatig Lemák Lukács, aztán mosolyogva, kis iróniával, megegyeszer rákapcsol:

— Dehogy... Én is a piacról élek, pontosan tudom, hogy hol van a Rumbach utca, s a Megállóban milyen a sólett? A valuta ügyek persze egy utcával odébb, de én utálok a praktikus dolgokat. Nézze csak! — kiált fel hirtelen, és megszorítja a nő karját. — Az emberek mindig szembe jönnek. Vajon honnan jöhetnek?

A nőnek meglazulnak az arcvonásai.

— Mit tud még a Jordánról? — kérdi mosolyogva, s a lépései most már alkalmazkodnak Lemák Lukács tempójához.

— A Jordánról...? Túl sokat. Itt sajnos nem mondhatom el magának, mert öt perc múlva vendégeim érkeznek, s a kulcs a zsebemben van. Ha van kedve, esetleg egy-két művésszel megismerkedni, szívesen látom... Erre parancsoljon... Balra... Három perc az egész... A lakás magának azt hiszem egy kicsit szokatlan lesz, mondhatnám élmény — mondja Lemák Lukács, és előzékenyen, nyugodt egykedvűséggel karonragadja a hölgyet.

Árnyak, keresztben utcák, locspocson úszó fény. Vastagfalú ódon épület kapuján át lépnek egy folyosóra. A fal mellett hordók vannak és sorbaállított szemetesvödrök. Lépcsők, néhány kanyar, aztán egy sötétségbe vesző ajtó. Itt megállnak. Lemák Lukácsnak már nincs sok kedve a nőhöz, legszívesebben ott-hagyná a sötét folyosón. Amikor a kulcsot a zárba illeszti, véletlenül a nő kezéhez ér. Forró, bársonyos keze van. Lemák megborzosong, kíváncsian az arcába néz. „Felveszem a dumáját” — határozza el, aztán kinyitja az ajtót és elmerül a sötét szobában. Motoz, kinyitja a szekrényt, bekapcsolja a magnót. Hallatszanak a kattánások. Amikor felgyújtja a villanyt, a nő is belép a szobába.

Meghökken. Lemák Lukács jól látja az arcán, hogy meghökken. Mindent megnéz, külön rácsodálkozik a priccse, gázrezsóra, asztalra, kenyérre, és a mennyezetről lecsüngő kilyuggatott kályhacsövekre is, melyekből szórt fény hullik a szobára. Végül egészen halkán megszólal:

— Krajnc Kéti a nevem...

— Nem baj — mondja Lemák Lukács, és megigazítja a függönyt az ajtón. A nő újra kérdez:

— Magának mi a foglalkozása?

— Ember vagyok...

— Ebből él...?

— Nem... Néha fényképezek...

Kopognak. Belép a cigarettázó uránmérnök, aztán a jellegtelen férfi és a két áramvonalas nő. Kezet nyújtanak, és mosolyogva leülnek a prccs szélére. Az uránmérnök előhúz egy vázlatfüzetet, s pasztellel rajzolni kezdi Krajnc Kéti fejét. Három-négy perc alatt lerajzolja a szép fejét, aztán kitépi a lapot a vázlatfüzetből és egy halványzöld krétával együtt átnyújtja a csodálkozó nőnek.

— Mit csináljak vele?

— Írja alá...

Krajnc Kéti aláírja. Lemák Lukács átveszi tőle a képet, és egy rajzszeeggel feltűzi a falra. Krajnc Kéti csodálkozva nézi a falat, melyen már nagyon sok kép van. Női fejek és férfi fejek vegyesen. A női fejek alatt piros keresztek vannak. Nem tartoznak a képhez, de a képen vannak mégis. Az áramvonalas lányok képmása is ott függ a falon. A szőke fej mellett kettő, a barna mellett egy kereszt van...

— Azok a piros keresztek jelentenek valamit? — érdeklődik Krajnc Kéti.

— Lehet, hogy jelentenek, de az is lehet, hogy nem jelentenek... Ahogy vesszük... Mindenkinnek tetszése, vagy tettei szerint — mondja az uránmérnök, és elnyomja a cigarettáját.

— Magnózzunk — szólal meg a szőke lány, aztán feláll és a szoba közepén összecsapja a kezét:

— Elmegyek a téscsésébe, twist!... Beviszem a tehenemet, twist!... Hol az a magnó?

Odalép a szekrényhez és kinyitja.

— Hát ez megy... Felvettétek a dumát...?

— Hagyd.

— Most már nem érdekes, inkább lehallgatjuk.

Behajol a szekrénybe, visszapörgeti a szalagot, aztán bekapcsolja a hangszórót. Néhány pillanatig csend, aztán egy halk beszélgetés:

— Krajnc Kéti a nevem...

— Nem baj.

— Magának mi a foglalkozása?

— Ember vagyok...

— Ebből él...?

— Nem... Néha fényképezek...

Krajnc Kéti körülpillant a szobában, gyanakodva nézi az arccokat. Nagyon komolyak. Lemák Lukács már fent ül az asztal tetején és eszik. Kenyeret eszik. Letör egy-egy darabot a kilós vekniből és rágja... Krajnc Kéti igyekszik visszazökkenni az eredeti, könnyed hangulatba. Megszólal:

— Hogy is vagyunk azzal a Jordánnal? — A hangja az utolsó szavaknál megremeg.

— A Jordán egy folyó...

Az uránmérnök sokáig hallgat, aztán halkán kedvetlenül kinyög néhány szótagot:

— Na én megyek... — A szájában billeg a cigaretta és a hamu lehullik a földre.

— Ráérsz — tartóztatja Lemák Lukács.

— Megint kezded: „Ember vagyok... ember vagyok...” Unatkozom itt. Hazamegyek számolni...

— Furcsákat álmodtam az éjjel... A Nap alacsonyan úszott, súrolta a kéményeket...

— Geometria... Az tiszta dolog...

Krajnc Kéti közbeszól:

— Maga nem festőművész?

— Nem. Uránmérnök — mondja Lemák Lukács, és abbahagyja az evést.

Az uránmérnök feláll, nézi egy kicsit Krajnc Kéti szép térdeit, melyek előbújtak a szoknya alól, aztán odamegy, megsimogatja. Nem fogdossa, csak könnyed, egykedvű mozdulattal végighúzza az ujjait a gömbölyű kis térdeken. Utána nyomban felegyenesedik, és magára húzza a ballonját. Öltözködés közben még hátraszól:

— Egyszer, ha lesz időm, majd megcsókolgatom a lábait... Nem vadul... Szép lassan... Felhúdom a szoknyáját, és azt csávot, ami a harisnya és a kis nadrág között van... A fehér senkiföldjét... Lassan... Legelni rajt, araszolgatni, mint a selyemhernyó... Kis csikónak adott már cukrot tenyérből?... Nem...? Kár... Ez pont olyan érzés, csak fordítva — mondja, aztán barátságosan int, és kilép az ajtón.

— Intelligens — állapítja meg Krajnc Kéti, és várakozva Lemák Lukácsra néz. Lemák Lukács elérti, és leszáll az asztalról. Valamennyien felállnak. A jelentéktelen fiú magára dobja a kabátot, az áramvonalas lányok követik.

— Majd Filippinél — búcsúznak a lányok, aztán a kilincsért nyúlnak.

— Mit mondtak? — érdeklődik Krajnc Kéti, amikor becsukódik mögöttük az ajtó.

— Holnap a kávéházban, ezt mondták. Vetközz le.

Krajnc Kéti feláll, és kikapcsolja a ruháját. Ideges remegés fut végig a testén. Hogy leplezze, odaszól a fiúnak:

— Mi az, hogy ember vagyok?

— Azt jelenti, hogy ember vagyok... Mindennél inkább ember, éjszaka is ember, meg nappal is ember. Most már akadnak olyanok, akik csak időnként emberek... Éjszaka, amikor alszanak. Nappal főkönyvelők, uránmérnökök, statisztikusok, pártcsoportvezetők. Tagjai a szülői munkaközösségnek, a lakóbizott-nak, a népfrontnak, a szakszervezetnek, a horgász egyesületnek és a tisztiklub-nak. Választmányi tagok, felelős vezetők, öntudatosak... Én egész nap ember vagyok. Napról napra alakítom az életemet, ahogy nekem tetszik...

Krajnc Kétin már csak néhány kisebb ruhadarab van. Barnára sült arányos teste átvilágít az anyagukon. Lemák Lukács odamegy hozzá, és beleharap a vállába. Krajnc Kéti felszisszen... Egy perc múlva már az ágyban fekszenek. Krajnc Kéti megváltozott arcára a kilyuggatott kályhacsövekből össze-vissza hullanak a fények. Rendszeres kis világában összekeveredett minden.

— A szememet csókold... A szememet csókold — motyogja.

Időtlenységbe zuhannak. A nőnek elmosódik az arca. Lemák Lukács kinyújtja kezét és leoltja a villanyt. A nőhöz simul és elalszik. Azt álmodja, hogy a liberátorok örületes magasságban repülnek, s a napfényes falusi udvarról galamboknak látszanak. A bűgük alig hallatszik, fémes testük időnként eltűnik a magas felhők között. A szelek virágillatot hoznak, és hűsvéti hangulatot a folyópartról. Amikor újra az égre pillant, a gépek már alacsonyabban húznak, s kavarognak a könnyű tavaszi kékségben. Két gép hirtelen kiválik a rajból, és versengve zuhan az udvar fölé. Amikor az árnyékuk megjelenik a háztetőn, ijesztők lesznek. A kép elmerül, felébred. A nő simogatja a fejét.

— Mi ez a kattogás? — kérdi aztán.

Lemák Lukács először nem érti. Csak fekszik.

Klakk... Klakk... Klakk...

— Óra — mondja közömbösen, amikor eljut hozzá a hang, aztán átöleli a nő ruganyos, meleg testét.

— Ez nem óra... Én minden órát ismerek, a férjem órá... Ez például egy Patek óra, hallgasd csak, milyen finom és kristályos a ketyegése — mondja, és a csuklóját, melyen a tízezer forintos aranyóra ketyeg, a fiú füléhez simítja.

— Az is óra...

— Hát, ha az is óra, akkor mondd meg mennyi az idő?

Lemák Lukács kedvetlenül meggyújtja a villanyt és kimászik az ágyból. Csodálkozva megáll Krajnc Kéti pasztellje előtt. Nézi egy kicsit, aztán egy

gonosz mozdulattal a piros krétáért nyúl. Kereszt alakú jelet rajzol a kép alá. Leejtí a krétát, és az összetörök a padlón. Nem törődik vele. Nyújtózik, öklével megdörzsöli a szemét, aztán a szekrény tetejéről leemel egy nagy rézszerkezetet. Az asztalra állítja, és rámered az anyagszínű rovátkázott számlapra:

— 23 óra 52 perc. 2 másodperc...

Krajnc Kéti a Patekjára pillant, aztán zavart, ügyetlen szótöredékek hullanak ki a szájából:

— Ááá... Hát ez pontos... Mint egy műszer... Nagyon pontos...

— Igen, pontos. Pontosán 7 perc és 8 másodperc múlva robbanunk fel — állapítja meg Lemák Lukács, és visszafekszik az ágyba.

— Idáig hogy-hogy nem hallottam a kattogást? Mi ez?

— Egy tiztonnás időzített bomba robbantószerkezete... Egész este ketyeggett, de neked más kötötte le a figyelmedet... Már három napja ketyeg. Így van időzítve. Pontosán 72 óráig ketyeg. A 4321-ik percben felrobban a szerkezet. A robbanás néhány perc múlva esedékes... Egy angol bombából szereltem ki 1945-ben. Az angoloknak megbízható hadiipara volt akkoriban. Jó volna még élni, ugye...?

— Hülyéskedsz...?

— Nem... Szorítsd magadhoz... Nagyon szoríts, hogy érezzem a bőröd simaságát, és a forró lábaidat...

Krajnc Kéti hozzátapad a kemény izmú, csontos fiúhoz és suttog:

— Nincs kedvem meghalni...

Lemák Lukács felkönyököl, és gúnyosan mosolyog.

— Nem kell meghalnod, most tényleg hülyéskedtem — mondja és megcsókolja a nő duzzadt, sóváran szétnyílt száját.

— Nem robban fel...?

— Nem... 1950-ben, amikor először felhúztam, azt hittem felrobban... Akkoriban szívesen meghaltam volna, de nem robbant fel... Azóta órának használok. 72 órás ciklusokra oszlik az életem. Ez a tempó pontosan megfelel nekem...

— Muris... Szoríts magadhoz, és képzeljük azt, hogy ez az ölelés, utolsó lesz az életünkben... Még van két percünk és három másodperc...

Lemák Lukács magához szorítja Krajnc Kéti meleg, odaadó testét, és gyengéden csókolgatja ernyedten pihegő, duzzadt ajkait.

A bombaóra nagyon hangosan ketyeg.

Klakk... Klakk... Klakk... Klakk...

Lemák Lukács elégedetten nézegeti Krajnc Kéti szenvedélyes arcát.

Klakk... Klakk... Klakk... Kimarad egy kattánás, aztán még mozdul egyet a szerkezet: Klakk... Klakk...

Nagyon mély, megnyugtató csend lesz. Krajnc Kéti és Lemák Lukács mosolyognak. Hirtelen villámfény hasítja ketté a szoba egyhangú szintelen egét. A robbanás után egyenletes sötétség lesz. A szitáló kőpor puhán és hidegen ereszkedik a mélybe.

A bombaóra a 4321-ik percben mégis felrobbant. Lemák Lukácsnak már nincs arca...

Utóhang a „Változatok”-hoz

Két egymás mellé állított írásom gondolati része és jegyzetanyaga évek óta készül. Megírásához hosszú ideig nem fogtam, mert a jelenségek filozófiai tisztázásában nem éreztem még a teljességet, figuráim esetlegesek, környezetük és eszmeviláguk viszonya zavaros volt. A „Változatok...” megírására most sem a teljes készenlét indított, hanem azok a sürgető jelek, melyekkel az életben találkoztam.

Néhány héttel ezelőtt a TIT pécsi kisszínpada bemutatta Lorca „Don Perlimplin és Belisa szerelme a kertben” és Albee „Az állatkerti történet” című drámáit. A

hiszen nem a tárgyak fontosak, hanem a szellem, ami kiválasztja és sajátágosan csoportosítja ezeket. A kövek színe és egymáshoz való viszonya azonban nagyon sokat elárul, az ember szellemiségének minőségéről, arról a viszonyról, ami az egyén és a társadalom között egyébként nehezen mérhető. Ezeknek a fiataloknak a belső világa rendezetlen, kaotikus, s ez a kaoszbénítő hat egész életükre, szellemiségükre. Ezek az emberek félnek. A kaotikus belső reakciójaként születik a mesterkelt világ, mely kétségtelen, mesterkelttségében is abszolút az egyén számára, mivel saját maga teremtetten, a nihilizmus előregyártott elemeinek figyelembevételével. A mesterkelt világ tehát menekülés. A mesterkelt világ építőkövei között nagyon sok a veszélyes filozófia, emberellenes villanás, melyek idővel a gondosan különvált egyénnek a halálát okozzák. Lemák Lukács mesterkelt világának kedvenc tárgyai között egy bombaóra is szerepel. Az úttalan filozófiák építőkövei között mindig megtalálhatók a bombaórák, melyek egy előrehaladott stádiumban az ember összeroppanását, vagy pusztulását okozzák.

Mitől ilyenek ezek az emberek?

A második világháború óta, mely a történelem legborzalmasabb háborúja volt, az egész Földön ténferegnek megnyomorított, belső világukat tekintve sérült emberek. A második világháború idegeket felőrölő hatása keleten és nyugaton egyaránt érintette az embereket. Nem múltott el a fiatalokban nyomtalanul a második világháború utáni időszak sem, amikor mindent újra kellett kezdeni, s az újrakezdés hibái, tévedései a fejlődő, növényben lévő érzékeny generációkat sebeztek leginkább. A harmadik világháború kitörésének veszélye, a több száz megatonnáas bombák korszakában, mindenkit érzékenyen érint. A technikai civilizáció korszakának embere előtt a szédületes fejlődés, és a világkatasztrófa lehetősége együtt lebeg. Ezek tehát az úttalanság reálisan kimutatható eredői. Mindehhez hozzá kell tennem, ha a szocialista embertípus valóban magasabbrendű, akkor legyőzi az árnyakat. Az úttalanság létezik, de nem általános jelenség. Csak azokban jelentkezik, akik az utolsó húsz évben nagyobb sérüléseket szenvedtek, valamilyen politikai, vagy gazdasági tényező gátolta érvényesülésüket, vagy belső világuk érzékenyebb, s így hajlamosak az összeroppanásra. Jól kereső üzemi fiataloktól, akik segítenek az apjuknak házat építeni, és új motorjukon száguldoznak a Balaton embert formáló víztömege felé, nem hallottam még árnyakról, félelemről és úttalanságról.

A két novella, azonos befejezése ellenére, nem ugyanaz. Nem mindegy, hogy egy jelenetet fekete körfüggöny előtt játszunk, vagy napfényes, naturalista díszletekkel. Az előzmények meghatározzák a későbbi történések minőségét „A hónap egy napja” című novella viszonylag társadalmi összefüggéseiben, mintegy megfogható, mindenki számára érzékelhető életközelségben ábrázolja a történéseket, úgyelve a szükségszerű találkozások megrajzolására. Lemák Lukács úttalan világához nem véletlenül csapódik Krajnc Kéti, a meglévő polgárság erkölcsstelen, de politikailag többnyire ártatlan réteg képviselője. „A 4321-ik percben” című novella Lemák Lukács drámája, s jól érezhető, hogy ezekben a viszonylatokban mennyire mellékes, jelentéktelen lesz egy Krajnc Kéti, akivel egyébként ugyanaz történik, mint az előző novellában.

A novellák azonos befejezése nem véletlen, hanem a törvény aláhúzása. Lemák Lukácsal és Krajnc Kétivel, ha a szellemiségüket, szemléletüket, társadalomhoz való viszonyukat a logikájuknak megfelelően végső hatványokon vizsgáljuk, nem történhet más, mint a fenti novellákban. Meg kell halniuk.

Béni Bulesny

FALUSI TÖPRENGÉSEK

Mikes néhány levelében is benne van az egész ember. Igazi íróról lévén szó, ki kell gyorsan mondani: a stílusáról ismerszik meg. Hogy milyen volt hajdan Rodostó, hogyan éltek a száműzöttek — erről is hitelesen tudósít. De ezt leírhatta volna egy kevésbé literátus török tisztviselő is. Talán le is írta.

Leveléből egy tragikusan nagy költő portréja rajzolódik ki, aki szinte csak azért született — egyéni értelme vajmi kevés volt életének —, hogy megtudjuk: a XVIII. század legjobbjában milyen emberi gazdagság halmozódott össze. Ha Zágónban marad? Iskolamester lesz, vagy eggyel több ama névtelen kuruc költők sora, akikről semmit sem tudunk. De Rodostóban sem szakadt fel benne a vers hetvenfokos hőforrása, s otthon Zágónban sem találta volna meg a korszerű műfajt, melyen a nagy lélek kiszökhetett volna. Jobb volt neki (és nekünk!) így. A történelem hitelesítését is megkapta.

Divatalos vita manapság, ámbár szükségszerű is: hol éljen a fiatal író. Sokan hajlanak arra — ez még a századelő példája —, hogy feltétlenül Budapesten, irodalmi kávéházak, presszók, szerkesztőségek közelében. Aztán, ha már túl keserű a kávé vagy nagyon bonyolulttá válnak a nőügyek, valami ösztöndíjjal kiruccanni 2—3 hónapra gyárba, kollektív gazdaságba. Ha befutott vagy, külföldre is. S mik születnek ebből az életformából, ezekből a „kiruccanásokból”? Nem mindig, de inkább többször, mint soha, olyan versek, melyeket néhány közepes költő már korábban is jobban megírt, s novellák (persze hogy vannak kivételek!) a diafilmek színvonalán. De jó édesanya a szocialista állam, jobb, mint a kispolgári az „egyetlenkéhez”: sokmindent elnéz, sokat megbocsát, a gyenge műveket csakúgy, mint a gimnáziumi intőt vagy rovót: majd kijavítja a drága, türelmesnek kell lennünk. Elvégre a gyerekünk! S mivé „nő” a gyerek? Elmúlik a Sturm und Drang, méghozzá elég korán. De az életkorral és a körülményekkel együttjár, hogy valami belépőjegy birtokába jut: hivatalban, irodalomban biztosítja a szürke átlag utánpótlását. Állampolgári jogai lesznek folyóiratokban, könyvkiadásban. Miért is ne élne vele?

Egyre többen akarnak élni az irodalomból, művészetekből. Egyre több lesz a napernyő. Hovatovább mindenütt árnyék lesz, langyos homok, melyen nagyszerű az elnyújtózkodás. De nem jobb-e a hűvös fűvön tenni ugyanezt?

Bámulom Solohovot, de már korábban Lev Tolsztojt, Csehovot és Mistralt, sőt — ugorjunk vissza! — a Stratfordban élő öreg Shakespeare-t is. Ha jelkép lehet a „gereblyézett homok”, vagy a vadon nőtt hűvös fű, az utóbbihoz asszociálom e neveket. Dosztojevszkijnek kellett Pétervár, Raszkolnyikovot nem találta volna meg Vessenskájában. De Davidov, Nagulnov és Scsukarj csakis a doni sztyeppéken teljesedhetett ki. De keresték-e Davidovot vagy Raszkolnyikovot? Ott bukkant rá írójuk mindegyikre, a maga helyén. S elmondtak róluk mindent, ami *akkor* a legfontosabb volt.

Dosztojevszkij az értelmiségi proletár életét élte. Megszenvedett az életéért: egyéni szenvedélyei és a társadalom egyformán megkínózták. Nem lehetett ez más-ként. De hallatlan erőfeszítéssel kiizzadta a drágagyöngyöt, s letette népe s az emberiség asztalára. Vannak foltjai is a csillogásnak? Persze, hogy vannak! A szülőfájdalmak a mű lelkébe szöknék át, de éppen ez hitelesíti őket.

S mi hitelesít sok mai művet? Ugyanaz, ami az elődökét: szülője megszenvedett érte, ha nem lombik-irodalom.

Életem első húsz esztendejében koránkelő voltam. Kényszerből. A nyolc középiskolát vidékről végeztem el, bejáró diákként. Másfél kilométerre laktunk a vasút-

állomástól. Annyi szép őszi-téli-tavaszi hajnalt kevesen láttak gyerekek, mint én akkor. Srosunk tálcán nyújtotta a természet minden szépségét. Csak jóval később, életem harmadik évtizedében foghattam fel a sors eme ajándékát. Bár sok volt benne a szenvedés is: villámsújtásos-mennydörgéses hajnalok, a könnyet megfagyasztó téli reggelek, hajlottam mégis a megbocsátásra mindezekért. Az ember idővel mindent meg tud bocsátani. Két keze van a sorsnak: elvesz és visszaad. Láttam, éreztem mind-egyiket.

Aztán — a fiatal szív könnyelműsége ez s talán a sokáig fel nem ismert ön-érdeké — átváltottam: későn fekvő és későn kelő emberré változtam. Egy új nap-szak: az éjszaka lett a világom. Ennek is megvannak a maga szépségei. Szinte összefolyik a hajnallal, aminek oly sokszor voltam tanúja. De más volt nekem az éjszaka! Olvasás és tanulás, írás és meditáció, számvetés magammal. Szinte egy mérleg két nyelvén egyensúlyoztam. Egy csomó félig-sikerült vers, elvetélt érzések és gondolatok jelzik ezt az akrobatikát.

Abba kellett hagynom, jóllehet, ez is gazdagította az otthonról hozott televényt. A sok torzó mégis figyelmeztetett valamire: így sohasem érik be a termés.

S az ember mégiscsak termésre született. Ebből kell kiindulni.

Az elemi iskola tanított meg rá:usterjedés, mustforrás idején csak égő gertyával vagy égő gyufával szabad borospincébe menni. Veszélyes gázok keletkeznek, halált okozhatnak! Ezt minden falusi gyerek megtanulta.

A mai falu ilyen mustoshordókkal teli pince. Aki kívülről jön be ide, s ha itt akar ma élni, akkor a próba-lángot fel kell lobbantania. Igaz, egyre kevesebb az ideköltözés. Az ellenkezője a gyakoribb, az általános. De mégis: könyvelő, agrónómus, tanító, tanár, orvos kerül ide, ha nem is elég.

Milyen a jövevény fogadtatása? Egészen más, mint Móricz Matolcsy Miklósaé. Nincsen egésznapos bankett, melynek költségeit — utólag — az ünnepelt jövevény béréből levonnák, nincsenek nagy beszédek és ígéretek. Egyetlen tanult emberben sem látnak „Megváltót”, akire éppen vártak. Csendben szemlélik, hogy az „új ember” hogyan illeszkedik be apránként a falu életébe. Bizonyos gondok megoldásában (lakás, villany) a pártszervezet és a tanács segít. A többi aztán a jövevény dolga. Kéthárom hónap múltával vélemények hangzanak el itt is, ott is a munkájáról, egyéniségéről, magatartásáról, baráti köréről stb. Egyéniségétől függően vonzódnak hozzá, vagy tartózkodnak tőle. Nem szeretik a régivágású úriembert, főleg a negyvenen aluliak nem. Ők már alig ismerték ezt a falusi értelmiségi típust. Ilyenféle ember megjelenése anakronizstikus. Ezeknél a szubjektív jószándék sem segít. Az új típusú értelmiség igényét támasztják velük szemben, bár ezt „falusi használatra” még pontosan megfogalmazni nem lehet, körülírni is alig. Mindenekelőtt dolgoznia kell tudni a maga területén, de érdeklődést, sőt hozzáértést kell mutatnia a falu élete, problémái iránt, s elvárják az egészséges, nem köntörfalazó véleménynyilvánítást is személyes és közösségi dolgokban egyaránt. Parancsszerű követelések támasztása nagy ellenszenvet szül. Érzékenyek lettek az emberek, az öntudat már jó régen felszabadult. Társadalmi összejöveleteken különasztal-foglalás, szeparalizálódás: szakadékok támaszt. Mindenki-vel-koccintás-ivás, teljes „beolvadás” szintűgy hibának számít. Mindenképpen szemmelkísérik az „új embert”, az biztos. Persze nem mindenkit érdekel ennyire mélyen az „ügy”, de van a mai falunak — a miénknek is — egy közvéleményformáló csoportja. Törzstagjaik a hangadók, az odaverődöttek száma változó. Véleményük értéke nem azonos a nemesfémekével, de csillogásuk hasonló, meglehetősen. Hatásuk mindenképpen létezik. Székhelyük az italbolt, a szó egyre pejoratívabbá váló jelentésével. Ennek ellenpólusa lenne(!) a művelődési otthon klubja, de ez egyelőre csak a fiatalságé. A harmincon felüliek szórakozása a kártya, kugli, a sörözés, a víta és hangoskodás, nemegyszer a vaskos tréfák, ugratások.

Komoly érték a népkönyvtár, a mozi, ezek törzsközönsége (ezerkétszáz lélek-ből mintegy 100 aktív személlyel) mutatja az új csapást, mely lassan ugyan, de észrevehetően szélesedik. Ezek igénylik jórészt a faluszínházat, műkedvelést (magasabb szinten a réginél) az irodalmi színpad felé húzóan, s ezekkel ért szót legkönnyebben a jövevény értelmiségi is. Meggyeszerre meglepetést keltett az irodalmi színpad bemutatkozása B.-n. Az első, majd fél évvel később a második műsort esetenként 250–300 személy nézte meg, s az utóhangok pozitív értékelést mutattak. Pedig nem is könnyen „emészthető” számokból telt ki az egész. Igaz, egy Csehov-vígjáték tette meg leginkább a magáét, de a Jónás könyve, Radnóti egyik eclogája is feszült figyelmet.

a leheletnél finomabb csendet teremtett. Ha valami, ez biztos jel a lelkekben szunynyadó igényről. A műkedvelő színjátszással szemben az irodalmi színpad együttesében szerepelni két összeállítás után, a harmadik kezdetén, lemérhetően rangot jelent.

Ez a kép azonban vázlatos. Inkább csak az útvonalak meghúzása. A falu élete mélyebb, szövevényesebb, néha titokzatosabb, egyedekre és csoportokra tagolt. A termelőszövetkezet a nagy medence, ebben hullámszik már két éve az élet, egyedek és csoportok is ebben vannak mint egészben. Minden más szervvel szemben egységes a fellépésük, de belül nagy az erjedés: közérdek és egyéni érdekek csatája dül még, s a vezetés (helyiek vezetik) hajlik az egyéni érdekek messzemenő védelmére (pl. részesművelés az alapvető takarmányfélékben: széna, kukorica, burgonya), mert ez biztosítja az utolsó, közös gazdálkodás előtti évek magas életszintjét, sőt továbbfejlesztését is — egyelőre.

Egy másfajta küzdelem is folyik, főleg itt B.-n, ahol az első közös év is elég jól „fizetett”: minél több munkaegységet igyekeznek szerezni, mert a részesművelés ellenére is 20 forint körül volt az egység, ami részesek nélkül 40 lett volna. Ennyire számította ki a vezetőség. A részesmunkával nyert termék azonban magasabb értékűvé válik, ha a közös munka mellett otthon állatba etetik: hízó, süldő, baromfi, tojás, tejhozam, szerződött szarvasmarha formájában a termény és a ráfordított munka ellenértéke jelenti az ezreket a családok bevételeiben. De a munkaegység-részesedés egy jelentős részét szintén terményben kapják, ami az említett úton ugyancsak megduplázódik. Éppen ezért, amikor felvetődött a készpénzfizetés egységszámlálás, szinte egyhangúan a terményjuttatás plusz pénz mellett adták le voksukat.

A termelési viszonyok tehát szocialista keretben — sokban még erős egyéni érdekek érvényesülésével — meghatározzák a tudat tartalmát is. Hiba volna azonban azt hinni, hogy nyoma sincs a kollektív tudatnak, de ez még eléggé áttételesen, nem az egészet átfogóan van meg.

Az elmondottak ugyancsak vázlatos, iránytű-jellegű tapasztalatok, de faluban élő értelmiségiek számára elengedhetetlenek. Nos, az adott közegben meg kell találni a saját helyet, melyet éppúgy hullámok csapdosnak, mint a százéves portákat vagy az egyre több újonnan emelt kétszobás-előszobás fordított (sarkos), palatetős falusi villákat. (Így: villákat, mert azok!) Igaz, a villalakásuk még csak „keret”, mert legalább még annyit rá kell költeni, mint amennyit a lakhatóvá tételig rákölthettek. Ez a tény megsejtenni engedi a további törekvéseket.

Mit csináljon az írófele ebben a közegben, ebben a folytonos hullámlásban levő medencében? Ha kirándulni jött a faluba, magával vihet egy-két riportot, megvizsgálhat egy vagy több családot. Találkozik még bőven babonával, főleg az asszonyok körében, erős vallásossággal, Pestre vagy máshová eljáró fiatalokkal, akiket a hétfői busz vagy vonat repít haza bőrönddel vagy aktatáskával, hétről hétre egy-egy Pesten vett új, divatos ruhadarabbal, ami szintén jelzi a megállíthatatlan, folytonos változást.

Mindezt meg is lehet írni. De ez még nem belemerülés, csak megmártózkodás a mai faluban. Hogy igazán írni lehessen róla, benne kell élni öt-tíz vagy húsz évekig, vagy mindörökre, amíg valóban eltűnik a falu—város közti „ellentét”, vagy helyesebben: különbség.

És ezen kell munkálkodni itt az író- vagy értelmiségifélenek. Ez a nehéz, a nagyon nehéz, de nagyon szép feladat. Megvárni, míg falun is lesz presszó (már van is több helyen!), rendszeresebb színházi előadások (ez most az egy-két év előttinél is kevesebb lett), tartalmasabb kulturális élet, jobb utak és még jobb közlekedés, amikor majd a körzeti városok amolyan „kis fővárosok” lesznek, mint a német hercegségekben hajdan, de nem arisztokratikus, hanem demokratikus tartalommal. De rosszul mondtam az előbb: nem megvárni kell ezt, hanem megcsinálni, részt venni a munkában szépen, okosan, szívósan, kitartóan. És legfőképpen hinni benne. S alighanem majd ebben a munkában alakul ki a falu új értelmiségének a típusa is, amit ma még körülírni sem lehet, csak megsejteni: megöszült szép okos fejek, olyanok (na nem mint a hajdani körjegyzők), olyanok, mint azé az atomtudósé, akinek a fényképét láthattuk a legutóbbi pártkongresszuson...

Itt a Balaton tövében, jó húsz kilométerre Keszthelytől és Kanizsától egyformán, nem lehet szabadulni az optimista képzelettől, hogy ti. az újjáéledt Helikon-ünnepségek, sőt zenei napok biztató, bár korántsem kielégítő (a Helikonra gondo-

lok) eseményei után ne következze a szerencsés továbbfejlődés. El tudunk képzelni a jövőben, nem is a nagyon távoli jövőben egy *nyári balatoni nemzeti színházat*, egy *balatoni operettszínházat* egy-egy hetes váltással Keszthely—Balatonfüred, Siófok—Fonyód székhelyekkel, ahol az egyre több odaautalt falusi és városi ember találkozhatna az egykori Festetics-kastélyban, a füredi kultúrteremben vagy akár új létesítményekben az év legkiválóbb színházi eseményeivel, akár fesztivál formájában is. Van már kezdeményezés ebben az irányban: a kaposváriak, veszprémiek vendégszerpléseire gondolok. Tervszerűség, szervezethezesség, egy kulturális kollégium létrehozása segítheti a megvalósulást vagy kiteljesedést. Ugyanígy tárlatok, kiállítások is szervezhetők, sőt a későbbiekben nemzetközi méretűvé is fejlődhetne második fővárosunk, nyári fővárosunk: a Balaton-környék.

Ellenvetésként fel lehet hozni sok mindent, többek között azt is, hogy a színház speciálisan „téli” iskola, illetve éppen „nem nyári”, de a pesti nyári körszínház és a Szegedi Ünnepi Játékok sikere az optimista gondolat mellett szól valamennyit.

S megint csak felmerül a kérdés: a falun élő íróféle mit láthat meg a falu és a környék lehetőségeiből? miben segíthet és mit profitálhat belőle, mint író? Valami népfront-elnöki feladatokat végezzen (André Gide-ről tudjuk, hogy volt községi bíró is), vagy lehet-e krónikása, szellemi formálóját ennek a még mindig forradalmi fejlődésnek? Talál-e anyagot, melyet érdemes művé munkálnia? lehet-e verset, novellát írni, regényt vagy drámát? lesz-e konfliktus, mely drámaíróért kiált, ha minden „jól megy”, s ha lesz, igazi konfliktus lesz-e? vagy mint a hosszabb nyugvóponton ért társadalmak irodalomtörténete mutatja, vigjátékok és szatírák korszaka felé haladunk? Nem lesz szükség erkölcsi kérdések felvetésére és megválaszolására? Pedagógus hitem megvan, de nem tudok hinni a pedagógia akkora diadalában, hogy a jövőben ne lenne szükség magyar Szofoklészre és Arisztófánészre...

Tizenöt-husz fokos szögben süt a nap. Persze nyár van, vagy kora-ősz, de ugyanígy elképzelhető a májusi reggel is. A fák árnyékai nyugatnak dűlnek a harmattól csillogó friss fűvön. A nagy diófa sűrű lombzatában feketerigó szárnycsattogása, seregélyek csirrogása hallik. A másik pillanatban fekete-sárga-fehér s ki tudja hirtelen, hogy még milyen színű fakopács vibrál. Csupa ideg ez a madár. Különben is! Talán a madarak a legfinomabb idegzetű élőlények itt a földön. Figyeltem ablakon keresztül a fakopács meg a cinke „munkáját”. Dolgoznak és táplálkoznak, egyszerre, egyidőben. Mint mikor fáról cseresznyézik az ember. Bámulatos az ügyességük, gyorsaságuk, figyelmük. Nem bíznak a nem-madarakban! Ahogy a fa kérgének veti magát a fakopács: csupa elszánt nekilendülés a munkának, a táplálékszerzésnek, de úgy, hogy bármely töredék-pillanatban abbahagyható legyen. A finom gyöngy-szem-pár radar-érzékenységgel védi, a legkisebb veszélyt is azonnal jelzi. Csodálatos műszer, a pihés barsonybóbita alatti miniatűr csontkatedrálisba építve. Tökéletesen jelez minden disszonanciát. Irigyléreméltó teremtmény. Különösen kezdő, fiatal írók irigykedhetnek rá. Talán csak Petőfinek volt ilyen csodálatos műszere. Ismerjük teljesítményét. A csoda mindig a kevesek jutalma. De a fél-csodáig szinte mindenki eljuthat. Az írófélnék pedig el kell jutnia, vagy könyörtelenül elbukik...

CSORDÁS JÁNOS

SZÉLJEGYZETEK A „HULIGÁN”-ARCKÉPHEZ

Mitosz vagy valóság?

A „huligánok” kétségtelenül divatba jöttek az elmúlt évtized során. Az iparosodott országok nagyvárosaiban zajosan és látványosan adnak hírt magukról, hetenként szerepelnek a lapok hírvonatában, bírósági tárgyalásokon, témául kínálkoznak a társasági eszmecserének, aggasztják a szülőket és az ifjúság morális egészségéért felelős szakembereket.

Világszerte körülbelül tíz, nálunk öt-hat éve esik szó róluk ilyen hangsúllyal. Már ebből a tényből is kitetszik, hogy modern, tehát a századközép táján kialakult problémával állunk szemben, s e megállapítás érvényét sajnálkozásunk sem csökkentheti. Mintha a kamaszgarázdálkodás mindenkori indulatanyaga — erőszakosság,

érzéki feszültség, felnőttutálat, önmutogatás stb. — csakugyan szétrobbantotta volna egykori csökevényes formáit, és korszerű, tömeges, eszmékkel, sőt nyugaton még technikával is felfegyverkezett, különösképpen mogorva és tüntető alakban törne felszínre.

A kamaszok egy rétegének „lázadása” a felnőtt-társadalmat általában készületlenül érte. Noha tünetei a szocialista féltékeny kevésbé fenyegetők, maga a jelenség talán még meghökkentőbben hatott, mint a társadalmi egyensúlyzavarban és a mienknél nyomatottabb háborús pszichózisban élő, az ifjúságnevelés humánus-közösségi eszményeit elhanyagoló Nyugaton.

Az „ifjúság erkölcséről” nálunk is meginduló sajtóvita tiszteletreméltó igyekezettel tárgyalta a témának ilyen vonatkozásait is, a józan ténymegállapításokkal azonban gyakran felületes vagy ellentmondó általánosítások keveredtek: semmibevétel vagy rémlátás, az indítékok vulgáris, csak az „importra” vagy a „csökevényekre” gyanakodó megítélése, s a javaslatokban kellő distinkció nélkül, hol a nevelő közszellemre, hol a rendőrhatalom szigorára való apellálás. Nyugtalanító, hogy maga a „huligán” fogalom sem tisztázódott.

Ki a huligán? Vanank-e tiszta típusú, par excellence huligánok? A közvélemény elítélően szembeállítja őket a fiatalok átlagával, a szakemberek pedig — pedagógusok, pszichológusok, nyomozók, ifjúsági vezetők — ezenfelül különbséget tesznek köztük és a fiatalokú bűnözők között. A normális többség és a büntető törvénykönyv pragmatikusai szerint elhatárolható veszélyes, vagy — nagylelkűbb gyermekvédelmi szóhasználattal — veszélyeztetett kisebbség között, milyen fogalmi skálán, milyen objektív kritériumok szerint minősül egy fiatal fiú vagy lány huligánnak? Azok közül, akik ezt a szót megszokottan használják, csak igen kevesen teszik fel maguknak ezt a kérdést.

A huligán (teen ager, teddy boy, blouson noir, Halbstarke) elnevezés* talán csak az újságírási hangulatos leleménye volna, amolyan felkapott és nyúlós divatfogalom? A vele megjelölt fiatalok mindenesetre csak tetszélgesből vagy daczból vállalták magukra, többnyire azonban egyszerűen elhárítják maguktól a skatulyázó felnőttlogika agyremeként. Minthogy azonban a szót olyan széles körben és olyan ösztönös biztonnával alkalmazzák a fiatalok megbotrántózkodó és patológikus viselkedésére, kétségkívül megfelel valamilyen valóságos képzettartalomnak, csakhogy ennek a képzettartalomnak nincsen szabatos jogi, szociológiai vagy pszichológiai értéke, inkább csak bizonyos újszerű szociológiai elemekkel színezett *erkölcsi viszonyt, magatartásmódot* jelent a környező társadalommal szemben. Ezért az illetékes szaktudományok, némi nyugtalansággal bár, de lemondanak beható elemzéséről, s jobb esetben a még kialakulatlan társadalomlélektan, rosszabb esetben csupán a gyakorlati pedagógia, még rosszabb esetben egyszerűen a hatósági rendszet körébe utalják, mint megoldandó problémát.

Mondanunk sem kell, a szociológiai, jogi, orvoslélektani kategóriák sem határozzák meg totálisan hordozóikat: senki sem lehet szőröstül-bőröstül nagytökés, sikkasztó vagy paranoiás. Egy bizonyos homogén szemléletstíluson azonban szabatos kritériumoknak megfelelően, az ezerféleképpen meghatározható, metafizikailag azonban meghatározhatatlan egyént alkalmasint nyilvánvalóan nagytökésnek, sikkasztónak, vagy paranoiásnak lehet minősíteni. A „huligánokkal” azonban ilyen módon sem boldogulhatunk. „Fogalmuk” nem illeszthető be egyértelműen egyetlen ilyen egzaktt szemléletstílus meghatározás-rendszerébe sem. De mint összetett magatartástípus viselői jellemzhetők biológiai, lélektani, erkölcsi, pedagógiai, politikai, szociológiai, jogi és még igen sokféle közbülső, vagy mindezeknél elvontabb aspektusból. Több mint valószínű tehát, hogy ha a „huligán-kérdés” mint a civilizált ipari társadalmak (e társadalmak jellege szerint bizonyos mértékig különböző meghatározottságú, és különböző mértékben lokalizálható, de végérvényesen egyelőre fel nem számolható) terméke továbbra is a jelenlegihez hasonló, vagy esetleg még dramatikusabb visszhangot kelt, akkor valószínűleg sor kerül e ma még mítoszfogalom korszerűen sokszempontú antropológiai és gyakorlati megközelítésére. Addig azonban a cselekvés — várakozásra föl nem jogosított — embereink kívül, az előbb felsorolt szempontokat litteráris-eklektiku-

* A hooligan név eredetileg az amerikai szakszervezeti mozgalomban a rendbontó, sztrájkterelő, anarchista elemeket illette és a századeleji szociáldemokrata mozgalom terjesztette el közhazsnálatává. Jelenlegi értelmezése ettől lényegbevágóan különbözik. Kb 15—21 éves fiatalokat, vagy még inkább egy azok körében fellelhető magatartásmódot jelölte, s ha a puszta pejorativ hangzason túl van is némi közösség a hajdani és mai huligánok között, merőben új és sajátos jelenségre alkalmazzuk jobb híján terminus technikusként.

san vegyítő vagy mellőző zsurnalizmusé a szó. Az alábbi széljegyzetek is ezen a szinten maradnak, műfajuk szerint a riport és az esszé között bizonytalankodva.

Zárójelben két megállapítást kell előrebocsátanunk.

1. A továbbiakban idézőjel és óvatoskodó körülírások nélkül használjuk a *huligán* elnevezést — egyénekre vonatkoztatva meglehetősen kétes joggal és inkább csak a fogalmazás kényelme okán. A rendőrség gyermekvédelmi munkásai e kérdés kapcsán igen ésszerűen csak *galerikről*, illetve *galeri-tagokról* és *hangadókról* beszélnek, minthogy a galerihez tartozás a huligánok túlnyomó többségének kétségtelen rendészeti és csoportlélektani sajátossága, másrészt mivel a szónak — a nevelhetőség reményében — sokkal tompább megbélyegző hangzása van. Az alábbiakban mégis meg kell maradnunk a problematikus *huligán* elnevezésnél, az arcképvázlat ugyanis elsődlegesen egyének — bár általános jegyeket mutató — magatartásmódját érinti és csak másodsorban tér ki csoport-viszonylataikra.

2. Minthogy vegyítizta huligán nincsen, nem egy tömör és körülhatárolt állapotot kívánunk leírni, hanem inkább a huligánná válás folyamatának, eredetének és irányító eszményeinek a köztudatban kialakult szemléletét egészítenénk ki néhány észrevétellel. E szándékból következően, multhatatlanul szó esik olyan jelenségekről is, amelyek az ifjúság szélesebb köreire is vonatkoztathatók. Egy magatartástípus megjelenését előfeltételek gazdag szövevénye teszi lehetővé, amelyek éppen sokféleségük-nél fogva ilyen vagy amolyan ellentétes előfeltételekkel kereszteződhetnek, tehát nem minden fiúból vagy lányból lesz huligán, akiből pedig a „szükséges” előfeltételek meg-léte miatt az lehetne, vagy — és ez a legáltalánosabban jellemző — többségük csak részlegesen lesz azzá, a magatartás-eszmény bizonyos kívánalmainak enged, mások-nak nem, másfelől viszont antropológiai jelenségről lévén szó az előfeltételek realizá-lódásának fokát nagymértékben a véletlen és a szabadság dönti el, a determinizmus nagy erőteréből megnyugtató sokasággal emelkednek ki az indeterminizmus lagunái, az egyén választása tehát sokkal szeszélyesebb, mint indítékainak pusztá összege. Van, akit nem hajt semmi rá, és mégis huligánná lesz; van, akit sokminden hajt erre és mégsem lesz azzá. Ha a nevelésnek a rossz meghatározottságon belül determi-nizmust gátló szerepe van, serkentő megnyugtatósképpen elmondhatjuk, hogy társa-dalmunk alapvető szerkezete és az abból fakadó közérzet tágabb és győzelmesebb meghatározóerő, mint huligánná válást előidéző mozzanatok. Az általánosítást azon-ban csak tettekkel lehet konkrét igazságra váltani: a tágabb meghatározásrendszer csak az ifjúság egészére vonatkozik, közvetve, az egyesek sorsát ezen belül uralko-dóan alakíthatják negatív determinizmusok s épp ez a tény teszi szükségessé, hogy a szocialista társadalmak valóban konkrét önismeretre tegyenek szert.

A személytelen bosszú

A huligán sportszerűen egresszív, leginkább ebben különbözik a kamaszok jó-indulatú átlagától. Egy jól irányzott tolópofon, vagy egy halántékba fúródó pisztoly-lövés között csak fokozati különbség van, ha mögöttük nem a megbántott önérzet, hanem a másik ember eltörlésének személytelen, üntött kedvtelése feszeneg. E fagyos harciasság ragályos: nyugaton az erőszakos bűncselekményeknek majdnem felét 14—19 éves serdülők követik el. A fiatalokorú gyilkosok nem érzik az élet megsértésének sors-döntő súlyát és mintegy mellékesen ölnék.

Egy német gimnazista, kitűnő tanuló, pisztollyal állt egy reggel az iskola kapu-jába. Eltökélte: golyót ereszt az első érkezőbe. Véletlenül éppen barátnője toppant elé, habozás nélkül szívenlőtte. Moszkvai huligánok alvó embert láttak a Gorkij park gyepe-n: bedobták a közeli tóba, s mikor látták, hogy végleg elmerült, elégedetten távoztak. Az Egyesült Államokban a legnagyobb a kalandszombból, vagy méginkább a tréfából gyilkoló fiatalokorúak száma. Budapesti fiatalok is öltek már játékból, igaz, ritkábban, mint a nyugati nagyvárosokban (nehezebben is jutnak fegyverhez), s a véletlen kedvteléshez mellékindulatok is társultak: rendőrt öltek, pusztán mert rendőr, lányt, ha ellenállt az erőszaknak, pederasztát csaltak lakatlan helyre, ahol agyonütötték, galeritársat mérgeztek meg, nehogy árulkodjék. A közbiztonság nálunk különösképpen szilárd, kevés az eszköz, és nagy a tét, az ölés ezért inkább csak óhaj marad.

Az erőszak tisztelete általános. Feketeinges fiatalok nyugaton vadidegeneket minden ok nélkül agyba-főbe vernek, bálozó gyülekezetekre, szórakozóhelyekre ron-tanak rá, és nemcsak ütnek, rombolnak is, a berendezést, az autókat összetörik, a

pénzt szétépitik, vagy elégetik, aztán amint Varsóban történt egy rock-estről jövet ámokfutókként száguldanak végig az utcákon és minden szembejövőt leterítenek.

Mindez elszórtabban nálunk is előfordul: egy csúfondáros szó majdnem halálos végű megtorlásától, bakanccsal módszeresen arcra taposó kegyetlenkedésig, szemki-nyomástól a lecsupaszított mell biciskával faragásáig, párbajszerűen megrendezett galeri-villongásoktól magányos járókelők leterítéséig, vagy a szervezetlen elvakult tömegverekedésekig. Ez utóbbiak egyikének során egy tizenhét éves fiatalember pótlólagosan arcba rugdosta a kövezeten elterülőket, utólag így magyarázta tettét: olyan puha volt az arcuk.

A huligánok fegyverzele nyugaton félelmetesebb: géppisztoly, karabély, kézi-gránát, sőt lopott páncélöklől is akad arzenáljukban. A verekedések szerszámai nálunk is feltűnően riasztó: acéldróttal tömött kábelcső, kiélesített kerékpárlánc, bőrozott-végű pengével tűzdelt buzogány, levagdosott telefondrótokból font szögescorbács, stb. Rokonszenves fiatalok mesélik néha nagyváratlanul, milyen döfögyűrűt esztergáltak maguknak az üzemből, vagy hogy a lakáskulcsukat pusztán önvédelemből hegyesre reszelték. Mindeme technikai furfangok latbavetése elég kockázatos, a rendőrség sokkal szigorúbban jár el az eszközzel, mint a pusztá ökölrel verekedők ellen.

A kamaszok — s a huligánok egyfajta retardált kamaszokban élnek — minden bizonnyal ösidőktől fogva erőszakról képzelegtek, hogy átérezzék a hatalom maróbb ízeit.

Ugyanez az ösztön ma hidegebben, kevesebb emocionális töltéssel, azt mondhatnánk öncélúbban tör fel a huligánokban. Az ősi indulat modern eszményre lett és fellépése annál meghekkentőbb, minél simábbra csiszolódott a civilizált társadalmak érintkezési modora. A modern eszmény: a keménység, a veszélyben való öldöklő helytállás általános érvekkel szentesített kultusza. A két világháború a század alap-élményévé tette a küzdelmet, betű, film és szóhagyomány révén közvetve terjedő, s a fizikai harc tisztelete átszállt az ifjabb nemzedékre, anélkül, hogy meghatározottabb küzdelmekhez kapcsolódni. (Meggondolkoztató, hogy a moziban mindig akadnak fiatalok, akik a gvilkolás képeinek örvendeznek, tiszteletük az erőse, megvetésük a gyengéé, akármelyik táborhoz tartozzék is.) S miért bíznánk a kamasz-distinkcióban, a harc tétjéről, s a szembenállókról nincsenek személyes emlékeik. Horogkeresztet rajzoló huligánok kijelentették, azért rokonszenveznek a náciizmussal, mert annak révén a fiatalok kiélhették magukat. Hitler Németországában nem voltak huligánok: az agresszivitásnak intézményesített kerete volt a Hitler-Jugend. A mai fiatalok helyzete felemás: a harc elvont eszméje még sértetlen, a hozzá vezető utak azonban lezárultak. Az eszmét kétségkívül a háború lehetősége tartja fenn, de ez már vajmi kevésé lelkesít. A nukleáris összecsapásban az egyéni teljesítmény értéketlen: a kollektív „hősiesség” eszményei a múltba merültek. Az öldöklés emléke és veszélye között igen sok fiatalban alászállt az élet értékének és feltoltult a test veszendőségének sejtelme és aggasztóan kétségessé vált a másik ember kíméletének humanitárius sarkigénye. Másrészt az ellenség kézzel foghatatlanná vált, az ellene sarkalló eszmék absztrahálódtak, így aki a munka, jólét és diplomácia világában oda akar vágni valakinek, legegyszerűbben az utcasarkon találhat ellenfelet. Földre-terítéséhez nincs szükség semmiféle egyéni, vagy társadalmi konfliktusra, elégséges ok, hogy az áldozatnak éppen ott volt balszerencséje megállni a kemény ifjú, vagy inkább ifjak orra előtt, akik éppen bizonyosságot óhajtottak szerezni önnön keménységükről.

Személytelen szexus

A sűrített élménykeresés a keménység kultuszához hozzákeveri a hedonizmust, s ez a kamaszindulatok legfontosabbikában, a szexusban is szembefordít számos fiatal a felnőttek rendjével. Alaptény, hogy a mai serdülők zöme rövidebb-hosszabb idővel biológiai érések után igényt tart a nemi érintkezésre. A fiúknak ebben az általános óhajában a lányok közül elsősorban az ún. „modern” lányok osztoznak. Az elébük meredő akadályok közül legszámottevőbb a felnőttek tilalma, a lányok egyrészének ellenkezése vagy vonakodása, továbbá a nemi érintkezés céljára alkalmas lakás hiánya.

Huligán abból lesz, akinek ösztönei fékezhetetlenül tagadják, tettei pedig kívívón megsejtik a felnőttközösség fiatalokra szabott normáit. Az első akadályt elhárító szexuális non-konformizmus nemcsak a huligán-fiatalok kiváltsága. A többiek

is rájönnek, hogy a felnőttek ellenállását nem annyira orvosi pedagógiai, mint inkább érzelmi valláserkölcsei tilalmak szigorítják. Az idősebbek nemi viszonyait megfigyelve, kétségbe kell vonniok az önmegtartóztatás javallóinak őszinteségét. E tárgyról sem otthon, sem az iskolában nem hallanak nyílt, okos beszédet. Kiszorulóban van a katekizmus- és a nyárspolgár-etika, a szülők haragja, kertelése vagy az iskolai preventív erkölcsi nemesítés mind gyanúsán szólamszerű. Inkább elolvassák a nemi élet orvosi-higiénikus problémáiról szóló könyveket és megtanulják a fogamzás-gátlás módjait. Képmutatás azon a nem különösebben újszerű jelenségen megbotránkozni, hogy a serdülőkorúak felnőttkorukat, vagy éppen a törvényes házasság alkalmát meg nem várva túladnak szüzességükön. Akik ezt teszik, korántsem huligánok, s velük kapcsolatban a szocialista pedagógiának a jelenleginél ésszerűbb és világosabb szemléletet kell kialakítania.

Inkább a másik két ellenállás elhárítása fejleszti ki a jellegzetes huligán-gesztyusokat. Huligán-íjjaknak gyakran róják fel vétkeül a nemi erőszakot. Kevésbé aggasztó az eset, ha az együttjárás bizonyos ideje után a fiúk néhány pofonnal igyekeznek szeretkezésre bírni — gyakran eredményesen — barátjójüket. Egymaguk testi erejükkel többnyire csak akkor boldogulnak, ha az ellenállás lanyhább, következképp az ilyenfajta siker, bár kevésbé vonzó, még nem a legalantasabb. De mentesség nélkül elítélendő az erőszakos „partiba-dobás”. Ismerőst, vagy ismeretlent, magányost, vagy éppen kedvesével haladót, lakáson, vagy elhagyatott helyeken többedmagukkal letiporni, — barátját esetleg elkergetni, vagy eszméletlenre verni — s egymás szemeláttára és közreműködésével sorjában megerőszakolni: valóban elriasztó hitványság, valamiképpen megszegyenítő nemcsak a tettesre és az áldozatra, de még a többiekre, az ilyenfajta históriák tanúira, vagy hallgatóira is. Hát még ha való-ságos szadizmussal párosul: egy leányt utólag megvakítottak, hogy később ne ismerje fel támadóit, egy másik leány az ötödik fiú alól kitépte magát, rohantában szakadéka esett és lábát törte, visszahurcolták és folytatták, ahol abbamaradt. Honnan ez az elvadulás? Hiszen javarészüik nem szorul erre, találánának az érzékiséghez társat maguknak méltányos közeledéssel is. Alighanem éppen erre hajlandók. Hogy az udvarolni félszeg kamasz bandában nem röstell erőszakoskodni érhető, de miért viselkednek így jóképű, talpraesett, gyakran nem is kezdetleges intelligenciájú ifjak? Úgy tűnik, nem annyira a szükség hajtja, mint inkább egy eszmény vonzza őket a nemi erőszakhoz. Részint a gátlásaikat lepattantó erkölcsi anarchizmus — mindent elvenni és semmit sem adni érte, másrészt a kemény-férfi tartalmatlan, az előbb említett agresszív cselekményekben is tetten ért, — aligha túlozunk — a felsőbbrendű ember kultuszát utcasarki szinten restituáló eszménye. Egyszerűen érzelmi kopárság lenne ez, vagy az önkéntes kiszolgáltatottságtól, az emberi együttérzéstől, a becsapástól való félelem? Úgy rémlik, mintha a szemérmetlen erőszak mögött valami kapkodó aggodalom, és beidegzett székspszis örölné.

Természetes, hogy az erőszak gyakran elviselőjét is silányítja. Nem egy „futtatásnak” partiba-dobás a közvetlen előzménye. Hat idegen után közömbösnek látszik, ha jön egy hetedik? Egy hetedik, aki még fizet is. Az erőszak reakciói néha valóban meglepőek: előfordul, hogy az egyszeri eset megismétlődik ugyanazon szereplők között, immár a lány jószántából, s esetleg hat egyidejű szerelem esik meg közte és a fiúk között. Egyik póluson a megvakítás, a másikon e fura idill.

A harmadik ellenállás közömbösítése is ilyenfajta egyezményt jelképez. A lakáshiányon is természetesen a huligán-fiatalok teszik túl legkönnyebben magukat épp a galeriszellemből sarjadó orgiasztikus kollektivitás révén. A keret — a „házibuli” szegényesebb vagy elegánsabb változatai — megmaradhat ártatlan, sőt rokonszenves összejövetelnek is. A kényelem, az italfokozta fesztelenség azonban önfegyelem és ellenőrzés híján a felgyúlt nemi indulatok sietős levezetésére is szolgálhat. Ahhoz, hogy a szemérem szétfoszladjon, s a páros összebúvás társas szcénává meztelenüljön, kapóra jönnek a játékos vetkőző eljárások, amelyeket korunk tárgyilagos test-szemlélete némileg ártatlanít. Végül azonban elkövetkezhet a párcserék színézete, gátolatlan, nyilvános kohabitáció. E szükségképp felületes és idővel elgépiesedő promiszkuítás — ha nem is kelt kénköves szodomai képzeteket — kétségkívül azt veszi el az ifjú türelmetlenektől, ami éppenséggel felszabadítaná őket a „nemi élet — züllöttség” tétel alól, és valami maradandóbbat nyitna fel számukra a pillanatok izgalma között.

E jelenségek háttérben szembeötlő a fiú-lány viszony — huligán-körökben még radikálisabb változása. Hány „modern lány” változna át örömet fiúvá, kiben találni sértőbb nótulatót, mint e nyershangú, lánytestű fiúkban. Öltözetben és testi alkat-

ban, modorban és sex-magatartásban, kötetlenségben és egoizmusban — egyszóval egész létükben a fiúkat utánozzák. Mulatságos a hasonulás kölcsönössége: napozókon a „kemény” fiatalemberek hogy ügyelnek deltáik, domborodó hát és combjaik előnyös hullámoztatására, milyen pávás ringással, közönyt mímelő siker-kémleléssel sétálnak körül. De ami lényegesebb: a zord álca mögött bágyadt és képlékeny az akarat, a vakmerőség mögött valami várakozás: majdcsak történik velük valami. A birtoklás kedvéért persze engedni kell a „női méltóság” nagymama-oktatta szabálytanából. A megtartás kinkeserves, csinos lány több van, mint fiú, a vetélytársak rámenősek, az egyéni magatartásban kevés a személyes delej, nincs más hátra: támadni. Kiválasztani, megkaparintani, majd féltedobni az öntelt ifjakat, taktikátlan őszinteséggel megzavarni biztonságérzetüket, vagyis keménynek lenni a szerelemben is. Aki lány képes erre, azt egész galerik körülrajongják, a többség azonban félúton van a fiús és lányos viselkedés között s épp ezért van valami szánandó e kiszolgáltatott és rajtavesztő lényekben, amint oly buzgón és végtére hasztalan igyekeznek mások lenni, mint amik valójában.

Az igazi szerelem egyébként otthontalanul érzi magát a huligánifjúság körében. Vagy szerelmes valaki, vagy huligán. Valami száraz gyanakvás lengi körül érzelmi viszonylataikat. Minthogy gyanakodnak szüleikre, tanáraikra, mindenkire, aki szónokol, természetzerűen kételkednek egymásban, sőt önmagukban is, szúrós éberen igyekeznek elkerülni, nehogy bárki is „átverje”, bohóccá tegye őket. A huligán-galeri „lezser” fiúk és lányok gyülekezete. Lezsernek lenni egyfajta cinizmus-árnyalta, gúnyoros-közönyös modort, a világ patétikus csapdáinak elszánt kerülését jelenti. Ez a magatartás negatív képlete. A pozitív: valami démoni férfiaság, szeszélyes és támadó donjuankodás, sőt mintegy a lányok ajnázó készségétől felszított ingerült szadizmus. Közös elem: személytelen viszonylatok között az önérvényesítés nyers vágya, amint az éppoly személytelen közhely-maskarába fagy bele.

De aztán felenged, és a maskara többnyire — így van rendjén — emberi arccá melegül. Nem lehet elviselni, hogy az érintkezés hangja mindig „jópofa” és közömbös legyen. A vicc, hencegés, komiszkodás is halálosan unalmas lesz. A komoly szó egy darabig fárasztó és veszélyes arcátlanúság, merénylet a pillanat ellen — még esetleg önmegítélésre sarkallna, s önzetlen vállalkozások tévutaira lökne. De a páros együtt-létet — bár feszélyező, s ezért tanácsos feloldani a galeri csordamagányában — tartósan elhárítani lehetetlen. A víg és felszínes karámon kívül egyszer csak idétlenné válik a lezser álarc. A *másik* előbb-utóbb — ha ideiglenesen is — de egyetlené válik, s akkor már nem elégséges a baráttal vagy barátnővel megüzenni — eladdig ez volt az érzelmesség netovábbja — a tetszést. Ki kell mondani, legalábbis annyit: „jó vagy nálam”. Aztán megint csak történhet valami — talán valami ennél is szebb — hála nemcsak a segítő időnek, de minden emberi dolgok reményteljes zavarosságának is.

Hajsza az örömért

Sajnos a huligánok sem ismernek figyelemreméltóbb örömöket a legbanálisabbaknál, csak éppen félfogukra sem elég. amitől mások megcsömörlenek. A harc a telített másodpercekért ahogy hazaérnek megkezdődik. Mosdás, átöltözés, s már iskolnak az aggodalmas szülői tekintetek és az útált háziteendők árnyékából a galeri törzshelyére. Legegyszerűbb beesni a moziba, olcsó, élményt pótol, jólesik belekábulni hetenként akár négy-ötzör is. A többi szórakozás — meccs, színház, jazz-műsor — ritka és drága. Adódik még az edzés, erre azonban kevés az idő, túlságos fegyelmet követel. Hogy az elkényeztetett és szabadon cselelgő élsportolók között akadnak öreg-huligánok, kétségtelen, de a komoly sportolás — maga is egyfajta szerelem lévén — nem fér össze tartósan a huligán-tempókkal. Akik inkább ez utóbbi mellett döntenek, rövid ökölvívó, vagy cselgáncs tanfolyam után kimaradnak az egyesületből — annyit már megtanultak, hogyan kell állonválni, vagy felbukfenceztetni valakit.

A többségnek ugyancsak ritkábban adódó, de igen kíváncsok, s némelyeknek rendszeres öröme volt az elmúlt években, s itt-ott maradt is még az automata zene-gép. A körételepedő ifjak arcán valami méla koncentráció; lábuk ütemre kapál, s bár pletyka, terv, lázongás pörgeti nyelvüket, igazi valójukkal Armstrong kürtszavában. Ellington „dzsungel” számaiban, Fitzgerald megrendítő swingjében, Lionel Hampton be-bop-jának matematikai örületében vannak otthon; ez az ő interkontinentális nép-

zenéjük, vibráló és önfelédtt létezésüknek ez a sűrű hangtömeg az igazi háttere, mely csakugyan szokatlan súlyt és visszahozhatatlan édességet ad minden lenyelt korty-
nak, a felcsattanó nevetésnek, és a juke-boxhoz ringó lánycipőknek, feledteti a
pincér hűvös tekintetét, a koszlado gallérú inget, egész szegényes kis életüket, s a kék
neoncsó időtlen fényével vonja be munkahely-utca-otthon kopár körforgását.

Ez még csak félöröm, a jazz-nek a hozzáillő tánc ad értelmet. Nemcsak a trom-
bita, a test is tud rögtönözni, s íme rock, vagy még inkább a twist. Vége az egykori
összefogózásnak, elég ha a kezek érintkeznek, vagy csak szem, derék, lábujj és kifor-
dult tenyér ütemes megszálottsága tartja össze két, már-már anyagtalanná feszült
testet. Senki sem ér rá szellemeskedni és tapogatózni, mint az illedelmes szalon-
csoszogásban. Erdemes megfigyelni a korszerű táncstílus ifjú mestereit: milyen át-
szellemült odaadással dobálják szét tagjaikat az ütem forgószelében, talán még testük-
ből is kiszabadulnak egy-egy pillanatra. Miért erkölcstelenebb ez a tánc, mint ame-
lyikhez két balláb is elegendő? Hiszen itt valóban gesztussá, művészetté szigorodik a
társasági táncok alattomos érzékisége.

„Feltűnő, túlságosan feltűnő!” — mondják fejcsóválva e táncmodor fel-nem-
tűnő bírálói. Nos, a huligánt hátulról az unalom ásító semmissége, előlről a feltűnés
rikító többlete jelöli. Személye észre-nem-vételétől sokkal inkább tart, mint a bot-
ránytól. A huligán az elképedő zajongásban talál önmagára, ennek indulati fokával
méri személyisége súlyát. Számára az lenne a legsiralmasabb, ha senki nem lamen-
tálna miatta. A polgárpukkasztó zsványkodások lajstromának se vége, se hossza.
Egyet sem említünk belőlük, e téren ugyanis a legérzékenyebb elemzés sem tudja
megkülönböztetni az aktuálisan aggasztót, az ősi csibészkedéstől.

Feltűnés-komplexumuknak valamivel időszerűbb, s ha az értelmes pedagógia
szemében mellékesebb is, számukra halálosan fontos gondja a „jampis” öltözet. Két-
sértelenül valamilyen lázadás fejeződik ki ebben is: különbözni a kívülállóktól és
hasonlítani egymásra. A legpapagájosabb északeurópai galerik is megkívánják tag-
jaiktól a jelvény-viselést, ha azok mégoly szokatlanok is, mint mondjuk a kívül
hordott, guignol-ábrákkal telefestett, narancssárga selyeming, a kopasz sávval ketté-
szelt frizura, vagy a kézfejre szurkált tetoválás. Nálunk mostanában terjed a fiúk
közében a hajfestés, látni már citromsárga hajzatot, komor ősz tinceseket, s alattuk
módfeletti öntudatot. A jampis ruhadarabok indexénél sem érdemes megállni, hol-
napra éppúgy elavul, mint az argó-szótár. Öltözködés alapján semmilyen messzebb
ható következtetést nem szabad levonni, hisz gyakran épp a pénzes álhuligánok öltöz-
nek jampisan, miközben nem egy nehéz huligán anyja-vásárolta konfekció öltöny-
ben feszeng. E kétlaki teremtményt illeti a csúfondáros köznyelv a nyomor-jampec
névvel. A cipő már hegyesorrú, de a zakó, borzalom, kétsoros. Neki aztán minden
vagányságban túl kell tennie a többieken, hogy feledtesse „ortopéd” ruházkodása
szégyenét. A galeriben valóban a külső alapján ítélnék, de legalább szemérmetlenül.

Aki egy pillanatra felfüggeszti megrökönyödését, észlelheti, hogy a huligános
kūlalakban van valami test-követő igyekezet. Végtere az olyan öltözék, mely fesze-
tellenül kimutatja a jól formált fiatal testek vonalát éppolyan funkcionálisan modern,
mint egy fölös ékítmények nélkül való lakóház. Figyelemre méltó továbbá a tudatos-
ság, amellyel egyébként nem különösebben eszes fiatalok megkomponálják külsejü-
ket, kiemelve a meglévő, vagy mutatni kívánt jelleget. Sajnos azonban — amint a
lezser modor —, a lezser viselet is látszateszközökkel való buzgólkodás az áhított,
látványos egyéniség megszerzésére, s mivel ez nem oly egyszerű, a megjelenésükkel
kísérletező fiatalokból inkább csak „figura” lesz — mutatós és megmosolyogtató egy-
szersmind.

A huligánok legalább háromszorannyi pénzt elszórakoznak, mint az igénytele-
nebb átlag. Amit szüleiktől kapnak, vagy ami keresetükből náluk marad, a szolid idő-
töltésre elegendő, így azonban egy hétre sem futja a havi összegből. A jövőért való
aktív lemondásra sokuk nem képes, könnyen és gyorsan akarnak pénzhez jutni, s e
vékonyukba maró vágyakozástól néha kanyargós ösvényekre tévednek. Előbb jön a
kártya, rex, snóblí, löverseny, aztán kétesebb eljárások. Részegek kizsebelése, a már
említett futtatás, idősebb asszonyok szerelmének kiuzsorázása, esetleg pederasztákkal
való alkalmi egyezés, jegyzérkedés, szobáztatás, zsarolás, s csak ezek után a vak-
merőbb törvénysértések. Előljáróban mondtuk a huligán nem azonos a fiatalakorú
bűnözővel — a lopástól többnyire idegenkedik. Két okból is: kevésbé dicsőségteljes
és túlságosan veszélyes. Ha el is tulajdonítanak idegen jószágot, másként mint a kö-
zönséges tolvajok. Feltörnek esetleg tíz villát, hogy ellopják a fogkeféket, autókulcsot
szerezzenek, hogy kiemeljék — nem a kabátot. — a szőrtigrist, parkoló motorral el-

robognak, s az útszélen hagyják, ha megúnták a mókát, közértbe hatolnak be, de a pénztárt nem bántják, csak egy-két palack konyakot bontanak ki, általában ez a jellemző. Betöréses rablások ügyében szünteti meg a rendőrség a nyomozást, mert az okozott kár összege nem éri el a kétszáz forintot. Előbb-utóbb azonban, ha különösen megszorulnak, e téren is éppoly súlyos büntényeket követhetnek el, mint az agresszió, vagy a szexuális erőszak esetében. Mivel a törvénnyel morálisan azonosulni nem tudnak, gyakran véletlenül múlik, hogy a játékos kihágás durva sérelemmé fajul-e, vagy sem. A nehézsúlyú huligánok közül nem egy sokéves börtönbüntetéssel végzi, s odabent csak azzal vigasztalódhat, hogy tettét céltalanabban, ha úgy tetszik, arisztokratikusabban követte el, mint fegyenc társai.

Szerzéshez is, költéshez is több szabadidő kell, mint amennyi szépszerével adódik. Elgondolható, hogy a huligán-ifjak munkaerkölce nem a legteherbíróbb. Mulatság utáni álmom, vagy csak egy napsütéses tavaszi reggel kiállhatatlan megpróbáltatásoknak veti alá. A betegség-színlelés módszerei többé-kevésbé hagyományosak, néha azonban ahhoz sincs kedvük, hogy azokhoz folyamodjanak. Táppénz-csaláshoz nem kell huligánnak lenni, annál inkább kell az igazolatlan, mentséget sem kereső távolmaradáshoz. Viruló egészségű tizenhét éves fiatalemberek nem egyszer szószerinti egyezéssel fejtegetik a párizsi clochard-ok munkaellenes filozófiáját. A munkában nem csupán erkölcsi tartalmat, de még vegetatív jó érzést sem tudnak felfedezni, egyszerűen fárasztónak és unalmasnak tartják, a parazita-életben semmi kivétlenülőt nem látnak, és csupán a közveszélyes munkakerülésről szóló törvénycikkely, illetőleg a lecsukatas veszedelme miatt szakítják meg huzamos szabadságukat.

(Befejező rész következik)

KONRÁD GYÖRGY

Diskay Lenke rajza

Vita a zenei közgondolkodásról

ZENEI KÖZTUDAT — MAGYAR VALÓSÁG

Granasztói Pál építésznek a közelmúltban megjelent két kötetnyi önéletrajzi regényét minap a zenéről szóló naplórészletek követték, amelyekből eredeti formában bontakozik ki az író ismerkedése a modern zenével. (Jelenkor 1962. 4. és 5. szám.) A dzsessztől Wagneren, Mozartot át Bartókig: rapszodikusságukban is lebilincselő belső fejlődéstörténeti és külső kortörténeti dokumentumai ezek egy intellektuális ember egyre táguló világképeinek. És hogy mennyire nem hatástalanok, mennyire nem maradnak visszhang nélkül ezek a sorok: erre éppen Fodor András nagy lendülettel megírt, széles markolású tanulmánya lehet a bizonyosság. (Jelenkor 1962. 6. szám.) Az építész író naplójegyzetei a zenéről a fiatal költőt saját zenei fejlődéstörténetének összefoglalására serkentették. A modern zene régi ismerői és Bartók hívei előtt tehát főbb vonásaiban örömteljes panorámában bontakozik ki a kortárs építész zenei világleképe éppúgy, mint a legújabb költőnemzedék egyik legigényesebb reprezentánsának vélekedése hazai zenei köztudatunkról.

Mert Fodor András írása a maga fejlődéstörténetének kapcsán egyúttal kora kemény bírálata is nyújtja, merészen ítél a honi zenepolitika közelmúlt hibái felett. Ugyanakkor már az új, a zordabb kor vasfegyelmét ledobó humánus, hajlékony, reményteljes idők tavaszi olvadása járja át sorait. Egészében örömdetes írás. Mint ahogy egyáltalában: örülni kell ezeknek az építészekről és költőktől érkező zenei valóságoknak egy olyan zeneietlen múlttal terhelt országban, ahol Bartók és Kodály író-kötő-művész kortársainál „hagyomány” volt az igazi zenéhez hozzá nem értés rátartisága. A „Nyugat” nagy írói nemzedéke sem kivétel ebben: Ady, Móricz Zsigmond, Babits, ha sorstársi ösztönös megérzéseikben nem, elveikben sohasem, de hozzáértésükben — vélekedéseikben, vallomásaikban — mindig végzetes egyoldalúsággal maradtak ki a világzene és a modern magyar zene főáramából. Attila zenei érintettsége később: valóságos csoda, de szimbólum is talán. Tizenöt pontban tervnek maradt Bartók-tanulmányától, a harmincas évek második felétől, számíthatjuk az új magyar zene méltó középponti elhelyezkedésének legalábbis igényét szellemi életünkben.

Ami ma már természetes. Vagy kéne, hogy az legyen (egy Thomas Mann „Doctor Faustus”-ával vetekedő és feleselő magyar Bartók-regény szintjéig legalább), ha forradalmi korokban rózsás labirintok közt vezetne a nemzedékek útja a nemzeti művelődés új klasszikai magaslatára. De akárhogyan is: ez a magaslat, minden igényével és igényességével itt van már, s hogy egyenetlenségekkel, tisztázatlanságokkal telve, azon nem szabad csodálkoznunk. Fodor András írásának a természetéből következik — problémák nyers feldobása —, hogy fogalmazásába pontatlanságok csúszhattak bele, egyes részletek kidolgozatlanul maradtak. Az igazság szenvedélyes megragadása közben egy-egy mondatával kevesebbet mond vagy többet sejtet, mint amennyit mondani, sejtetni akart. Csak néhány helyen fordul ez elő, de ott — a tények ismerőjének — azt hiszem eléggé bántón. A hazai zenetudományban való pontos tájékozódás hiánya — annak mostoha sorsa miatt — különösképpen nem róható fel egy fiatal írónak, aki a zenében a legjobb reneszánsz értelemben műkedvelő. De hatásában az ilyen írás mégis veszélyes lehet, különösen akkor, ha egészében az igazság fényétől sugárzik. Nagy visszhangot verő írásokban a kis buktatókon lehet legnagyobbat esni. Az író felelőssége ilyenkor megszázszorozódik.

Térjünk azonban a tárgyra.

Fodor András, amikor a modern zenével szemben mutatkozó ellenállást (a Sztravinszkij és Schönberg zenéjével szemben ma is fennálló óvatosságot és a Bartók zenéjével szemben sokáig fennállott köntörfalazást) bírálja, ezt írja:

„Molnár Antal 1925-ben írt *Az új zene* c. könyvében bátor választással három nagy jövőjű komponistát emel ki s tárgyal részletesen. Huszonhét évvel később a párizsi modern zenei fesztivál szentesíti az időközben mind többet emlegetett véleményyt: a kor három legfontosabb zeneszerzője: Bartók, Sztravinszkij, Schönberg.”

Molnár Antal bátorságának ez a részleges megvilágítása nem fogadható el. A teljesség érdekében meg kell mondani: Molnár Antal azért nyúlt oly bátor választással Schönberg, Sztravinszkij, Bartók (ezenkívül Honegger és Kodály) művészetéhez, hogy Bartókot értékállóan újító modern művészként állítsa szembe a nyugati dekadensekkel, s örök forradalmárként helyezze őt a megbékélés, a nagy harmónia dalnoka: Kodály mellé. Sztravinszkijt és Bartókot valóban egymás mellé állította, de ellenkező előjellel: „Sztravinszkij hamisítatlanul az új korszak embere, de nem pozitív, hanem negatív értelemben. Ő a közvetlenül mai művészet európai szenzáció-embere” — mondotta. De bátorságának, tudós előrelátásának becsességét különösen azok a sorok tükrözik, amelyek szóbanforgó könyve „Bartók Béla és a kultúrtörténet” c. fejezetében olvashatók:

„Bartókban mindaz a „modern” elem, mi dekadens kortársaiban torz kapkodás, ismét valódi, kollektív művészetté nemesedik, mert a formálás alapténye nála már a megújult, reális erőre kapott egészséges társadalom közönségére (tehát a holnap közönségére) utal. Ezért van az, hogy éppen kollektívebb beállítása következtében lehet oly nagyon egyéni... Szocializmus és individualizmus nem ellenséges fogalmak, hanem az a két szélső elv-véglet, melyeknek állandó egymáson belül való érvényesülése kormányozza magának a társadalomnak életét.”

Érdemes megjegyezni, hogy ezek a sorok — az egész későbbi fejezet — először a Zenei Szemle 1922 szeptember havi számában jelent meg „a mester 40-ik születésnapja alkalmából”, ez pedig 1921 március 25-ére utal: eszerint a megírást követő másfél év múlva került szaknyilvánosság elé és öt esztendő múlva — 1926 elején — jutott el a szélesebb olvasóközönséghez is. A kötet előszavát 1925 nyarával keeltezte Molnár.

A haladó magyar zenetudomány képviselőjének ilyen állásfoglalása valóban bátor cselekedet volt a levett forradalmak után. Kodály tartós szabadságoltatása, zeneakadémiai tanári állásából való felfüggesztése nemrég ért véget, Bartókéhoz hasonló zajos sikerek nem tapadtak nevéhez még. Bartók pedig ekkor írta „legelvontabb” műveit, hegedű-zongora szonátáit, és bolondok házába utalandó őrülnék tartották. Molnár bátorságát tetézi, hogy ő mint a Zeneakadémia professzora, mintegy „ex katedra” mondta el a progresszív magyarság nevében Bartókról és Kodályról vallott fellebbezhetetlen és változhatatlan ítéletét.

Az új magyar zene nagy lélegzetvétele a Pest és Buda egyesítésének félszázados évfordulójára 1923 őszén rendezett filharmonikus koncert volt. Ekkor került előadásra Bartók Táncszvitje és Kodály Psalmus Hungaricus. Szabolcsi Bence — az akkor 25 éves ifjú — Jóval később így emlékezik vissza erre a hangversenyre:

„... A szellem, mely Liszt Ferencsel még csak perifériáiról üzent a világnak, most teljes tartalmával megjelent Európában. Ezt éreztük valamennyien, akkori fiatalok, akik 1923 novemberében, egy emlékezetes budapesti hangversenyen, Kodály Psalmus Hungaricusának és Bartók Táncszvitjének együttes bemutatóját ünnepeltük a fővárosi Vigadóban. Ezt: a magyarság belépett a zene világtörténetébe. S mindjárt kettős szerepben, kettős arculattal: Bartók művével és Kodály művével, egy hangszerez forradalommal és egy énekes reneszánszsal.”

Világszerte olyan megbecsülés kezdte övezni Bartók és Kodály munkásságát — a világháborús években megtört szellemi folytonosság is lassan helyreállt —, hogy a magyar zenetudomány idevágó szélesebb megalapozottságú állásfoglalása nem késhe-tett soká. Ebben a légkörben vált lehetővé, hogy Molnár Antal betetőzze valójában 1911-ben megkezdett művét: „Az új zené”-t, — amit Fodor András annyira elismer, csak nem pontosan azért, amiért ez az elismerés Molnárnak valóban jár.

Kevésbé elismerőnek érzem azonban Fodor Szabolcsi Bencére utaló soron következő gondolatát, amikor a formalizmus bűnével zsdanovi szellemben vádolt Sztravinszkij védelméről beszél:

„Zene története első kiadásában már Szabolcsi Bence is szellemes, gunyoros éllel ír az örök látszatok hamis bálványáról. Ez a kritikai hang idővel egy pénz- és divathajhász pojáza elleni durva vádaskodássá fajult.”

Szabolcsi Bence zenetörténetének első kiadása — ezt rögzítsük le nyomban — 1940-ből való. Sztravinszkijről azonban Szabolcsi nem ekkor, hanem már az emlékezetes vigadói koncert körüli időkben — talán éppen e koncertet követően — írt először. Ez a nagyobb tanulmánya „Sztravinszkij, Európa bálványa” címmel a „Szivárvány” 1924 január 27-i számában jelent meg (II. évfolyam, 4. szám, 12—13. oldal). És itt csak magamra neheztelhetek, hogy annyi kortörténeti dokumentum publikálása közben mindmáig elmulasztottam nyilvánosságra hozni ezt az érdekes és fontos közleményt. Ezzel egyúttal indokoltam is, hogy most kissé bővebben idézem:

„... Első korszakból származó művei... leplezetlenül és világosan visszanyúlnak a népdal fundamentumáig; és talán innen van, hogy egyidőben Musszorgszkij nagy folytatójának s egyúttal új világ Kolumbuszának tekintették. De nem: nem a minden dolgok ősi dinamikája ez, nem, az emberi automata s a minden élőlény mögött működő Gép időtlen törvényszerűsége, — nem „az élet keserű lényege és igazi arca”, nem is „brutálisan vad egzség”: csak meggondolt és számító manirizmus, idegfeszítő grimasz és cinikusan fölényeskedő gög... Az ember csupa sebet vonszol és a világ rsupa jajgatás: ami van rajta oly mulattatóan torz, olyan kacagásra ingerlő, olyan menthetetlenül és nevétségesen romlott és komolytalan, ami a világot örök automatanak, az embert állati ösztönből és gonosz mechanizmusból összerakott gépnek, szármalmas és ostobán vigyorgó pojácának láttatja?... Musszorgszkij művészete nem talált folytatóra; a sokat megjósolt és régóta várt új orosz zene még késik. A nagy úttörők ott is magányosak; és örökségüket nem foglalhatják el hazug bálványok, még akkor sem, ha tömjénfüstben emelkednek a nyugati zene fétiseivé.”

Íme, ez tartozik hozzá az 1940-es gunyoros él előzményéhez: sok fiatalos hévvel, sárkányölő bátorsággal. A tények ismeretében nem kétséges, hogy Szabolcsi Bence Szttravinszkijről alkotott ifjúkori felfogása évek során inkább csak finomodott, érettebbé, vagy akár rezignáltabbá vált, de semmi esetre sem lehet az ő szellemi rangot tartó kritikai hangját a későbbi durva vádaskodások kiindulópontjának tekinteni. Fodor András ugyan ezt nem mondja ki kereken, de fogalmazásának módja, gondolatainak csoportosítása ezt a következtetést sugallja.

Visszatérve kiindulópontunkhoz, Molnár Antalhoz, elmondhatjuk: ő sem változtatta meg eredeti állásfoglalását idők folyamán. 1937-ben megjelent *A ma zenéje* c. munkájában azt olvassuk: „Schönberg továbbra is a pepecselő misztikus maradt, Bartók a robbantás felett aranyhidakat építő forradalmár, Szttravinszkij cigánykereket hányó fenegyereke, Kodály pedig múltba tekintő hitvalló.” 1948-ban megjelent *Az új muzsika szelleme* c. könyvében hangsúlyozza: „... A nyugati zenében annak a művésznek volt kilátása gyors sikerre, aki merésztségben letromfolta társait. Akiben nem a művészt, hanem a hangos diktátort látták. Így került trónusra egy Szttravinszkij.”

Summa summarum: a magyar zenetudomány valódi tradícióinak, történelmi szerepének nincs más magyarázata, csak az, hogy legkiválóbb képviselői egyöntetűen foglaltak állást a modern zene nyugati képviselőivel szemben. Egyöntetűen felismerték, hogy a század három problematikus muzsikusa — Schönberg, Szttravinszkij és Bartók — közül az utóbbi: Bartók az, aki (mint a polifónia hajdan hiperintellektuális világában Palestrina) valósággal megmentette a modern zenét: a huszadik század kísérleti zeneanyagából — ezt saját maga is újfői lázban dobta ki alkotói műhelyéből szüntelen — azt vette át, ami forró emberi mondanivalója legkorszerűbb, robbanó erejű kifejezéséhez okvetlenül szükséges volt.

Ezzel a summázással persze vitába lehet szállni.

Bartók halála óta Szttravinszkij maholnap két évtizede szakadatlanul alkot: e műveiről pedig említés alig tétetik, nemhogy megjelenne róluk valamiféle esztétikai méltatás, avagy uram bocsá: hallhatnók talán? Joggal felmerülhet tehát az esztétikai újrafogalmazás igénye, az elméleti revízió. De miközben ezt nagyon hiányolom, mégis azt gyanítom, mindez aligha változtatna a dolgok lényegén: a Szttravinszkij-oeuvre „szociálétikai”, „kultúretikai” megvilágításának eredendő helyességén.

Színes fejtegetésre adhat alkalmat továbbá az a megfontolás, hogy miképp változott ez a szemlélet a zsdanovi években a nyugati zenével kapcsolatban bizonyos látszat-opportunizmussá: amikor a defenzíva félelmetes idején — itthon — Schönberget és Szttravinszkijt áldozták fel azért, hogy ne érje gyalázat Bartók génuszát, amivel egvűtt az egész magyar zenepolitikát, vele a magyar zenei nevelés jövőjét érte volna jóvátehetetlen csapás. Ehhez a defenzívához valóban önkéntelen kiindulópontot nyújthat Molnár Antal és Szabolcsi Bence zeneesztétikai világképe — az ilyen világkép ugyanis művészet-politikai irányzatok átmeneti eltolódásai idejére sem változtathatja meg lényegét.

És folytatni lehetne a vitát. Csak egyet nem lehet. Ugyanannak az irányzatnak két lehetetlen harcosát hangulatok alapján szembeállítani egymással.

A vita az eszme teherbírásának legjobb próbatétele. A magyar zenetudomány legkiválóbb képviselőinek világképe átélte már néhány ideológiai vihart és az elkövetkező viharokból is sértetlenül kerül ki majd.

A formalizmus körüli bonyodalmak után most mintha ellenkező oldalról készüldne vihar; a modern zene három nagysága — Schönberg, Szttravinszkij és Bartók háromsága — mintha fontosabbá kezdene válni Bartók és Kodály kettősségénél, pe-

dig így kezdtük el és ez a kettősség minden próbát kiállt. Azt válaszolhatják erre: hol vagyunk ettől már! És ez a baj, hogy válaszolhatják. Mert eljutott-e már a mi hazai *modern* társadalmunk oda — van-e annyira *művelt* és *magyar* —, hogy ezt a problematikát ne csak „megértse”, hanem alkotó mindennapjai természetes reflexeiként élje át? Valójában messze vagyunk még attól a büszke hazafiságtól, amely leg-tisztábban Bartók és Kodály világjelentőségének felmérésével táruul elénk, úgy ahogy sajátos kettősségükben életen inneni és halálon túli szövetségben tartják Atlasz és Prometheusz gyanánt a huszadik századi magyarság igazi szellemi épületét.

Ott van azonban igaza Fodor Andrásnak — és egész vallomását szerencsére ez a hang tölti be —, hogy Bartók megértésének sokkal tisztább, realisabb alapjaihoz jutunk el, ha körülötte a kortárs modern zene teljes regisztere szól. Bartók zené-jének természetes légköréhez — Debbusytól Ravelen ás de Fallán át Kodályig — hozzátartozik Sztravinszkij és Schönberg, Alban Berg és Webern extrém kortárs ze-néje is, mint ahogy természetes hazai kerete Ady költészete és a „Nyolcak” festé-szete; de nem kevésbé Rippl-Rónai, Egry és Szőnyi, vagy akár Derkovits és József Attila.

Ott van igaza Fodor Andrásnak, hogy meghamisítottanak, erőltetettnek, „pro-pagandisztikusnak” hatott az a Bartók, akinek zenéje végeredményben a tizenkilen-cedik század nyomasztóan egyhangúvá kopott környezetében hangzott fel.

És ahogy a kortársaknak még bonyolult, sőt borzadályos Mozart zenéjét később, a romantikán edzett fülek, arieli csodának kezdték hallani, bizonyos, hogy végül is a most beáradó modern zene viszi végbe Bartók természetessé, klasszikussá, népsze-rűvé válásának várva várt folyamatát.

Mert a modern zene megismerésének nagy folyamata megindult és nem állítható meg többé. Ez a folyamat azonban ne halványítsa el bennünk, éppen ellenkezőleg: tegye erőteljessé a magyar zenetudomány legjobbainak világképét, tudós életművük egységét.

Fodor András tanulmányának különösen szorongató része az, ahol a Veress Sán-dor egész életműve körüli több mint másfél évtizedes csendet döbbsenti belénk.

Veress Sándor, a Bartók és Kodály után következő nemzedék kimagasló zene-szerzője, népdalkutató, zongoraművész és pedagógus — ma a berni konzervatórium zeneszerzési tanszakának vezetője — a törvényesség megsértésének legrtragikusabb órájában, a Rajk-per idején, határozta el, hogy nem tér vissza többé. Fájdalmas his-tória ez, de nagy vigasz, hogy ma már nyíltan szólhatunk a Bartók és Kodály mű-vészete nagy szintézisét sugalló zenei életmű itthoni felcsendülésének szükségessé-géről.

Fodor 1948–1949-ben hallott Veress-művek emlékét idézi (*Hegedűverseny, Szent Ágoston zsoltára* — Babits psalmusfordítására készült, eretnekek ellen dörgő, kórus-ra és zenekarra írt kompozíció), én kiegészíteném a nagyszerű József Attila megze-nésítésekkel, a II hegedű-zongora szonátával, és sok más emlékekkel, élménnyel ezt a felsorolást. De hadd beszéljek inkább a legújabbakról. A közelmúltban Bernben hallott, az utolsó tíz év terméséből való újabb Veress-kompozíciók sorozatáról.

Felvételekről hallottam az 1951-ben írt csodálatos *Klee-fantázia* hét képét (*Jel a sárgában* — *Tűzvihar* — *Régi melódia* — *Lent és fent* — *Kögyűjtemény* — *Zöld a zöldben* — *Kis kék ördög*), e fantasztikus színekkompozíciók két zongorára és zene-karra írt sorozatát, amely azóta is visszhangzik bennem és alig várom, hogy egyszer idehaza barátaimmal együtt hallgathassam. — Hallottam az 1953-ban írt *Verseny-művet* zongorára, vonósokra és ütőökre; az 1953-ban befejezett *Szimfónia Minneapo-litanát*; hallottam egy 1954-ben írt *Triót* hegedűre, brácsára és gordonkára. És még sok új művét, de köztük több régi kompozíciója káprázatos új előadását is (*Szona-tina* oboára, klarinéra és fagóra, 1931-ből és *Négy erdélyi tánc* kamarazenekarra, 1944-ből). Ezeket a kompozíciókat hallva elsodró erővel mutatkozik meg e zeneszerző egyetemes útja a nagy magyar elődök nyomdokán. Kodály széles ívű, gyönyörű lej-tésű pentaton dallamossága fölött Bartók lázasan kutató, újító szelleme lobog. Mind-ez azonban egy szigorúan ellenpontosító sajátos stílus architektónikus veretébe öltözik, hogy felmutassa előttünk Veress Sándor új, érett alkotói periódusát.

Frissen készült partitúrájából láthattam csak a *Passacaglia Concertantét* oboára és vonósokra. És nem lehettem ott a *Vonósnégyes koncert* 1962 január 26-i bázeli bemutatóján sem, ahol Paul Sacher vezényelt — ugyanaz a karmester, akinek 1936 és 1939 közt három kimagasló Bartók-kompozíció (*Zene húros-, ütőhangszerekre és ce-lestára*, *Szonáta* két zongorára és ütőhangszerekre, *Divertimento* vonószzenekarra) megszületését köszönheti a világ. Már maga ez a tény is elgondolkoztató és Bartók szellemének mintegy jelenlétét sugallja nekem.

A *Vonósnégyes koncert* bemutatója után — mondanom sem kell — hiába kerestem a hazai lapokban néhány soros hírt legalább. Kortörténeti jellemzőként megemlítem, hogy röviddel ezután itt, Bázelen, Sztravinszkij egyik legújabb műve került előadásra (*A Sermon, a Narrative and a Prayer* c. kantáta): ez alkalommal lapjaink az eseményt regisztrálták. Ma már a nemrég elhunyt Dohnányi konzervatív — mondhatnók „nemes patinájú” — zenéje is egész estét tölthet be rádiónk műsorában. Amit szintén csak helyeselni lehet. Minden zenének hangoznia kell itthon, de különösen az hangozzék, arról is kapjunk hírt, amit az új magyar zene külföldön élő jelentékeny reprezentánsai teremtenek.

DEMÉNY JÁNOS

ORFFRÓL

Granasztói Pál zenei cikkéhez kapcsolódóan Fodor András önálló tanulmányt írt a Jelenkor 1962. évi 6. számában. Tanulmányában egy helyütt bírálattal említi Carl Orff zenéjét, s elmarasztalóan idézi, hogy a *Carmina Burana* budapesti bemutatója alkalmával „a Zeneakadémia ujjongó hallgatósága fölfedezte Orffot” — pedig ez a zene Fodor szerint csupán „az üres nagyhangúsággal ismétlődő effektusok rémuralma” és egészében véve „Sztravinszkij talmi utánzása”.

Fodor András — véleményem szerint — igazságtalan és a nagy német komponista életművének félreismerésén alapuló megjegyzéseit most már én szeretném megbírálni. Nem vagyok muzsikus, de büszke vagyok arra, hogy az Orff-zene első magyar ismerői közé tartozhatom, azok közé, akik már 1939-ben „fölfedezték” — és igenis „ujjongva!” — Orff nagyságát.

1938—39 telén Münchenben voltam ösztöndíjas és az egyetem mellett szorgalmasan látogattam a bajor metropolisz színházait is. Orff maga is müncheni: ott született 1895-ben és ott él. Szülővárosának operaháza mutatta be 1939 elején — ha jól emlékszem, januárban — *Der Mond* című új operáját, azt az operát, amelyet néhány évvel ezelőtt nálunk is előadtak, Szegeden, mégpedig szintén „ujjongó” sikerrel.

Nem vitatható, hogy Orff meg is érdemli az ujjongást. A zenét és a modern művészetet kedvelő müncheni értelmiség körében már 1939-ben nagy sikert aratott *A hold*, s ennek a sikernek kissé antifasiszta íze is volt, hiszen a hitleri „esztéták” csak némi huzavona után egyeztek bele a mű bemutatójába. „Elfajzott művészetet”, a „német nép lelkétől idegen alkotást” láttak az operában, s meglehetősen fogcsikorgatással vették tudomásul az orffi remekmű átütő sikerét.

Az első előadások egyikét láttam Münchenben, s elmondhatom: az est életem legnagyobb zenei és színházi élményei közé tartozik. Még ma is fülemben csengenek a hol meszeszerű, hol groteszk és szatirikus hangvételű zene egyes motívumai (milyen sajnálom, hogy a szegedi előadás megnézésére nem volt alkalmam!), még ma is látom magam előtt az opera négy főhősenek, a négy bajor parasztleánynek mozdulatait, akik ellopják a kocma előtti tölgyfára függesztett holdat, hogy felakasszák saját országukban, saját falujukban, ugyancsak egy kocma előtt. Amikor megöregednek és a halálra készülnek, utolsó kívánságuk, hogy tegyék a négyfelé szeszelt hold egy-egy darabját koporsójukba. Így is történik. A kriptá sötétjét beragyogó hold fényére azonban föléled a négy legény, föl a többi halott is, és hatalmas dárídót rendez. Szent Péter rémülten látja a jelenetet. Végül sikerül neki a halottakat visszavarázsolni sírjukba, a holdat pedig feltűzni eredeti helyére — a mennyboltra. Egy csodálkozó kisgyerek hozza a hírt a falusiaknak: a hold megint az égen ragyog!

Ezt a mély emberséggel és költészettel, ugyanakkor azonban finom szatírával és iróniával telített remekművet egy német nőismerősöm már akkor Bartókhhoz hasonlította. Teljes joggal! Orff egy pillanatig sem „Bartók-epigon”, azonban nála is megvan a „bartóki szintézis” igénye, csupán a kiindulópont más: Németország. Vagy hogy még pontosabban fogalmazzuk: Bajorország. A bajor folklórból, a bajor-osztrák színjátszás évszázados tradíciójából indul ki a müncheni mester, ugyanakkor magába ötvözi a latin-mediterrán hagyományokat, az antikvitást és a legnemesebb értelemben vett modernséget is. Pályájának elején közel áll Brechthez, az „epikai dráma” elméletéhez. A *hold* volt az első színpadi mű életemben, ahol narrátor szerepeltetésével találkoztam. Sokat foglalkoztatta Orffot a pentaton hangrendszer is, az ázsiai és afrikai népek zenéje. Ezeket az „egzotikus” motívumokat azonban egy antik tárgyú

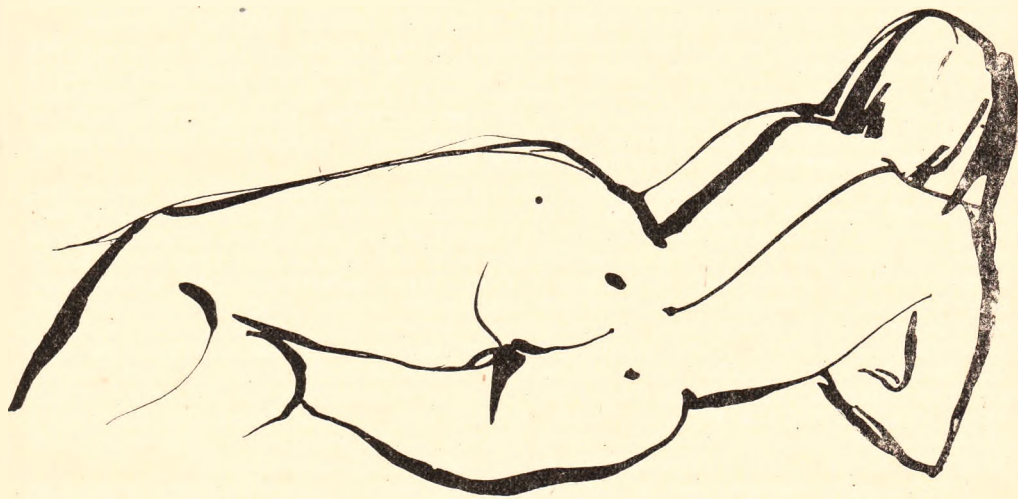
opera zenéjébe olvasztja bele, a Hölderlin-tolmácsolta sophokleszi szövegre írt *Antigoné*-be.

Maga a *Carmina Burana*, amelyet olyan lelkesedve fogadott a budapesti közönség, szintén igazi remekmű, középkori latin és német szerelmi énekek és mulatódalok szövegére alkotott kompozíció. Fodor elmarasztaló véleményével szemben inkább Hans Joachim Moser professzornak, a jeles német zeneesztétának (Carl Orff und das Musiktheater der Gegenwart. *Universitas*, 1962 október) adok igazat: „So beschwört Orff mit Prosperos Zauberstab die glühende Vitalität des dreizehnten Jahrhunderts”. (Orff ílymódon Prospero varázsvesszejével idézi föl a XIII. század izzó vitalitását). — A látszólagos „harsányság” csak ezt a vitalitást akarja kifejezni!

Arról se feledkezzünk meg, hogy a *Carmina Burana* egy nagy trilógia, a *Trionfi* része. Középkori és antik humánus egyesül itt, magas művészi fokon. A trilógia első részét, a Catullus-versek eredeti latin szövegére írt *Catulli Carminat* a pécsi balettnek is érdemes volna műsorára tűznie! Orff ugyanis előírja, hogy a cselekményt, Catullus szerelmeinek történetét, a színpadon balett adja elő, miközben a szólóénekesek és a kar a zenekar mellett állva recitálják a dallamokat. Nagyon érdekes a *Catulli Carmina* zenekari kísérete is, és igen érdekes kompozíció a trilógia befejezése, a Sappho, Catullus és Euripides szövegeire írt *Trionfo d'Afrodite*, ahol Orff a zenének sajátos „balkáni” színezetet ad, bolgár és újjörög népi motívumok felhasználásával.

Nem lehet célom, hogy részletes tanulmányt írjak Orffról, de éreztem, hogy védelmére kell kelnem. Azoknak adok igazat, akik szeretettel és örömmel üdvözlik az orffi génusz minden újabb megnyilatkozását, és akik remélik, hogy egyre több alkotása válik a magyar közönség számára is ismertté.

ANGYAL ENDRE

Diskay Lenke rajza

AZ IFJÚSÁGHOZ*

Ha öreg ember szól, kényszerítik rá, hogy szóljon az ifjúsághoz, általában azt várják tőle, hogy foglalkozásáról, arról, amiben az élete eltelt, mondjon valami emlékezetre méltót vagy épp lelkesítőt. Én az én foglalkozásomról nem igen tudok ilyet mondani. Nem volt énnekem szerencsém a foglalkozásommal. Akármilyen más pályába vágok, több szép emlékkal, s tán tisztességgel is hagyom ott, mint így, hogy író lettem. Szerencsére volt egy szenvedélyem, amely ennek a pályának a sziklás, szakadékos tájait is beragyogta: szerettem tanulni. Attól fogva, hogy a Medve utcai elemibe, mint hátitáskás kisfiú beléptem, majd ötvenéves koromig nemcsak tanulók közt, de tanulásban is töltöttem az időm.

Negyvenötödik évemben jártam már, akkoriban írtam legkülömb munkáimat, amikor engedélyt kaptam, hogy egy vidéki középiskolában pedagógiai kísérletként bármely tárgyat taníthatok. S én tanítottam, hogy magam is tanulhassam szinte valamennyit, könyvek százait böngészttem át felújult deáki hévvel, hogy mialatt „kútmérgezőként” tartottak rólam előadást, művészet és tudomány minél tisztább s távolibb forrásait barangolhassam be fiatal társaimmal. Ha azokból az órákból tudott volna az akkor még meg sem levő találmány, a magno egy-két sikerültebbet megőrizni, azt lett volna itt érdemes leforgatni.

Mert mi is lehet szebb, fiatalok, mint abban a sok benyomásban, névben, adatban, véleményben, amit természet s civilizáció elménkre szórt, tanulással, s a tanulás-kigyújtotta gondolkodással szép rendet teremteni; a világ nagy épületét, mely kezdetben olyan ködösen s értelmetlenül tekint ránk, mint kicsinyített modellen, a magunk fejében, a magunk erejéből értelmesen újra megépíteni. Munkáimból is, ha merhetek, azokat merném épp ezért ajánlani, amelyekben ez a szenvedély mint ragályozó csíra ott van: fiatalkori tanulmányaimat például, vagy vásárhelyi tanárságom emlékeit.

Ma úgy érzem, az egész országban ott bújkál a tájékozódásnak az a láza, az a tanulói düh, mely az én ifjúságomra olyan jellemző volt, s ha ezt megtisztítjuk, világos értelmet adunk neki, tán sikerül sok bajt látott nemzetünkben is egy érdeklődéssel összetartott, a szép s jó tiszteletére hangolt közösséget, „mintaosztályt” csinálni, amelyben tán az olyan íróknak is lesz helyük, amilyen én voltam.

NÉMETH LÁSZLÓ

* Elhangzott a Magyar Rádió „Irodalmi délután Németh Lászlónál” című műsorában 1962. december 9-én.

Szegény Zsiga, most ment el.

Olvasom a búcsúztató sorokat, az elparentáló cikkeket, bólogatokat és hümmögök. Kegyeletes, tisztességes szavak. Még azt se vitatom, hogy olyik helyesen értékkel. De bennem másként él Remenyik Zsigmond, mit tegyek, az öreg ember, a kortárs távlata más. Nekem a forrongó ifjúságban, a tette és áldozatra kész derék férfikorban volt társam. Így emlékszem hát rá.

Nagyon vissza kell lapoznom, mélyen a múltba kell ásnom, hogy megtaláljam, mikor is találkoztam vele először. Majdnem négy évtizede. Rég elsüllyedt az a világ, első emigrációm végefelé volt, 1925-ben vagy 1926-ban.

Váratlanul bukkant fel Bécsben, hallottam, hogy meglátogatta Kassákot abban a kis, kültelki albérleti szobácskában, ahol ez a nyughatatlan újtó, minden úttörő művészek puritán apostola, családjával együtt meghúzódott. Aztán egy napon a schönbrunni Schloss-kávéházba is beállított, ahol mindenféle emigránsok között Kassáknak is egy ideig főhadiszállása volt. A szikár, kisbajszos jövevény szűkszavú volt, tartózkodó, majdnem merev. Félre húzódott Kassákkal valamit megtanácskozni és hamarosan, majdnem barátságtalanul, csak odabicccentéssel búcsúzza, távozott. Később mondta el Kassák, hogy Remenyik Dél-Amerikából jött, néhány száz dollárral a zsebében. Szörnyű viszontagságok, gerincroppantó megpróbáltatások, halálos veszélyekkel teli évek eredménye volt ez a pénzecske, nehezen, súlyos árnyékok alatt kuporgatta össze a szomorú vagyonkát, és itt Bécsben ezt ajánlotta Kassák Lajosnak, régi szerkesztőjének, alapítsanak e tőkével avantgardista, baloldali művészeti lapot, sőt még hozzá könyvkiadó vállalatot is, ugye ragyogó ötlet, a haladó irodalmat, társadalmi mozgalmakat támogató nagyszerű vállalkozás lenne. Képzeljük csak el: ez az ifjú ember mint szennyos, obszkurus tengeri hajók matrózák, egzotikus dél-amerikai kikötők rettenetes környezetében, fantasztikus nehézségek között, verejtékező rakodómunkásként szedte össze ezt a pénzt, és amikor valahogy kiszabadult a pokolból, nem nőkre, nem italra szánta a pénzt, nem üzletet kezdett, amiből végre, biztonságban élhessen, nem — baloldali művészeti lapot akart alapítani!

A történet folytatását csak a teljesség kedvéért mondom el. Kassák szép csendesen meghallgatta a rokonszenves, alig huszonötéves ifjú író lelkendező tervét és bár saját lapja — a „Ma” — az oszladozó bécsi emigrációban már halódott, nem fogadta el a pénzt, másról kezdett beszélni. Gyakorlott volt ő a lapalapításban, józanul látta az ilyen romantikus vállalkozás lehetőségeit, lelkiismeretlenség — gondolta magában, majd mondta nekem — elfogadni az ilyen illúziókkal megvert-megáldott fiatalember garasait, s rettenetes nélkülözések, halállal fenyegető kalandok, egészséget felrölő évek csekélyke gyümölcsét. Nem mondta meg ezt így Remenyiknek, ez meg megsértődött, azt hitte, hogy a már akkor neves, ismert író, művészeti mozgalmi vezér lenézi őt, a névtelen kezdőt, nem akar társulni vele. Megbántott szívvel hazautazott Pestre. Itt azután, mások társaságában elindította az „Új Föld” művészeti revüt, szép kiállítású, nagyon modern, minden konzervativizmusnak hadat-üzénő folyóiratot. Ez a harmadik szám után megszűnt, a keserves kinnal szerzett dollárok elfogytak.

Ezt a sok évtized előtti epizódot nem mint anekdotát, mint irodalomtörténeti érdekességet emeltem itt most ki a homályból, az ifjú — és nemcsak az ifjú — Remenyik Zsigmond jellemére próbáltam rávilágítani. Az író-társak, kritikusok és olvasók úgy tudják, azt mondogatják, hogy életében minden kalandokban megfürdött... Ez igaz. De az is igaz, hogy minden volt csak nem kalandortípus. Konokul hitt hivatásában, küldetésében, erre tett fel mindent és az is igaz, hogy megszállottságában olykor romantikus, néha angyalian naiv volt. Nem lekicsinylő jelző ez. A számítani, ravaszkodni nem tudó nagy lelkek naivitása volt az övé és ha ezt későbbi keserűsége el is fedte, a művében jelentkező gúny, szatíra, átkozódás mögött a mélyben, legbelül szenvedett szíve. Éppen ez a tiszta, naiv szív mondatta vele az ótestamentumi átkokat mindenre, amit rossznak hitt — saját osztályára, amelyből kiszakadt, az igazságtalanságra — mert ez mindig felháborította, meggyötörte.

Hivatás és küldetés — ez indította el pályáján és ez tartotta benne a lelket az üldöztetés, a sikertelenség, a lehervasztó közöny, a hamuval borító mellőztetés éveiben is. Csökönyösen, mániákusan kitartott amellett, amit igaznak hitt. És ha volt is idő, amikor nem akarták meghallani a hangját, ő nem fogta be pörös száját! Rendíthetetlen energiával írta műveit, ha éveken át csupán íróasztalfiókjának is! E művek jó része az utóbbi években napvilágot látott, sok mindenben igazolta alkotójukat. Tagadjam, szépitsem, hogy naivitásában olykor botlott, tévedett is, — de mu-

tassatok több, mint hat évtizedes életet, a közösség dolgaiban is állásfoglalót, amely híján volna a tévedésnek.

A barbárság sötét felhőinek gyülekezése idején Remenyik felemelte szavát korának gonosz indulatai ellen. Groteszk, keserű satírái a „Bolhacirkusz”, a „Mese habbal”, a „Nagytakarítás vagy a szellem kötél tánca” még körülményesen, de érthető jelképekkel figyelmeztettek. Ám közvetlenül a második világháború előtt két nagyszerű vádirata, a „Büntudat” és a „Téli gondok” már nyíltan, keményen, önmagát és gyáván meghunyászkodó vagy ostobán vakoskodó társait ostorozva próbálta felrázni a lelkiismeretet, kiáltotta világáig gondjait a haza, művészet, a nép sorsa felett. Ezért aztán nehezen élt, írói jövedelme majdnem egyenlő volt a semmivel, de ebben az időben ez nem volt valamilyen különlegesség, mindnyájan csak vegetáltunk, akik nem akartuk, nem bírtuk eladni az érdeknek a szellemet. Talán alig hiszik ma már el, hogy a már elismert író, hat, irodalmi sikert aratott kötettel a háta mögött, tehenet tartott egy kültelki istállóban, azt fejte meg, annak tejét hordta szét, adta el és ebből tartotta el szűkösen magát és ifjú feleségét. Ám, mondtam már, szokott dolog volt ez a mi körünkben. Az ilyesmin akkoriban alig háborodtunk fel... Ilyen egyéni sors, vagy olyan... ugyan! A nép, az emberiség sorsáról van szó. Ki panaszkodott volna, amikor láttuk, megdöbbenve láttuk, hogy közülünk a legkülömb, Attila, milyen lealázó, képtelen nyomorban él.

Íme, felbukkant a nagy árny is, már itt ül mellettem a verandán, nem Christlnél ülünk vagy a Wagner teraszán, vagy a Japánban, a Bucsinszkyban, vagy a Simplon füstjében. Az utolsó években, Attila utolsó éveiben, a legszűkebb körhöz tartozott, a nagyszerű tehetségnek egyik leghívebb hirdetője, legelszántabb propagátora volt. És amikor bekövetkezett a katasztrófa, amikor a nemes élet szétört a gonosz kor ostoba kalapácsainak halálos csapásai alatt. Remenyik hetekig félőrülten szaladgált és hónapokig nem tudott másról beszélni, mint a borzalomról, a nagy barát iszonyatos végéről. És miután a kaposvári királyi ügyész megadta az engedélyt a temetésére és kitérték a fakesztyét, amelyen ez állt: Itt nyugszik József Attila, élt harminckét évet, halálsápadt arccal ott állt Remenyik a Pestről sietvejött barátok között, mellettük nehézöklő földművesek meg fejkendős asszonyok. A száraz hidegben vékonyan szállott a sirató dallam, leánykák, legénykék didergő kórusa énekelt. A szikár kedvű égen bomló felhők úsztak, árnyékba borultak: sötét varjak szárnyaltak a sárga mezők felett.

Olvassák el a negyed század előtti fekete fedőlapos SZÉP SZÓ-ban megjelent Remenyik-émlékezést. A fájdalomtól, az önvádtól megrendült, mélységesen felzaklatott lélek sikolva csap felénk, apokaliptikus szavak átkoznak mindenkit, önmagát, a barátokat és ellenséget, a környező világot, amely közömbösen túrte, nem akarta, nem bírta meggátolni a legkülömb pusztulását.

Ekkor — barátságunk, ismeretségük alatt egyetlenegyszer — láttam sírni Zsigát. Szemérmes ember volt világéletében, mindig elrejtette érzéseit és soha, legkeserűbb óráiban sem büszkélkedett, hogy ezt vagy azt tette, amikor tenni kockázatos volt. Hallgatott és visolygott ettől. Már csak azért is, mert ugyanakkor sekélylelkűek viharosan döngtették kipárnázott mellüket. Ki tudja például azt, erre sem hivatkozott, sőt olykor daccal le is tagadta, hogy két rendbeli keserves kóborlására — előbb Dél-Amerikában, majd Észak-Amerikában — nem valami szertelen kalandvágy indította el, de a hazánkban bekövetkezett politikai katasztrófa, a társadalmi helyzet elleni tiltakozás. A Tanácsköztársaság bukása, az ellenforradalom kitörése után, föld-birtokos családjával szakítva, az ifjú vállalta a nehéz sorsot és majdnem két évtizeddel később a jobboldali, a fajvédő, nyilas sajtó fenyegetései, ügyészt és börtönt követelő rikácsolása kényszerítette újra a határon túlra. 1937 végén a SZÉP SZÓ írói Csehszlovákiába utaztak — Attila lett volna kis csoportunk vezetője, de ő már akkor olyan súlyos depresszióban kínlódott, hogy utazása lehetetlenné vált —, hogy egy ottani felolvasóköriúton a fasiszmus ellen emeljünk szót. Remenyik Zsigmond közöttünk volt. Minden fajta szellemi elnyomás elleni tiltakozásunkra a cseh, szlovák és az ottani magyar szellemi emberek legjobbjai ünneplő visszhanggal válaszoltak, ám Budapesten, még vissza sem értünk, már üvöltöni kezdett a jobboldal. Mikor meg hazatértünk, felfokozott erővel, valamennyiünket nevének nevezve, zúdult ránk a vezércikkek és röpiratok piszkolódása, szennyes rágalmazása, denunciálása. Valamennyiünket hazaárulóvá kiáltottak ki, akikkel hamarosan leszámolnak. Ezért kellett a náci szellemi gyarmatosítás ellen demonstráló mind a négy írónak emigrációba mennie, Remenyiknek is. Csalódva és megzavarodottan tért évek múltán haza, hiszékenységet, politikai tájékozatlanságát kihasználta.

Nem, nem vagyok irodalomtörténész, nem az én feladatom, hogy munkásságát

lemérjem, értékeljem. A tiszta lélekről beszélek, a színes egyéniségről, a szuggesztív művésZRől. Hogy mennyire volt romantikus humanista, hogy mennyire féllábbal a voltaire--iánizmusban álló társadalom-reformátor, hogy stílusára milyen mértékben hatott Szomory Dezső és mennyire Füst Milán — ezt boncolgassa más. Bátor kalandokkal telt el ifjúsága és férfikora. Majd élete második felében, az alkonyat felé ballagva, immár érett műveiben, ezekről a kalandokról beszélt, a művészet óceánjára merészkedve vívott ezer viharral.

Veszélyek és kalandok között próbált becsülettel megállni a helyén, megvetve az olcsót, elfordulva minden cinizmustól, gyűlölve az ostobaságot és az elnyomást, naiv lendületében olykor meg-megbotolva.

És most halott.

Egyik munkájában így ír:

„... Mit lehet kezdeni a halottakkal? A halottakkal el lehet játszani, el lehet temetni vagy el lehet égetni őket. — Csak éppen beszélni nem lehet velük soha. Ezek a néma halottak építik bennünk a jövőt...”

Nos, Remenyik Zsigával még sokáig és sokan elbeszélgetünk majd. Szól hozzánk. jól figyeljünk szavára, sokkal jobban, mint nehéz, minden megpróbáltatás, minden törés ellenére, a nemes emberhez méltó, híven kitartó életében.

NÁDASS JÓZSEF

R e m e n y i k Z s i g m o n d

*K É T S Z O N E T T **

*Elmúlt feletted az idő, s a fellegek
komoran gyűlnek már fejed fölött,
mint intő jelek, s társadul már csak az örök
nyugalom kísér, s a gyűlevész emlékezet.*

*Volt idő, — tudod, — mikor hegyek és tengerek
voltak társaid, s a magasban némán keringő sasok,
de közben kihűlt a föld, s a vér is megalvadott,
a tenger is kiszikkadt, s elporladtak a hegyek, s a páfránylevelek.*

*Egyedül vagy, s ez már nem is fáj neked,
mert tudod, hogy ez a törvény, s ismered a múltó természetet,
a sötét holdakat s a vak napok kihűlt tetemét: —*

*mind erre int. S még két sírdomb az Andesek alatt,
ahová sosem jutsz el már, mert a kerék
forog, s örli az élőket... örli a holtakat.*

*

*Merre visz utad? — kérded, ha letűnt a nap, —
merre visz? — kérded, — bár jól tudod,
hogy számodra már kijelölték a sötét zugot
a kemencében, vagy a hideg kert fái alatt.*

*Nem lesz nagy változás, azt is jól tudod,
porladsz tűnő emlékként, jeltelen, egyedül,
míg porod a porral nem vegyül, felismerhetetlenül,
hisz sokaknak a halálban még ennyi sem jutott.*

*Volt tányérod, ágyad, széked, asztalod,
éltél, munkálkodtál, kinek? — nem kérted soha,
sem mint hogy gonosz légy, lettél ostoba,*

*s főként magányos lettél, bevallhatod!
De lehet-e más, mint elhagyatott
a halálban, aki életben sem volt más, mint halott.*

* Az író kéziratos hagyatékából.

EMLEKSOROK KÁRPÁTI AURÉLRÓL

Finom-szavú versekkel kezdte Kárpáti Aurél írói útját és a versek finomságához később is hű maradt: novelláiban, regényeiben, csodálatos tűzű esszéiben, dramaturgiai és színházi írásaiban. Sokféle műfajban jeleskedett, de *Az én örökségem* lírai zenéje átütött minden leírt során, amelyet az intuíción és a széleskörű tudás ötvözött igaz, nagy művészetté.

Cholnoky Viktorral kapcsolatban írta, hogy „az igazi művésznek nincsenek eldöntött csatái”. Ez a jelzés Kárpáti Aurél írásművészete fölé is odaírható. Nem mesterember volt, aki kész minták után dolgozik, hanem művész, aki a láthatatlant akarja láthatóvá tenni.

A kor, amelyben élt: a nagy alkotók kora. Ady, Krúdy, Szini Gyula, a Cholnokyak (különösen Cholnoky Viktor, az Amanchich Trivulsio írója) voltak a szívéhez közelálló művészek, a piketúrában Gulácsy Lajos, a külföldiek közül a monsi rab: Verlaine, de C. F. Meyer, a svájci poéta is kedvenc, ahogy a regényben mindvégig örök mintának tartotta Flaubert-t. A művészet nála is gyötrő, nehéz próba volt. Minden leírt szóért megszenvedett: csak „vérrel fogott a tolla”.

A *Pesti Napló* redakciója beszélhetne róla, hogy egy-egy színházi bemutató kritikája milyen mügonddal, verejtékező csiszolással készült el, amíg egy kurta tárca kerekedett belőle. A jelzőnek is súlya volt a cikkekben: pontosan odaílt, ahogy az architektúrában a legkisebb díszítés az egész mű harmoniáját szolgálja.

Lehetett-e ilyen gyötrő művészettel divatos, vagy akárcsak népszerű is az irodalom fórumán? Nem, soha. Írói rangja mégis a legnagyobbak közt jelölte ki a helyét. Kárpáti Aurél még nem volt a *Hét*, az *Élet*, a *Nyugat* dolgozó társa, ismeretlen lapok közölték írásait — legtöbbször K. A. vagy *Carpaccio* jelzéssel — mégis Ady Endre felfigyelt rá, és számontartandó értéknek tartotta.

Cegléden született 1884-ben. Esztergomban végezte a tanítóképzőt, rajztanári diplomát szerzett, de a hírlapírás korán elhódította talentumát. 1910-ben megindította a *Kritika* c. folyóiratot. Első elbeszéléskötete *Éjszakai ballada* címen 1912-ben jelent meg. Az *Élet* adta ki *Budai képeskönyv* c. novellafüzérét a tabáni házak elvesző rajzaival, a könyv a magyar biedermeier remeke. A *kétkedő kritikus*, a *büsképű lovag* induló korszakának esszéi, ezeket követték szépprózai írásai: *A bihari remete*, az *Aquamanile*, majd a *Főpróba után* (válogatott színírálatok 1922–45), a *Tegnapról máig* (válogatott irodalmi tanulmányok 1961.) című kötetei, egy gazdag életpálya gazdag termékeként.

A nyolcvanadik életév küszöbén törött el kezében a toll. Mikor a rádió bement a fájó halálhíré: a februári estében sűrűn hullt a hó. A lámpák kék derengésében mint az ezüst szikrák estek földre a hópelyhek, akárcsak egy finom hangulatú Kárpáti novellában. A büsképű lovag megtért a „pihenés éjszakájába”. Nem ír és nem álmodik többet. Az egyetlen verseskötet zárószoba beteljesedett rajta:

*Kékes holdfényben, fenyegető szárnnyal,
Még vár a legutolsó szélmalom.
Rám vár. Ijesztő csendben, mozdulatlan
S remeg a dárda a csontos vállamon.*

*Ez az utolsó. Ez a legszebb harc lesz.
(Tudom, hazugság s mégis hinni kell.)
Utána nincs már más, csupán a semmi
Letaposott, unott mezőivel.*

*Ajzzuk fel hát a nyilat nagykevélyen,
Zörrenjen meg a rozsdaverte vért.
Rozinánt, vén csont, mért borzong a hátad?
Don Quijote még senkitől se félt.*

*Lovagi tornák közt ez lesz az első,
Koszorút fon és tapsol majd a nép,
Közeledünk. Rozinánt, csendesebben.
Utóljára hadd higgyek benne még.*

*Hisz ha beérjük, könnyes lesz az arcom,
A törött dárdát lejtí karom
És Don Quijote lebukik lováról:
Nincs több mese, nincsen több szélmalom.
(Az utolsó szélmalom)*

Az utolsók közül való a nagy nemzedék becsvágyó íróiból, aki szerelmese volt a magyar szó művészetének. „Mint a náderdő zenéje” — írta valamelyik írásában. Így él bennem is írásainak zümmögő muzsikája. S az ember, a finom, törekeny lovag: ismerősöm és barátom volt. 1936 nyarán ismertem meg az I. G. E. (Írók Gazdasági Egyesülete) miskolci kongresszusán. Ő elnökölt azon az ülésen is, amelyen Iroda-

lom és decentralizáció címen tartottam előadást. Utána Szombathelyen találkoztunk: a Faludi Társaság dobogóján Kosztolányi Dezsőről beszélt, az akkor meghalt barátról és pályatársról. Lilabetűs, monogramos leveleit Budapestről, a XIV. kerület Szabó József u. 21. sz. alól küldte el hozzám, hogy megtárgyaljuk szereplése ügyét. Örülök, hogy a „szép szombathelyi vasárnapot legkedvesebb emlékei közt” őrizte meg.

A ragyogó Kosztolányi-cikk után a közönség a novellistát is megismerhette: *Balogy* c. könyvének egyik szép darabját olvasta fel Kárpáti Aurél. Másnap Jákra is kicsaltuk. Emlékszem, ahogy állt prémes, városi bundájában a dóm előtt, nézve a bajszos-szakállas szenteket, a csodálatos bejárátnál, az Árpád-korabeli komor falak homlokzatán.

Emberi alakját elmossa lassan az idő. De művészetének titkát egyre jobban ki-nyíltja a halhatatlanság.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

BÚCSÚ MENYHÁRD ALFRÉDTŐL

Nem ismertem személyesen. Sosem találkoztunk, nem beszéltünk egymással. Nem tudtam, hogy szőke-e vagy fekete, fiatal-e vagy idős ember? Csak hosszú leveleket váltottunk, s elég sűrűn. Az ő levelei mellett kéziratok voltak, az utóbbi időben szinte végrendelkező komorsággal bírta rám ezeket: legyen valaki, aki megőrzi, gondozza verseit. Ezekből az utalásokból sejthettük csak, hogy „fogytán van napja”.

A „Dunántúl” valamelyik utolsó számában találkoztam először nevével, aztán amikor 1958-ban megindult a „Jelenkor”, újból feltűntek furcsa, az első pillantásra gondoztatlan gépelésű kéziratai. Előbb Székesfehérvárról, majd Mórról, s közben-közben Budapestről jöttek küldeményei. Az újabb időben szinte egyetlen megjelenési helye ez a folyóirat volt; az érett Kassák szabadverseinek hangulatára emlékeztető költeményeit és néhány szokatlan, asszociatív, a gondolatmenet lóugrásaival felépített tanulmányát közzöltük.

Most, amikor élete végetért, s a költő szája, mint egy kemény zárójel, feloldatlanul, végérvényesen összecukódva maradt, tudtuk meg, hogy hatvanhárom évet élt, polgári foglalkozása közjegyző volt, s felesége és két gyermeke gyászolja.

Menyhárd Alfréd nagy magányban, a hivatal gyötrő munkájától fáradtan, a pihenésből ellopott órákban, éjszaka írta verseit. Ez a költészet amennyire nem ismerni előzményeit, olyannyira befejezetlen is. Kivételes tehetségét nem tudta kibontani a lélekre rakódó ismeretlen erőik nyomása alatt. Pedig Menyhárd Alfrédnak bizonyára voltak korábbi kitörési kísérletei, hisz leveleiben fel-feltűnt egy-egy hajdani író-barát neve, korábban kapott sebek emléke. Ha csak az utóbbi években írt s a „Jelenkor”-ban megjelent verseit egyvégtében újraolvassuk, akkor is megérezhetjük, hogy ennek a költőnek volt mondanivalója a világ számára, volt önálló hangja, sajátos nvelve, stílusa. Mégsem épülhetett egységes egészzé Menyhárd Alfréd költészete, torzó maradt, mint egy megkezdett, de befejezetlen hasonlat. Akár a belső rendező elv hiányában, akár a külső körülményekben keressük e költészet félbemaradtságának okát, az nem tanulság nélkül való. Egyik levelét ezzel a rezignált mondattal zárta: „Jön a tél, megint fűteni fogok kézirateimmal, ezért mindenfelé kiteszem őket, mint a rossz szülő, aki nem tudja gyermekét eltartani.” — A költőnek magának kell „lelkéből lelkedzett magzatait” felenevelni. S ha erre mégis erőtlen lenne, a „nevelőszülők”, a barátok, lektorok, szerkesztők felelőssége, hogy a költő vers-gyermekeit gondozzák, életre segítsék.

A költő bérbeveszi a világot, s élete végén elszámol vele. Az idegen vendég, aki végre mindnyájunkhoz eljön, korán kopogott be Menyhárd Alfréd ajtaján. Megrabolta barátait, olvasóit, egy érdemes tehetségű költőtől fosztotta meg irodalmunkat. Áradó-hullámozó verssorainak zenéjét, friss hangját, inkább másokat biztató, elismerő, mint önmagáért harcoló, szerény egyéniségének vonzó példáját, maradandó emberi-költői értékeit kegyelettel megőrizzük.

TÜSKÉS TIBOR

Egy vers elrepült.
 A világűrben száll.
 Vajjon ki fog-e kötni idegen csillagon?
 Meg fog-e szólalni idegen ajkakon?
 Az, amit gondoltam, amit hittem,
 át fog-e repülni szemének kék egén,
 ki messzebb van tőlem, mint a halottak?
 Jelzi-e titkon homloka mögött egy láthatatlan gond,
 hogy megérkeztem? — Nem tudom.
 Lehullik-e lábai elé némán, mint hópehely,
 tél ábrándjának számtalan részre szakadt darabja?
 Elúszott egy hajó.
 Valamit vitt.
 Egy könny elgurult.
 Elindult egy kívánság az örök utakon.

NÉZNI MAGAMBA

Csak akkor pillantom meg vérem ha kibuggyan
 és meghal érettem
 látni szeretném amint dolgozik s építi éjjel-nappal
 testbörtönét mit élve el nem hagyhat
 szeretném magam látni belülről meztelen
 beleim hogy táncolnak jó falatra
 hogy leszek jó és rossz — füst víz és hang
 lépteim belülről hogy mozognak
 a titkos folyosókon futni
 látni mint kapcsolja szemem a fényt és sötétséget
 hogy érkezik hozzám a végtelen
 függöny nélkül akarom látni a világot
 a valóságban a képletet
 hogy repít ki vágyam az űrhajó s próbálok élni
 idegen csillagon
 látni szememmel a tükör mögé
 tenger alá a szíved fenekére
 a csillagok mögé az árnyék alá
 a jövő fantasztikus tetejére
 látni szívem az idővel versenyt futni a sejtjeimet kíváncsiorolni
 mint bűvár a fényben alábukni s látni az álmot
 a furcsa vendéget
 amint a palástjával letakar
 látni a szomjúságot, az éhséget!

BOGÁNC

Az utóbbi időben hozzászóltam ahhoz, hogy a fővárosi folyóiratok majdnem havonta Galambos írással jelennek meg. A januári Kortársat már eleve úgy vásároltam, hogy vagy lesz benne Galambos novella, vagy visszaadom az újságosnak. Izgagtott lapozás, ááh, megvan! *Orosz asszony*, kisregény.

Fél perc múlva elmerülten olvasok. Szeretem Galambost. Kisérem hősét az étterembe, ahol sört akar inni. „A vendégek apránként *indulóskodtak*” — látom a 42. oldalon. Ugyan, valóban ez áll itt? Olvasom újra. Nem tévedtem. Bizonyára sajtóhiba. Ilyen szó nincs a magyarban. El sem lehet képzelni, hogy valaki indulóvá váljon, vagy úgy viselkedjen, mint egy induló. Eszeskedni lehet, ez azt jelenti, hogy okosan él az ember; anyáskodni, azaz anyaként viselkedni is. De *indulóskodni*...!

Kisvártatva ugyanazon az oldalon újabb homlokráncoltató sor: „A sör csak az *embernek* a hasát növeszti meg”. — Mit nem ért ezen? — kérdezhetné valaki. — Az embernek felfújja a hasát a sör, de például a pingvinét nem. — Mégis, azt hiszem, nem neki van igaza. Valószínűleg arról van szó, hogy a sör az embernek csak a hasát növeszti meg. Ez is szedési hiba volna?

Horkai Bandi, a főhős végre tisztázza magában, hogy beleszeretett leendő feleségébe. Bizony, a szerelem ellen nincs orvosság. „A *vasúti jeggyel együtt* nem biztosítottak ellene” — mondja a 49. lapon. Nocsak! A vasúti jegy is beleszeretett Tányába? Nem, ez egyszerűen figyelmetlenség! Hogyan írhatta a mondatba a társhatározó *együtt* névutóját? Így tényleg olyan, mintha sem őt, sem a vasúti jegyet nem biztosították volna a szerelem ellen. De hiszen Galambos tud fogalmazni! Ezt már sokszor bebizonyította. Akkor mi okozta ezt a bántó figyelmetlenséget? Nincs ideje átnézni, javítani alkotását? Nem szeretem, ha az író figyelmetlen. Az olyan, mintha nem venné komolyan olvasóját.

Olvasgatnék, de a szemem állandóan belebotlik egy csomó lényegtelen szóba: *hát, hát, egyáltalán, hát, egyáltalán*. Na, várjunk csak; ezen az oldalon megszámlolom őket! 54. oldal: „Ó, kérlek, *hát* segíts már rajtam” — „... *hát* persze, hogy elfolyt a sok tézta...” —; „... ne sírj *hát*” —; „*Hát* akkor mi lesz szegénnyel odafönt?” — ... Egy, kettő, három, négy. Hm!

66. oldal. Variálódik a *hát*. Már lassan nem tudok a mesére figyelni ezek miatt az alattomos, üres beszédpótlók miatt. „*De hát* mit csináltam én ott?” —; „*No de hát* leülhetnének azért egy feketére, nem?” — Új változat: „... *ígyhát* ott kellett hagynom”. — De legalább egy idő óta nem volt *egyáltalán*.

68. oldal. „Lényegesek vagyunk-e *egyáltalán* a mindenségben...” — Ejnye! Elkiabáltam a dolgot. — 69. oldal: „*De hát* hol van *egyáltalán* az őszinteség...” — Micsoda? *De hát* is meg *egyáltalán* is? Kedvetlenül leteszem az írást.

F. Kovács Ferenc

ÍRÓK ÍRJÁK-E A FILMEKET?

— Hát maga mit csinál itt, Kovács Vince elvtárs? Tán csak nem az életet örökíti meg véletlenül, valami „rejtett” kamerával?

— Áá, ugyan. A *magány* kell az embernek, tudja, a gondolatait akkor összegezi. Különben is a, hm, egy hölgyet várok, most jön ki a moziból.

— S maga nem jár moziba? Hiszen az írók egyre-másra írják a forgatókönyveiket, és pontosan maga nem érdeklődik? Hallom, hogy Francois is aláírta szerződését a Hunniával.

— Jól tette. Aggya isten egészségére! Tudja, Pécsi elvtárs, a leckepénzt mindenkinek le kell verejtékezní.

— Igazán nem irigykedik?

— Ugyan! Mondja, miért irigykednék? Hubay megírta, hogy 17:4 az aránya. Ennyi forgatókönyvéből mindössze négy került celluloid szalagra. Akkor irigyeljem Francois-t? Ugyan! Az én arányom legalább 1:0. Ennyi is marad. Francois is, más is ilyenkor kerül válaszut elé: vagy széppróza-író lesz belőle, vagy filmíró.

— Mért, Vince barátom? Az nem ugyanaz?

— Nem. Látott már maga elismert prózaírókat, akik csupán csak filmeket írt volna? Solohov és Hemingway, Krleza és Németh László nem mint filmírók lettek ismertek, inkább novellával, regénnyel, drámával. Olyan műfajjal, amelyben ők voltak a szuverén alkotók, s nem íródeákjai a képlátó-művészek, a filmrendezők. Érti, Pécsi elvtárs? Látta a Fagyosszenteket? Püspöki Mihálynak, a Boldog községbeli kubikosból lett írónak novellája nyomán filmre írta Fekete Gyula. Avagy felhasználásával, mindegy. (Fekete különben nem éppen szépen elkaffantotta maga mellől Püspököt az ÉSbeli cikkében.) De mi volt az ő írói munkája Révész György rendező mellett? Anynyi, hogy a dramaturgia által elfogadott forgatókönyvhöz még félezer flekket írt hozzá. Másfél évet verejtekezett el. Meg lehet azt fizetni a negyvenedik esztendő táján egy prózaíró esetében?

— Fél ezer oldalt írt még hozzá? Hisz az egy vaskos regény! Ráadásul a film vontatott szerintem. Cseresnek volt igaza az ESben. Akkor mi vitte rá Fekete Gyulát a forgatókönyv írásra?

— Mondja, mi viszi magát arra, hogy egy felbukkanó csinos és ígéretes szép nő után eredjen? Az új varázsa, a többnek és eddig el nem értnek a vonzása, szíréneke. Fekete is azt hitte, hogy! Pedig dehogy. Az ő Veres Péteren nőtt, lassúdad, bőszerű epikájának úgy való a film, mint. Nna, nem mondom. Pécsikém, én is írtam szép és inycen dialógokat a forgatókönyvembe, s elolvasva magam téptem kevés hajam, milyen naiv és nevetséges epikus vagyok. Filmre nem monológ kell, frászt! Tudja, a feledhetetlen japán filmen, a „Kopár sziget”-ben hány mondat hangzik el? Négy! Érti, Pécsi elvtárs? Négy mondat. Az is banális, nem lényeges. Mennyi van Fellini Országútonjában? Azok megírására elégséges egy, az eleven, a beszélt nyelvet jól ismerő stiliszt, egy íródeák.

— Láss, Vince elvtárs, erre nem is gondoltam. Mondja, nem jobb lenne, ha Hubay is drámákat írta? Bízisten sajnálom, hogy írja, írja a forgatókönyveket. Halom, Fábrinak is négy jó könyve van. Mondta a televízióban.

— Hogy miért van annyi a tarsolyában, az művelődéspolitikai, amihez én nem szólok. Az a maguk képviselőjének reszortja. Én itt csak annyit mondom, hogy az író megírhatta élete legjobb ötletét, témáját a filmforgatókönyvben, s az ott hever a Hunnia elfogadott forgatókönyv-gyűjteményében, mert esetleg csak egy kicsit rázósabb, mint más, középszerű, pénz-jobban-hozó, etcetera. És bum. Megírta, kapott érte ötezret, és a kutya sem olvassa. Ha ezt az energiát a saját műfaja művelésére szenteli, esetleg legjobb munkáját adja kisregényben, novellafüzérben, drámában. Nem, őt vonzotta a vászon népszerűsége. Száz év múlva nem Szilágyi György szilveszteri verskigyóját fogják elolvasni az emberek, vagy szalagról meghallgatni, sokkalta nagyobb a valószínűsége, hogy A két Bolyait. Pedig most amaz a népszerűbb, ezerszer frekvenciáltabb, közérthetőbb, idézett.

— Mégis, akkor kik írják a filmeket? Maradjon régiben a „bús magyar (film) élet?” — ahogy Ady úr mondta?

— Igen, írják azok a szekunder írók, akik mint novellisták, regényírók, drámaírók félreálltak a stádiumon. Ahogy Püspöki novellája, vagy Várkonyi Mihályé adta az ötletet, annyiban legyenek az írók is filmírók, de a forgatókönyv keserveit hagyják csak a mestereknek. Akik a képen-gondolkodó alkotóművész, a rendező jelzőseit a maguk cseppet sem lebecsülendő tehetségével rögzíteni tudják.

— Magából valami halvány pesszimizmus beszél, úgy tűnik nekem.

— Cseppet sem. Csak kíváncsi tudni, mire van erőnk. S akkor nem fordul elő, hogy a felajzott író a premierről csüggeteg orral távozik. Egyszer talán majd Cseres Tibor, Hubay Miklós, Mándy Iván, Várkonyi Mihály és még az a szakaszra való író megörökíti lelki állapotát, a nevével cégjelzett film megtekintése után. Sajnos, mostani szóváltásunk azonban végéhez ért. Amott kocog a, hm... szóval a hölgy.

— No, akkor minden jót. Csinál valamit?

— Amit Voltaire mester monsieur Candide befejező félmondatával tanácsol: Cultivons notre jardin.

— Csak tegye is. Mindenki művelje a maga kertjét.

Varga Imre

A világirodalomban nem sok példát lehetne idézni arra, hogy kezdő író első művét már akkor szárnyra kapta a hír, amikor még könyv formájában meg sem jelent. Alekszandr Szolzenyicin ezek közé a kevesek közé tartozik. Azóta, hogy a múlt év novemberében a *Novij Mir*-ben Tvardovszkij bevezette az irodalomba, nevét az egész világon ismerik, kisregényére úgyszólván már másnap rávetették magukat a fordítók. Különböző szándékkal és előjellel — a szocialista országokban is, a tőkés világban is.

Nálunk a *Nagyvilág* Wessely László fordításában ez év februárjában hozta az *Iván Gyeniszovics egy napja* c. kisregényt, a folyóirat megjelenésével szinte egy időben könyvalakban is napvilágot látott. Három vidéki napilap, a pécsi *Dunántúli Napló*, a szekszárdi *Népújság* és a veszprémi *Napló* viszont a *Nagyvilágot* jóval megelőzve már a múlt év végétől folytatásokban közlik a regényt.

A baj nem ott van, hogy vidéki napilapjaink versenyt futnak világirodalmi folyóiratunkkal. Hogy a szovjet irodalom kimagasló alkotásait frissen, azon melegében ismertetik, közlik — ez helyes. De azzal, hogy ezt kontár, elrontott, nyikorgó és kócos fordítás alapján végzik, nem tesznek jó szolgálatot sem a szovjet irodalomnak, sem a közízlés nevelésének. Mind a három lap — kb. 80 ezer példányban! — azonos szövegben közli a regényt, de míg a szekszárdi lap a fordítók nevét is feltünteti (Peters Magda, Hetényi Pál, Dosek Lajos, Murányi Bea), a pécsiben és veszprémiben a fordító-brigád az ismeretlenség jótékony homályába húzódik.

Azon is vitatkozni lehetne, olyan jellegű-e a mű, amely szerkezeti tagoltsága, cselekmény-vezetése és mondanivalója alapján alkalmas arra, hogy napokra széttörő-dezetten az olvasó reggeli kávéja mellé szervírozzák. Úgy gondolom, nem alkalmas, de ezt még bizonyos lapszerkesztési megfontolások menthetnék. Azonban semmiképpen sem bocsájtható meg a művészi színvonal ilyen mély süllyedése, az elemi érvényű fordítási törvények és követelmények lábba lőttirása. Amikor Szolzenyicin regényéről egy szovjet kritikus azt írta, hogy ez után a regény után az íróknak már nem lehet úgy írniok, ahogy eddig írtak, igen hangsúlyozottan a nyelvi fegyelemre, egyszerűsége, az ábrázolás realizmusára is gondolt. A szerző éveken át érlelte művét, minden szót, mondatot latra tett, szinte ökonomikus racionalizmussal gazdálkodott a nyelvi kifejezéssel. Az eredeti nyomán valóban az az olvasó benyomása, hogy minden szó a helyén van, a fogalmak precízek, a nyelv plasztikusan tükrözi a légrélet számtalan színárnyalatát. Kifejeződik ez a pontosság a sajátos, társadalmon kívüli zek-zsargonban, a különböző tájakat idéző nyelvi anyag árnyaltságában, a nyugat-ukrán nyelv lengyelbe átcsapó keménységében, a közép-ország paraszti nyelv csupaképp plasztikusságában, a moszkvai „művelt nyelv” idegen szavakkal spékelt sebes sodrásában, a baptista Aljosa nehéz, biblikus szlavjanizmusaiban. A lágerben az emberek közötti kapcsolatoknak új nomenklatúrája születik, a dolgokhoz tapadó émociók határozzák meg a képzők színárnyalatait, melioratív vagy pejoratív telítettségét.

Mindez persze a jól felvértezett fordítót is nem egy buktató elé állítja. Műfordítás címén egyébként sem lehet „blattról” fordítani, de ennek a műnek átültetése különösen gondos filológiai vizsgálatot kíván. A fordítói erények hiánya esetén még négy ember együttes erőlködése sem segít.

Engem már a rosszul hangszerelt első mondat gyanakodóvá tett, és néhány folytatáson keresztül egyedül a hűség szempontjából vettem össze a fordítást az eredetivel. Hemzsegnék benne a *leiterjakabok*, melléfogások, torzítások, félrefordítások!

Mutatóba csak néhány, nagyon kirívó sületlenséget szeretnék tollhegyre tűzni.

Itt van pl. a lágerélet pokolian kiagyalt hierarchiájának kérdése. A fordítók — ha jól rekonstruálom módszerüket — nem olvashatták a művet egyváltéban, nem tekinthették át az egészet, hanem az anyagot négyfelé parcellázva fordítani kezdtek, és a részletfordításokat a végén sem hangolták össze. A rangok, fokozatok, beosztások terminológiája szinte folytatásokként változik, s így az olvasó végképp nem tud eligazodni az amúgyis szövevényes rendben, amely a zekek sorsára nehezedett. A rendészeti parancsnokot a fordítók egyszer *parancsnoknak*, a következő folytatásban *táborfőnöknek*, később a nevén, *rendészeti parancsnoknak* nevezik. A foglyoknak a feletteseiket *főnök polgártársaknak* kell szólítaniok, a fordítónál a megszólítás *főnök polgárrá* zsugorodik, majd később *felügyelő polgárrá* lesz. A tábor lakói először *rabok*, később *zekék* lesznek, anélkül hogy a fordítók lábjegyzetben a szórövidítést kibontanák, ill. értelmeznék.

Ugyancsak nem találunk egységes terminológiát a zekék ruházatára sem. A vatanadrág a fordításban gyapot nadrággá vékonyodik, a nálunk is ismert pufajka (oro-

szul: fufajka) a fordítók kezén köpennyé változik, majd mint pufajka merül fel. A nemezcsiszma az elején egyszerűen csak csizma, később felveszi orosz nevét és válenki néven fut, és csak azután lesz belőle nemezcsiszma.

Értelemzavaró szövegrontás is szép számmal akad, különösen az első 10—15 lapon.

Az egyik helyettes brigadéros a reggeli kenyérvételezés után azon morgolódik, hogy a kenyérkiosztóban megint becsapták: négy 90 dekás kenyér járt volna, de csak három adtak. A fordításban ez így hangzik: „Azok a gazemberek ott a raktárban rászedtek. 94 darab volt, de csak 83 maradt!”

A kísérő őrség parancsnoka fejével felel, ha a számolásnál eggyel többről ír alá, és este aztán hiányzik az ember. A fordításban ez így alakul: „Ha egy fejjel kevesebbet irsz — magadéval pótolhatod”. Eszerint este már két fölös ember lenne a táborban.

A fordítók néha egész részeket félreértettek.

Iván Gyeniszovics munkába menet a sorban baktatva feleségének évente kétszer érkező levelein töpreng. Mekkora fordult odahaza nyolc év alatt a világ! Tyemgenyovóban, ebben az istenhátamögötti fészekben a frontról hazatért parasztok új ipart eszeltek ki, a falvédő festést. Ezen egyike-másika meg is szedte magát, egyre-másra új házat építenek maguknak a vasút körül, rangosat, nem ötezret érőt, mint a régiek; ezek huszonöt ezerbe is belekerülnek. A fordításban viszont ez olvasható: „A szőnyegfestők mind új házat építenek maguknak, a vasút mellett már nem 5 ezer áll, mint korábban, hanem 25 ezer.” Íme egy falu, ahol ugyan a kolhozban csak két férfi maradt, de ahol egyedül a vasút mellett 25 ezer ház áll! Más ország, más méretek!

Ilyeneket és hasonlókat olvasva felmerül a kérdés: érdemes-e valamiféle szerkesztési mód kedvéért ilyen nyers, éretlen formában egy irodalmi művet a nyájas olvasó elé tálalni? Különösen ha arra gondolunk, hogy e három vidéki lap körülbelül 80 ezres példányszámban kerül az olvasókhoz! Az ilyen fordítóiparosi tolmácsolás amellet, hogy torzképet ad a mai szovjet irodalomról, károsan hat sok ezer ember ízlésének alakulására, amit a tízezres példányszámú *Nagyvilág* és a néhány ezres példányszámban megjelent könyv jó fordítása sem képes kiegyenlíteni.

Selymes Ferenc

Demény János életrajzi dokumentációja Bartókról

A Zenetudományi Tanulmányok legutóbbi — tizedik — kötetében több mint 500 oldalas publikáció jelent meg „Bartók Béla pályája delelőjén (1927—1940)” címmel. A Bartók emlékére szentelt vaskos gyűjtemény kísérőjelentései: a 700 példányos kibocsájtás, a 170 forintos ár, a megjelent nyúlfarknyi ismertetések nem buzdítanak különösebben a kiadvány iránti általános érdeklődésre, inkább tárgyilagosan értéssünkre adják: itt valami keveseket érintő szakmai ügyekről van szó.

Bartók munkásságáról 1930-ban jelent meg az első igényes elemző mű. (Edwin von der Nüll: Béla Bartók. Ein Beitrag zur Morphologie der neuen Musik.) Azóta könyvtárnyira duzzadt a róla készült életrajzok, esztétikai összegezők száma, de mind a mai napig nincs köztük egyetlen magyar szerzőtől származó elmélyültségben és arányaiban méltón megírt monográfia. (Botrányosan gyenge sajnos akad.) Ennek tudatában s elfogadva Demény János pár évvel ezelőtti kijelentését, miszerint „A magyar nép történetét Bartók és Kodály életműve nélkül nem lehet megírni” — nagyon is érdekelhet bennünket éppen az ő vállalkozása, aki évek kitartó munkájával kísérte meg összegyűjteni, későbbi életrajzokhoz elérhetővé tenni, tudományosan rendszerezni Bartók életének, művészi pályafutásának föllelhető adatait, írásos dokumentumait. Munkájának a fönt idézett publikáció csak egyik — egyelőre befejező — részlete. Az előzmények a Zenetudományi Tanulmányok II. (1954), III. (1955), VII. (1959)-es kötetében találhatók. (Bartók Béla tanulóévei és romantikus korszaka. 1899—1905; Bartók művészi kibontakozásának évei. 1906—1914; Bartók Béla megjelenése az európai zeneéletben. 1914—1926.)

Ha összegezésük a dokumentáció részleteit, a mintegy másfélezer oldalnyi jobbára sűrű-nyomású, nagyoldalas szöveg külső méreteivel is imponáló. S gondoljuk hozzá mindehhez a publikálást megelőző rengeteg részletmunkát: mennyi áldozatos elszánás kellett a hangversenyműsorokat, kritikákat tartalmazó száz és száz lap, folyóirat-fóliás búvárlásához, mennyi türelem, szerencse a külföldi adatszolgáltatás megszervezéséhez, a fél világgal való levelezéshez, mennyi hozzáértés a külső, belső események, a társadalom és művészet jelenségeinek szinkronizálásához, mennyi lelemény a kortársak nyilatkozatainak felkutatásához. S gondoljunk a közvetve kapott adatokat, fordításokat ellenőrző filológus állandó izgalmára, aggályos felelősségérzetére s a töménytelen babrunkára a mikrofilm-olvasástól az elmosódott, töredékben maradt kéziratos szövegek böngészéséig. Nem kétséges, ilyen bonyolultan keserves tevékenységre csak az szánja el magát, aki nagyon hisz munkája értelmében. Demény János ezek közé a hívők közé tartozik. Valósággal életét szentelte a vállalt ügy szolgáltatára. Ifjúságából, a harmincas évekből hozta magával a kortárs magyar zene nagy korszaka iránti elkötelezettséget. S ahogy akkor, minden adódó lehetőséget megragadva szolgált a Bartókban és Kodályban megtestesült kelet-európai eszme misszióját, változott körülmények közt is elsők közt hallatta szavát. Még az 1946-os pécsi SORSUNK-ból emlékszem „Magyar dioskurok” c. a két nagy zeneszerzőt összehasonlító tanulmányára. S talán éppen ebben az időben bírta meg Kodály Zoltán Bartók leveleinek gyűjtésével, közreadásával. A későbbi, Bartókot is elsötétítő években, amikor kockázatos volt értékét egyértelműen hangoztatni, s érdemét valósággal úgy kellett átlopní bizalmatlanságok és sérelmek csapdáin, ezekből a levelezés-kötetkből ismertünk rá Bartók igazi emberi arcára. Valószínűleg a levél-kéziratok rendezése készítette Deményt, hogy ne csak leveleket gyűjtsön, mindent, ami Bartók életére, munkásságára vonatkozik.

Előzmények, hasonló vállalkozások ismerete nélkül fogott hozzá a nyilvánosságra lépő ifjú Bartók útjának dokumentálásához. Az 1914-ig terjedő első két részben még nem alakul ki az anyag-föltárás következetes módszere. Kezdetben a zeneakadémiai esztendő, majd a Kossuth szimfóniától az I. Szvitig terjedő három év kínálkozik keretül. A hiányos adatok miatt sok még a magyarázó kommentár, a szokásos életrajzi kiegészítés. Mindenesetre hasznos a Főiskola tanárainak s a zenei világ más nevezetességeinek portrészzerű bemutatása. Ugyancsak bebizonyosul: a kritikák, nyi-

latkozatok objektív közlése mellett okvetlen szükség van a társadalmi, politikai háttér megmutatására és a művészi fejlődés időnkénti summázására. De az első két részletben még a fontosabb események, személyiségek, a különféle idézetek, az évszakos és esetenkénti hivatkozások gyakran megtörik az előadás lendületét. A szerző a föltárás buzgalmában nemegyszer tíz kevéssé érdekes kritikát rak egymás mellé, s olykor a kutatómunka személyes problémáinak is teret enged. A harmadik, negyedik kötetben a szubjektív közbeszólások, hosszú összekötő szövegek helyett csak példásan tömörített, lényegre tapintó összegezesek, legszükségesebb utalások találhatók. Demény magukat a dokumentumokat juttatja szóhoz, azáltal is, hogy szinte dramatizálja anyagát. Szembeállít ellentétes tartalmú kritikákat (pl. Molnár Antal és T. W. Adorno esetében. IV. 218—19) kiválogatja, kellő sorrendbe szervezi az egymást leginkább kiegészítő megnyilatkozásokat (I. Kerényi Károly Cantata Profanáról írt cikke után a szombathelyi Palkó István jelentékeny, új aspektust nyitó szövegelemzését. IV. 584—91.) A közbeiktatott életrajzi résztelemek, világpolitikai vonatkozások, levéldézetek, lábjegyzetben folytatott, bonyolult, mégis igen logikus módszere rendkívül elevenné, sokszínűvé teszi a dokumentálás folyamatát. Esetleges, dátumok köré csoportosítás helyett a rövid bevezetőkkal ellátott hangversenyévek (pl. 1934—1935) szolgálnak biztos keretül.

Bartók művészi és tudományos működésének krónikáját követve most ámulunk igazán: mi minden fért bele a törekeny ember négy évtizedébe! Mennyi utazás, szereplés Portugáliától Moszkváig, Amerikától Itáliáig! Mennyi népzene-kutatás Romániától Arábiáig, Szlovákiától Törökországig! Mennyi pedagógus vállalkozás: tanítás, interpretálás, gyakorlati, elméleti nevelés, felolvasás, tanulmányírás és mindemellett állandó tudományos rendszerző munka, állandó zeneszerzői tevékenység, és valahol, — amiről a dokumentumoknak kevés a mondanivalójuk: a természet és a magánélet.

Kritikák, nyilatkozatok elszólásaiból látjuk, milyen lenyűgöző hatással volt Bartók mindazokra, akik közelébe kerültek. Tanúi lehetünk, elementáris tehetsége előtt, hogy hódolt meg a világ. Ámde minduntalan föl kell figyelnünk arra is, a nagyerejű, merész zene itthon micsoda feudálisan megátalkodott, szikkadt koponyákba, süket fülekbe ütközött. Külföldi szakembernek bizonyára kevésbé érdekes, de nekünk fontos tudni, hogy az 1906-os Pesti Hírlap szerint Bartók zeneszerzői működését „saját-szerű szadizmus jellemzi”, hogy Haraszi Emil — az első magyar Bartók könyv szerzője (!) — 1917-ben így háborog: „Aki a szekundot konszonánsnak érzi, az ne vállalkozzék a nép naiv, egyszerű dallamfűzésének megörökítésére!” (III. 28.) s hogy tizenkét év múlva még mindig úgy véli: „Semmi esetre sem lehet Bartók és Kodály harmonizált népdalainak feldolgozásával kezdeni a magyar nép zenei nevelését...” (IV. 341.) Számunkra az is árulkodó adalék, hogy a húszas évek elején, Sopronban a bús-magyar kritikuss úgy érezte: Bartók zenéje „csupa végzet, sorstalanság, csupa bánat és csakazértis mámor, csupa ugar...” (III. 290.) S bármilyen perifériális vonatkozás, hasznos olvasni a híres református püspök megbélyegző szavait, a Kisfaludy Társaság provokatív díját visszautasító Bartókról: „...a tévedések helyreigazítását más módon szokták elintézni, különösen akkor, ha egy komoly és úri emberekből álló társaság megtisztelni, kitüntetni óhajt egy komoly úri embert...” (IV. 514.) A magyar művelődéstörténet szempontjából nem közömbös, hogy a katolikus klérus hivatalos orgánuma még 1937-ben is kiátkozza Bartók, Kodály művészetét, s hogy ugyanabban az évben az ősi kálvinista Pápa Közművelődési Egyesülete illő fogadást készítve, cigányzenekarral várja Bartókot az állomáson.

A negatívumok mellett híven tükröződik a dokumentumokból az is: voltak vidéki városok (Kecskemét, Szombathely, Békéscsaba), ahol megértették, őszinte buzgalommal pártolták az új magyar zenét. A poros honi folyóiratok, hírlapok kritikáit újra publikáló Deménynek köszönhető, hogy személy szerint utólagos elégtételt kapnak mindazok, akik a korabeli közvélemény makacsságával szemben Bartók elismeretiséért küzdöttek. Jól esik tudni, hogy az író Csáth Géza s a János Vitéz Kacsóh Pongráca is az első hívek közé tartozott. Elénkrajzolódnak a magyar zenetudomány már-már elfeledett, korán meghalt, kétségek árán is Bartók pártivá lett kiváló alakjai: Kovács Sándor és Seprődi János. Nyomon követhetjük Molnár Antal állhatatos, Bartók és Kodály törekvését mindig a teljes horizont távlatából szemlélő útegyengetését. A töménytelen zenekritika közt felfigyelünk Fodor Gyula, Reinitz Béla, Péterfi István, Hammerschlag János következetes, magvas beszámolóira. Hozzáértő tisztességgel mindig megállítanak bennünket Jemnitz Sándor Népszava-beli bírálatai, majd később Szabolcs Bence, Keszi Imre igényes írásai. De Bartók ügyének publicistái közt is első hely illeti meg Tóth Aladárt, akinek a Pesti Naplóban a húszas évek közepétől megjelent cikkei méltán érdemelték, hogy a sajtó-rovat kegyet-

len múlásra ítéltségéből új életre támadjanak. Tóth Aladár szavainak mindenkor súlya, lendülete van. Gondolati gazdagsága, felelősségre vonó prédikátori szigora s szinte lángoló lelkesedése láttán a személyi varázsból már nem részesült utód újra és újra elámul: kicsoda fénye lehetett a napnak, mely körül ilyen izzó hold keringett!

A Pesti Napló-részletekből tudunk meg legtöbbet Bartók művészetfelfogásának változásairól, a kortársakhoz való viszonyáról. Bár a folyton határon túlra néző honi sznobok miatt maga Tóth Aladár sem szívesen von párhuzamot Bartók és Sztravinszki közt, mégis az ő interjúiból derül ki, milyen őszintén becsülte Bartók a *Le Sacre du Printemps* szerzőjének „őseredeti tehetségét”, igazi költészetét. (Demény tárgyilagos dokumentálása más, a közelmúltban túlságosan sötétre árnyalt beállítást is segít megvilágosítani, például Dohnányi Ernő jobbára pozitív szerepét.)

Az eddigiekben főként magyar szempontból látjuk gazdagabbnak a Bartók-irodalmom forrásait, de az általános zenetörténeti kutatásnak is nagy hasznára lesz a szóban forgó életrajzi gyűjtemény. Bartók jövődó biográfusainak már nem kell egyenként összeszedgetniük Busoni, Cecil Gray, Prunières, Calvocoressi, Florent Schmitt, A. Einstein, Hába, Křenek, Ewans, Dille, Jean Jouve, Stuckenschmidt nyilatkozataira vonatkozó adatokat, s nem kell újra fölfedezniük kevésbé ismert, de figyelemre méltó szerzők: Newman, Whitaker, Adolfo Salazar, Dořtalík, Lou von Strien, Willi Reich írásait.

A művek és szereplések világbeli irodalmát természetesen nem lehet néhány évi kutatással végleges teljességben összegyűjteni. Demény tudja ezt legjobban, ki a Magyar Zene 1961. 7–8-as számában fölvázolta már a Bartók által megjárt húszegynéhány országban végzendő kiegészítő kutatás programját. Indokolt volna továbbá az életrajzi dokumentáció kiterjesztése Bartók a Kárpát-medence karéján (Torontál–Nagyszőlős–Pozsony) töltött — egész további sorsát, kelet-európai öntudatát döntően befolyásoló — ifjúságára, valamint az Egyesült Államokban töltött öt esztendőre.

A négy kötetben nyomon kísért négy évtized a jelenlegi hátrányok, hiányok ellenére is igen gazdag. Különösen egy-egy nagy mű (IV., V. vonónégyes, Cantata Profana, Zene) széleskörű kritikái visszhangját, a huszas, harmincas évek Bartók körül támadt vitáit sikerült szemléletesen bemutatni.

A föltárt anyag ismeretével az irodalomnak is gazdálkodnia kell. Mostanáig szinte észrevétlenül ment el mellette. Reagálásként mindössze Illés Endre az első részletről írt, tanulságban bővelkedő cikkét említhetjük. Pedig nemcsak a sűrűn előforduló, passzusaikkal kapcsolódó írói nevek miatt (Csáth Géza, Ady, Balázs Béla, Móra, Barta Lajos, Móricz Zsigmond, Gellért Oszkár, Dallos Sándor, Gyergyai Albert, Juhász Gyula, Kosztolányi, Szabó Dezső, József Attila, Thomas Mann, Pierre Jean Jouve stb.), általános kulturális érdekből is méltányolandó Demény munkája, célkitűzése. Ehhez fogható vállalkozásra nálunk csak egy valaki szánta magát: Hatvany Lajos az Így élt Petőfi kötetében. Talán nem a költészet elárulása, ha kimondom: a világ ma elsőbrendűen számít Bartók tudományos interpretációjára. Petőfi jelentősége a nyelvi megközelítés nehézsége folytán minden igyekevs ellenére inkább csak eszme marad, míg Bartók közvetlenül él és hat mindenütt, ahol fogékony emberek figyelnek a zene üzenetére.

Kell-e még bizonygatni, hogy Demény János tudományos lelkiismerete, miniatóri szorgalma alkalmas a megkezdett munka folytatására? Köztudomású viszont, hogy tucatnyi Bartók publikációt, a levelek jelenleg is folyó gyűjtését, rendezését egészen más természetű nyolcórás hivatali kötöttség mellett végzi. Ha a harmincas években így büntetnek valakit, amiért mániája Bartók, nem csodálkozhatunk. De ma, amikor a Bartók-kutatás végre állami érdekke vált, s szorgalmazására külön Bartók Archivum alakult, ki és mi magyarázza meg ezt az abszurd helyzetet?

Bizzunk benne, nem átok és nem törvényszerűség, hogy Bartók szolgálatát éppen a legönzetlenebbek csak kegyelemből, a falakon kívül végezhetik. S bizzunk benne, nincs olyan mellőzés, mulasztás, amit a tények igazsága jogán ne lehetne orvosolni.

Addig is köszönet a Zenetudományi Tanulmányok szerkesztőinek: Szabolcsi Benecének és Bartha Dénesnek, hogy módot adtak Demény munkájának közzétételére. Szükség volna rá, hogy a négy részlet-publikáció együtt, új adatokkal bővítve, névmutatóval ellátva, nagyobb példányban külön is megjelenjen.

FODOR ANDRÁS

Fejes Endre: Rozsdatemető

A megjelent kritikák nagyrésze is, az olvasók ítélkezése is megérdemelt elismeréssel köszöntötte ezt a kitűnő könyvet, amelynek rangját azok is elismerik, akik hibáit vagy vélt hibáit fontosabbnak tartják értékeinél. Mert vitatkozhat valaki az író szemléletével, nevezheti rémlátásnak a keserű, nyomasztó felismerést, amely regénye megírására készítette, szemére vetheti a szerkesztés egy-két rossz mozdulatát; idegenkedhet a jellemzés sajátos módjától — megállapíthatja, hogy hiányzik a regényből mindaz, ami nincs benne —; azt azonban senki sem tagadhatja, hogy rendkívüli jelenségnek vagyunk a szemtanúi: egy jóformán kezdő író, másfél kötetnyi novella után — jöllehet tehetséges, ígéretes novellák után — letesz az asztalra egy kiforrott, súlyos, meggyőző regényt, vitára is „elkapató” meleg elismerésre is érdemeset.

*

Ötven év krónikája a Rozsdatemető, a Hábetler-család története: miként alapít családot és teremti altiszti egzisztenciát Hábetler János az első világháború után, mint élük köznapi, szürkén eseményes életüket a kapitalista viszonyok nyomása alatt és azután is, amikor a megváltozott körülmények tartalmasabb, értékesebb életet kínálnak nekik. Földhöz szegezi őket az igénytelenség, s politikai közönybe burkolóznak akkor is, amikor szólítja őket a történelem. Kispolgári szokások és nosztalgiaik szédítik őket, anyagi felemelkedésükkel párhuzamosan a „dzsessztánc—hajrá-fradi” mentalitás egyre jobban aláássa a család életének harmóniáját, régenvolt szigorú etikájukat. A gazdagon hangszerelt, sokmondandójú regénynek ez a segítő szándékú, keserű-indulatos vádbeszéd a vezérszólama, (erre az írói szándékre fényszórózik a cím is): a Horthy-korszakból átörökölt életforma és gondolkodásmód, a társadalmi méretű közöny és az igénytelenség penészgombája, a kispolgári eszmények természeti a legszebb törekvéseinket támadják meg, a legjobb lehetőségeket sikkasztják el. Fejes tehetségét és alkotó módszerét dicséri, hogy ennek a gondolatnak (és a többi eszmének) nem tanmesében keres bizonyítást, sehol nem érezzük úgy, hogy eszméket akar dokumentálni, hogy előregyártott tézisek vezetnek az ábrázolásban; nem magyarázkodik, csak mesél, és finom tapintattal az olvasóra bizza, hogy az események, a történet tanítását meghallja.

*

Ez az izgalmasan mai problematika nagy erővel szólal meg a *Rozsdatemető*-ben, a megjelenítés művészi igényessége jó rangot ad ennek a társadalmi érdekű vizsgálódásnak. Fejes írói erényei között a jöszemű problémalátás és a pártos elkötelezettség mellett fontos szerepe van a szuggesztív megjelenítés, az érzelmekeltés, az elhitetés képességének. Érdemes megsérteni a recenzió műfaji törvényeit, s a cselekmény hosszas ismertetése helyett elidőzni a megformálás titkainál. Azt vizsgálni, mitől hiteles, mitől eredeti és modern a *Rozsdatemető*, miből táplálkozik feszültsége, indulati fűtöttsége.

Hogyan formálja élővé alakjait Fejes? Szembetűnő, hogy az analízis nem szenvedélye, a sokrétű, szövevényes tudatfolyamatok Thomas Mann-i felfejtéséről szívesen lemond. Egyetlen dolog fontos számára a jellemzéshez: a *viselkedés* vizsgálata, s elegendő is ahhoz, hogy behatóan megismerjük a szereplőket, ott éljünk közöttük az olvasás után is. A felejthetetlen Pék Mária alakja ritka írói remeklés, érzékletes, finoman árnyalt dombormű. Pedig merev eposzi jelzőket kapott csak, s folyton önmagát ismétli, amikor foggal-körömmel tartaná össze a családot, amikor hisztérikusán kiabál; gorombasága, nyers humora meleg emberséggel, önzetlen szeretettel vitatkozik folyton; de ez a jellem-séma minden helyzetben más oldalát mutatja, s a portré egyre árnyaltabb, egyre teljesebb lesz. A *Rozsdatemető*-nek nincsenek heroikus szoboralakjai. Hábetler Jani, ez a szögletes mozgású, hirtelen haragú fiú a lelke legmélyén kiscigerek; ösztöneiben és ítéleteiben kommunista, de minden tette képtelen; igaz, hogy minden helyzetben a fogát csikorgatja, de a helyzetek soha nem ismétlődnek, így más és más fények vetődnek a jellemre. Ennek a mestere Fejes, hogyan kell helyzeteket teremteni: természetes mozdulatokkal tereli hőseit olyan pozíciókba, amelyek megvallatják, leleplezik őket. Hábetler Jani fojtott inedulattal ezt mondja a szelíd, a maga módján becsületes apjának: „Apuka, minek avatkozik bele? Apuka a legbutább ember az egész nyolcadik kerületben. Apuka, mondja meg, mennyi hatszor kilenc.” Gyilkos gorombaság, meg kell gyűlölnünk érte a fiút. De azonnal kiderül, hogy ezt a menthetetlen gorombaságot nemalkuvó igazságérzet lökte ki a fiúból: nem tűrheti, hogy nevetségessé tegyék a nevetségesen buta, de szilárd hitű Seres Sándort.

„Mit röhögnek egy altiszt levelén? — ordította Jani. — Ha egy altiszt meg egy mosónő hisz valamiben, azon csak a hülyék röhögnek! És akik röhögnek, azok mibe hisznek? Mibe? Ezt tessék megmondani! Anyuka kérem, tessék ezt nekem megmondani!” Úgy érezzük, igazabb értelemben „hős” az, aki abban a helyzetben el tudja mondani ezeket a szavakat.

Mint ahogy bizonyos értelemben „pozitív” hősnek kell tartanunk azt a Seres Sándort is, akin hosszú ideig csak nevetni tudunk; szavai, beszédei híg politikai frázisoknak tűnnek, ő maga a tanulatlan pártfunkciós paródiája, míg 1956-ban rá nem eszmélünk — ismét egy leleplező helyzet —, hogy milyen tiszta, kristályjellemű emberen mosolyogtunk, és ez a felismerés visszasugárzik eddigi szavaira és viselkedésére is, fedezetet ad az üresnek gondolt frázisoknak. Frói trükkre gyanakodnánk, ha nem folyna mindez feltűnés nélkül, alig észrevehetően. A jellemzésben sem hangoskodik az író, bízik az eszközeiben. Híres Istvánról, a párttag szobafestőről (aki időnként Jani világnézeti ellenfele, 56-ban kokárdával és fegyverrel járkal) ezt olvassuk: „... Szeles, csúnya novemberi délután lőtték meg, nem messze a Lánchídtól”, — majd lobban a villanófény: „kacsát akart hátizsákban átvinni Budára.” S a többi szereplő is így pörög, így vall magáról a kitűnően megteremtett helyzetekben, viselkedésük minden gyónásnál, mélytudat-elemzésnél beszédesebb.

*

Fejes családregénye, sok-kötetes rokonainak értékes kisöccse azoknál terjedelmében szerényebb, de anyagában, adataiban igen gazdag tudósítás. Szociográfus alapos-sággal és részletességgel számol be az író ennek a munkás-kispolgár családnak az életéről, ismeri és számontartja hőseinek minden gondolatát és mozdulatát. Fejes Endre mindenről tud, ami a Nagyuvaros utca környékén és azon túl létezik, történik, szóba kerül. Tudja, mikor szerepelt a *Pereces* az I. osztályban, mi a *munkaügyi főelőadó* munkaköre, hogyan kell kiszedni a szemből a *spént*, mi a *páva-kötés*, és mi a *Solvasthmin*. A *Rozsdatemető* vaskos enciklopédia és szintiszta folklór, az elmúlt ötven esztendő történetének és társadalomtörténetének tömény esszenciája; tárgyak, ismeretek, szokások fényűző magángyűjteménye. Noha a téma tartományi, nem szövi át az egész nemzet, minden réteg életét, majd minden fontos politikai, gazdasági kérdés szóba kerül. Csak villanásnyira persze, a szerény terjedelem miatt, de minde-nütt beilleszkedő, magától értetődő természetességgel, sehol nem érezni a minden-áron-teljesség igrékezetét. S a tisztelni való tárgy- és életismeret eleve bizalmat kelt az olvasóban: aki ennyire tájékozott az ábrázolt világ térképén, ilyen biztonsággal és otthonosan mozog alakjai társaságában, talán csak igazat beszél, érdemes odafigyelni mondandójára is.

*

Nem könnyű feladatra vállalkozott az író: fakó hétköznapiakat, nem-különc embereket kellett ábrázolnia úgy, hogy az olvasó ne tegye le a könyvet néhány oldal után. Érdekesen kellett elmondania az érdektelent, a köznapit, a megszokottat. S írói bravúr, ahogyan ezt a feladatot megoldotta: kétszer ha engedett a különös helyzetek, extrém figurák csábító ajánlatának. Szereplői megterítik az asztalt és felmossák a konyha követ. kiszámítják a brigád teljesítményét, bort hoznak a falusi rokonoktól; sétálni mennek a szanatórium kerítéséhez — de ezeknek a szokvány-mozdulatoknak mindig helyük. szerepük van a történetben, a jellemzésben, feszülten figyelünk rájuk. A szereplők szájába adott szavak hitelességük mellett érdekesek is, érdekes banalitások. „Szörm azt mondta, nincsen túlvilág. Megeszik az embert a halak és kész”. „Szörm nem mondott igazat fiam. Talán már eltemették őt, ma este mégis él”. — Így beszélgetnek Hábetleréknél karácsony este, de ezek a átv, semmitmondó frázisok az adott helyzetben súlyos jelentéseket hordoznak, leegyszerűsített jelzései csak a tartalmaknak. Ugyanilyen bravúrral ábrázolja hősei tartalmatlan, megrótt életmód-ját, amely igénytelen ugyan, de van poézise. — Hábetler Jani szerelmet vall: „Nem azért szeretlek, mert szép vagy — szólalt meg. — Ezt ne gondold. Kalauz Gyurinak megmondtam, azért szeretlek, mert nem tehetek semmi mást. Lecsukom a szemem, kinyitom a szemem, látlak.” Nagyon primitív-suta, de nagyon tisztán zengő vallomás, áttetsző, mint egy népdal. Hiteles a fiú szájából, jellem-beli, de ugyanakkor költészet is, naiv népköltészet. Ennek a műves egyszerűségnek, az egyszerű szavakkal varázsolásnak a titkát ismeri Fejes: hogyan kell felidézni a hétköznapiok áhítatát, hogyan kell fénnel áthímezni a köznapi valóság szövetét, a legkegyetlenebb érdes realitást hamvas költőiséggel megemelni. S az a meglepő — mutatvány a mutatvány-ban —, hogy mindezt hathatós eszközök nélkül teszi: nem szorul rá a festői körmon-

datokra, a nyomatékösítő és sejtető írásjelekre, nincsenek színes, hangulatos, tűzijátékos jelzői. csak rakja a tömondatokat egymás mellé, s a varázslat mindig sikerül. Ebben távolodott el egy kissé novellista-önmagától (s a Mestertől is: Gellértől), egyre aszkétább, egyre takarékosabb, egyre önmeztartóztatóbb, és a stílus-eszközök nélkülségével a kifejezés ereje nem gyöngült, hanem erősödött, s a líra szívérványa, az érzelmek felhangjai ott ívelnek-lebegnek a tárgyi valóság fölött.

*

Az érzelmeknek, a líraiságnak ez a lappangása valahol rokonságban van Fejes írói alkatának jellemző tulajdonságával: azzal a szemérmes tartózkodással, amely gyakran készíti őt „színealni”, a háttérben meghúzódni. Ez a tartózkodás véteti fel vele a krónikás kámszáját, ez indítja őt arra, hogy közömbösséget, a tények alázatos szolgálatát tetesse a leírásban. Az események kimért, hűvös közlése közben palástolni igyekszik érzelmeit, ítéleteit, személyisége szerényen a tárgyiasság, a tömondatos közlés páncélja mögé rejtőzik. Rejtőzne, de hol az események csoportosítása, hol a szereplők szembeállítás, hol egy váratlanul odadőft ige elárulja őt. A könyv elején kegyetlenséget fogad s valóban kegyetlen, rideg őszinteséggel kezeli a sebészkezt, amíg remegni nem kezd a keze. Időnként keserű ironiát, őszinte együttérzést, indulatos káromkodást sejtünk a sorok mögött, az író vállalja és megszenvedi hősei sorsát.

A háttérbe húzódás írói attitűdjével függ össze az a mértékletesség, amellyel az író kedélye, humora megnyilatkozik a regényben. A *Rozsdatemető* alaphangja rendkívül komor, keserű. balladai: fesztelen jókedéllyel, hangos, nyers burleszk-humorról sehol nem találkozunk. Az író többnyire szigorú arccal vallatja, vizsgálja hőseit, csak néha enyhülnek meg a vonásai, átfut rajta egy-egy mondatnyi szarkasztikus mosoly; az is előfordul, hogy teljesen belefeledkezik az ironikus játékba, de hamarosan ismét magára parancsolja a kemény vonásokat. Nagyon szereti a paródia jellemfestő, leleplező eszközét, gyakran elrajzolja, karikírozza az alakok megnyilatkozásait, hosszan, néha önfeláldozóan beszélgeti őket, de itt sem enged az olcsó ötletek csábításának. szigorú írói fegyelem és mértéktartás partjai terelik őt a mederbe.

*

A *mértéktartás*: ez a ritka erény Fejes írói karakterének legvonzóbb erénye, alighanem ennek a képességének köszönhet a legtöbbet. Rendkívül erős célratörés, kíméletlen önfegyelem teszi képessé arra, hogy a legjobb értelemben modern prózát írjon. A gazdaságos szerkesztés, a szűkszavú, tevékenységgel-jellemzés, a filmszerűen kemény „vágások”, a cselekmény merész, átkötetlen ugrásai, s a tömör mondatvésés — egyazon stílus kör harmonikusan illeszkedő tartozékai, ezek együtt adják a regénynek az expresszivitást, a jellegzetesen nagyléptű, sodró ritmust, az indulatoknak azt a csillapítatlan szívdobogását, amely hetek múltán is ott munkál az olvasóban, és súlyt ad a regény elgondolkasztó és felrázó, pártos szenvedélyű mondanivalójának.

FARKAS LÁSZLÓ

Baráth Lajos:

EMBER FEHÉR BOTTAL

Rengeteg élményem van — vallja Baráth Lajos röviden önéletrajzában. Az élmények pusztá rögzítése azonban még nem irodalom. Az élmény csak nyersanyag — talán nemesacél — amit még forgácsolni, kovácsolni, esetleg hőkezelní, lágyítani, nyújtani, tágítani kell. Az előnagylás — hogy a vasas szakmánál maradjunk — csak az első része a megmunkálásnak. Baráth kötetében leheletfinom kidolgozásokkal és durva elnagylásokkal egyaránt találkozunk.

Az autóbús kormányánál szívgyörcsöt kapó és utolsó reflexével fékező gépkocsi-vezető újságokból ismert történetének feloldozása a kötet egyik kiemelkedő írása. A szerző mélyen átérzi ennek a nagyszerű

embernek az utolsó óráit, és mintegy visszapillantó tükörből vetíti azokat az olvasó elé. Baráth kitűnően tud hangulatot teremteni — ez írói tehetségének erősebb oldala, — és egy végig a lélek mélységeiben játszódó folyamat ábrázolása közben is képes feszültséget, sőt izgalmat kiváltani. Erre a történetre a részletek fényesre csiszolása és azok hajsztálpontos összeillesztése a jellemző.

Baráth tehetsége még erőteljesebben nyilvánul meg a „Bírok” című remek kis elbeszélésben. Egy fiatal kohómunkásról szól, aki ösztönösen fél az izzó vastól, akit látszólag semmi más nem érdekel, csak a mozi és a találka, amikor azonban a kohónál baleset történik, emberi életek és milliós értékek kerülnek veszélybe, egy pillanatig sem habozik feláldozni divatos ruháját és találkáját, sőt az életét is bát-

ran kockára teszi, mivel a szükség így kívánja.

Tetszett ez az írás, mert mélységesen igaz. Amit ez a fiú tesz, ahogy viselkedik és gondolkodik, ifjúságunk nagy részére jellemző. Baráth fiatal kohómunkása markánsan egyéni, kemény anyagból pontosan kimunkált jellem. És tetszett ez az írás azért is, mert valóban művészi alkotás. Szinte festői ahogyan a szerző megeleveníti a kohóüzemet azokban a pillanatokban, amikor a gát kiszakadása után mindenki teljes erejével igyekszik a katasztrófát elhárítani. Érezzük a szörnyű veszélyt, az elviselhetetlen hőséget, a sorok közt átvöröszik a mindent elnyeléssel fennegető, lassan patakzó izzó vas.

A „Bírok” és a gépkocsivezető története Baráth figyelemre méltó képességeiről tanúskodik. Sajnos a kötet több írása nem éri el ezek színvonalát. Hogy miként segíti elő a közösség nevelő ereje egy részes; öreg bányász új emberré válását, — korunk egyik legizgalmasabb problémája, amely valóban megérdemelné az igényes irodalmi feldolgozást. Baráth kísérlete azonban — „Szterenka” — semmivel sem jobb egy közepes riportnál, annak ellenére, hogy helyenként, egy-egy találó hasonlattal sikerült a bányászváros légkörét a történet mögé varázsolnia. Állítólag a jó író még a hihetlent is képes elhitetni, Baráth azonban ebben az írásában még arról sem győz meg, amit az olvasó egyébként hisz. Ennek oka a részletek kidolgozatlanságában, a cselekmény vázlatosságában rejlik. A régi visszahúzó ereje és az új vonzása még egy-egy ember lelkivilágán belül is óriási energiákat mozgat meg. Az összecsapások drámai feszültségéből és a kisülés megrázó erejéből azonban Baráth jóformán semmit sem tud éreztetni. Az egész írást langyos húsleves szag hatja át. Az, hogy az író az élet fontos kérdéseit letompítva ábrázolja, az írás problémájának jelentéktelenné torzulását eredményezi.

A „Férke” bájos kamasztörténet, de nem több egy jól elkapott pillanatfelvételnél. A „Dolgozatírás” két hangulathatás ellentétére épül; a vasárnap délelőtti békés légkörében felidézett háborús emlék valóban meborzongatja az olvasót, mindez azonban kevés. Mégha tetemes engedményeket is teszünk a novella műfajának goethei meghatározásából, — mely drámai központú, sűrített cselekményű elbeszélést kíván, — ezeket a többnyire jellem- és történetsegény írásokat nem tekinthetjük novellának. Baráth írásai hangulatképek, riportok, melyek néha elbeszéléssé emelkednek, az emberi szenvedély ábrázolása, társadalmi-politikai

problémák kitörése, összecsapása azonban szinte teljesen hiányzik belőlük.

Jellemző példa erre a „Tavaszká”, melyben az ácsok munkájának hangulatos leírásából egy kedves, fiatal lány alakja bontakozik ki és... semmi több. Tavaszka és az elbeszélő szerelméről jóformán semmit sem tudunk meg. Arról nem is beszélve, hogy a maszek ács tragikus halála értelmetlen és felesleges. Ez esetleg egy új mű kiindulópontja lehetne, Tavaszka lelkiismeret-furdalásáé, aki akaratlanul is előidézője volt a tragédiának — ha igaz! —, erről azonban nem szól az író.

Csendes, szelíd hangulat, lágy, paszteli színek és a dinamizmus hiánya jellemzik Baráth kötetét. Pedig éppen a munkásélet ábrázolása, melyre Baráth tudatosan (és igen örömdetesen) törekszik, kívánna több határozottságot, keménységet az írótól. Ma, amikor egyre-másra jutnak el hozzánk fiatal szovjet íróknak sok tekintetben vitatható, de kétségtelenül bátor, eredeti, harcos szellemű írásai, a kritikus azt várná magyar kortársuktól, hogy ő sem feledkezze el arról, hogy forradalmi korban élünk, amikor — különösen az egyén tudatában — az újnak a régivel még sok, kemény csatát kell megvívnia.

Baráth figyelemreméltó tehetségét meggyőzően bizonyítják életszerű leírásai, találó hangulatképei. Ez reményt kelt, hogy személyében hamarosan jelentős alkotót üdvözölhet munkás-irodalmunk; ehhez azonban el kell mélyítenie jellemábrázolását, részletesebben és drámaibban kell kidolgoznia történeteit.

TAXNER ERNŐ

Berze Nagy János:

SZÓLŐSZEM KIRÁLYFI

Berze Nagy János hagyatéka, úgy tekinthetjük, kimeríthetetlen kincsesbánya. Az életében publikált művek mellett — s ez sem csekély, se mennyiségre, se minőségre! — mi mindent összedolgozott ez a hangyaszorgalmú, csodálatos ember! A mesetípológia, ha elkésetten jelent is meg, a maga két vastkos kötetével méltóan sorakozik a „Magyarország Néprajza” mellé, mint a magyar folklorisztika egyik csúcsteljesítménye. Aztán „Az égígérő fá”-t sikerült előadni, mérhetetlen kárára a tudománynak, hogy nem előbb, hogy helyes meglátásai gyümölcsözhettek, tévedései, meghaladott nézetei kiigazíthatottak volna. Majd annak az egész életen át összehordott s részben a hevesi gyűjtésben, részben a „Baranyai Magyar Néphagyó-

mányok”-ban közzétett, s esetleg még kiadatlan, kéziratban őrzött, s eddig csak tudományos jelentőségű mesekincsek megkezdődött az irodalmi feldolgozása is. Amióta Benedek Elek „Magyar mese- és mondavilág”-a, ez a korszakos gyűjtemény megjelent, azt lehet mondani, szinte ugyanazok a mesék váltogatták egymást a különböző mesekönyvekben, mindaddig, amíg Ortutayék fel nem frissítették „szűz” területekről, ha nem is teljesen új, mindenesetre frissebb, vagy legalább másabb, szokatlanabb variánsok közreadásával újabb rétegeit tárva fel a mesetermő hagyománynak. Amikor pécsi írók feldolgozták „Hetedhétország” címmel, jobbára a baranyai mesefák termését, kitűnt, mennyi új elem bujkált ezekben a mesékben, mennyivel árnyaltabbak, esetleg épebbek, teljesebbek ennek a területnek a meséi, az elkoptatott mesegyűjteményeknél. Az, hogy rövid idő alatt két kiadást kapkodtak el belőle, nyilván az anyag frissiségének, újszerűségének is szólt.

S most itt van egy új kötet: a Szőlőszem királyfi. Harminckét mese. A nagy gyűjtő fia, ifj. Berze Nagy János, valamint Pákolitz István és Szőlősy Kálmán pécsi írók tették át irodalmi nyelvre. Azért, hogy a kötetbe mi került be, s mi maradt ki esetleg belőle, nyilván nemcsak az átdolgozók viselik a felelősséget, hanem a kiadó is. Így igazságtalanság lenne őket illetni szemrehányással a meglehetősen *vegyes* tartalom miatt. Belekerült olyan mese, mint a Kapanyelű Facika, amelynek teljesebb, épebb variánsai közismertek, vagy A bátor katona. Aztán az anekdótánál alig több „Halesz, Borisz, Cipótisz”, a róka meg a farkas. A szélsőségek ellenére a kötet *együtt* jó benyomást tesz, mert a meseanyag többsége hoz sok újat is, akár a hangban, akár a motívumok érdekes kontaminációjában s igen gyakran új meseelemek sokszor váratlan alkalmazásával, amelyek inkább tudományos szempontból érdekesek, mert a mese továbbalakulásának, színeződésének bizonyítékai, de a kötetnek is érdekesebbé, fordulatosabbá teszik az anyagát.

A három átdolgozó, ha különböző készséggel és beleélőképeséggel is, de igyekezett egységes művet alkotni. Mind a mesekezdés stereotíp formulái, mind a berekesztés szokott fordulatai közé friss leleménnyel vittek be új színt, mint ahogy a mese szerkezeti felépítésében is engedtek itt-ott több szabadságot maguknak. Pl. mindjárt az első: Az aranyhaiú ikrek vagy A varga fia meg... mintha két mese összeolvasztását — interpoláció — is alkalmazták volna, ami nem vált hasznára

a mesének. Mindenképp megdicsérendő az a friss, humoros hang, amely némelyik meséjüket kiemeli a szokásos tréfás mesék közül s fordulatos meseszövevényben éppen úgy, mint a jól eltalált népies hangvételnek még egyéni fokozásában is tettenérhető. Meglátszik a legtöbb mesén, hogy átdolgozója *kedvvel* alkotta nemegyszer újjá, kerekítette ki, ha nem is mindig, de a legtöbbször szerencsésen, a meselogika szerint az esetleg itt-ott elvékonyodott, vagy összeszűkült alapanyagot. Mint ahogy keresték a kevésbé „elnyútteket” — már amennyire lehetséges volt — a variánsok közt, a hangban is nemegyszer irodalmibb tónust használnak. Ebből aztán néhány elírás származik: a bolhát rézpatkóba verték (?) (45. old.), még a templom egere is elmaradt tőlük (?) (54.), „kerek percc (!) megüzente” (168.), „a varga fia már régóta ott kukolt a falban” (187.). „három kívánságát (?) teljesíti” (245. old.).

Róna Emmy remek rajzainak van népi atmoszférájuk, hangulatosak, szellemesek és kifejezők.

ZSIKÓ GYULA

Bernáth Aurél:

A MÚZSA KÖRÜL

Bernáth Aurél „Kor és pálya” című művének nemrég megjelent harmadik kötete nem egyenes folytatása az előző kétnek. A méltán nagy sikert aratott híres önéletrajzi regény két kötete: az „Így éltünk Pannóniában” után, a kiváló festő most művészetelméleti írásait foglalja össze új könyvében. Azt, hogy „A Múza körül” mégis mennyire a „Kor és pálya” összefonódó köteteinek sorába kívánczik, maga a művész mondja el könyve előszavában. „Bár számomra regény ez is a javából. Sőt; életem drámai részleteit az itt következő úgy érzem higgadtan írt lapok rejtik.”

Ahogy az olvasó elmélyed a kötet sorra következő tanulmányainak s cikkeinek egymástól tárgyban oly eltérő s mégis a művészet örök összefüggéseivel átszőtt anyagában, maga is mind jobban meggyőződik arról, hogy mindez szervesen összefügg az író életrajzi regényével. Senki sem értheti meg Bernáth Aurél pályájának alakulását, aki nem ismeri meg ennek a kivételes tehetségű művésznak „harcát az angyalal”, az igaz művészi kifejezés tisztaságáért.

A kötet húsz év (1939—1959) írásait egybeválogató anyaga négy részre oszlik; címekben meghatározva az összegyűjtött cikkek tárgyi körvonalait. Az „Arcképek” különböző alkalmakból megírt, tanul-

mányának is kiváló portrék Szinnyi-Merse Pálról, Ferenczy Károlyról, Benczúrról, Csók Istvánról, Nagy-Balogh Jánosról, Petrovics Elekről és Szabó Lőrincről. Nagy művész, pontosságra törő összefoglaló ábrázolásai ezek, kiemelkedő tehetségű emberekről. Bernáth a festő éles szemével s magas intellektusával olyan remek képet rajzolja meg nagy kortársainak, hogy szavai nyomán sírbaszált emberi alakjuk látszik feléledni, s életüknek és műveiknek azok a mozzanatai is könnyen érthetőkké válnak, amelyek titkait eddig csak tudatunk legmélyén feszegettük. A nagyszerű sorozatból is kiemelkedő írás az „Arcképvázlat Szabó Lőrincről”. A jól ismert Bernáth-portré s az izgalmasan érdekes kis tanulmány együtt bizonyítja, hogy festő és író egyformán igaz mestere művészetének.

A kötet második része: „Jegyzetek a művészetről” címen foglalja össze a szerző kisebb írásait. Változatosan gazdag anyag ez. A rendkívüli tudású és műveltségű mester életútjának megfigyelései mintegy szemléltető helyszíni tudósításokként és sokrétű változatban szólnak az olvasóhoz a művészet nagy nemzetközi birodalmából. Fogalmakat tisztázó esztétikai kérdések felvetése mellett, nagy művészek kiváló alkotásait ismeri meg a szerencsés olvasó, akinek avatott vezetője ebben a kincses birodalomban a lehiggadt ítéletű, önmagával is sokat vívódó, de mindig pontosságra törő mester. Nem kinyilatkoztatásokat, megállapításait és kételyeit egybefogó gondolatait tárja az olvasó elé s rábízta, hogy a tények fényében maga ismerje fel értékeléseiben az igazságot.

Kit ne csábítana, hogy Bernáth Auréllal járhatja végig a múzeumok féltett kincseit?! A mester fölényes tudása ellenére itt sem utat mutat, csak elmondja mit gondol a legnagyobbak műveiről. Az olvasó elkísérheti a Sixtusi kápolnába, a Louvre remekei közé, vele olvassa Rafael és Tizián leveleit s eltűnődhet Manet Olympiájának változékony szépségén. Elragadják a mester tépelődései a Monreale aranycsillogású mozaikjainak s Tintoretto szigorú egyszerűséggel megfestett arcképek összehasonlításánál és vele idézi fel kevésbé méltányolt magyar mesterek: Mattyasovszky-Zsolnay, Hrabéczy, addig talán nem is hallott erőnyeit. És ha mindeme felemelő élmény után kedve tartja, a „Korrektúra” jegyzeteiben még bepilanthat abba a rejtelmes világba is, ahol a pályakezdő művészek ismerkednek a festészet mesterségbeli titkaival.

Nagy és érdekes terület az, amelyet Bernáth gondolatai nyomán bejárunk. Bizonyára lesznek, akik egyben-másban nem értenek egyet a jegyzetek megállapításaival. Hiszen olyan hatalmas és sokrétűen árnyalt a művészi szépség birodalma, hogy nehéz abban az egyértelmű eligazítás. Egy azonban bizonyos. Bernáth Aurél, művészeti kérdésekben megrendíthetetlen önfegyelemmel, szenvedélyesen tárgyilagos mondataival, olyan iránytűt ad az utas kezébe, amely ha nem is záloga a csalhatatlan tájékozódásnak, de legalább a végzetes eltévelyedést lehetlenné teszi.

A harmadik és negyedik fejezet: „Korunk festészeti problémái” és „A szocialista realizmus problémái” címmel a művész nagyobb tanulmányait foglalja össze. Ezek az írások a művészetelméletnek már azokra a területeire tartoznak, amelyeken a szakmai kérdésekben járattan olvasó nehezebben tájékozódik. Bernáth fordultatos íráskészsége azonban még ezt a szakmai problémák terhéől súlyos anyagot is átmelegíti és a művészet iránt valamelyest is fogékony ember számára izgalmasan érdekfeszítővé tudja tenni. A legnehezebb művészetelvi kérdések is könnyen érthetőkké lesznek, a szakmai kifejezések megszeliődnek, s a festészet kérdéseinek labirintusában kanyargó ösvények, könnyen szétválasztható, áttekinthető utakká válnak a mester rendszerező gondolatainak fényében.

Nem feladatunk, hogy a festészet mai bonyolult problémáinak kibogozásában állást foglaljunk. Meg kell látnunk azonban egyfelől Bernáth félreérthetetlen kiállítását a természetelvű festészet védelmében, másfelől tiszteletreméltó felelősségtudattal átítatott hitvallását az igaz művészet mellett.

Mint Bernáth Aurél minden köteténél ezúttal is külön ki kell emelnünk a mester írásművészetét. Lehiggadt, okos szavait sokhelyütt szelíd derű vagy szikrázó szellemesség ragyogja be. Fordultatos, gazdag nyelve, remekbe szabott mondatai, tömör és kiváló hasonlatai, szökepei, elragadják az olvasót. Művészetelméleti kérdésekkel foglalkozó könyvnél különösen olyan ritka erény ez, amelynek elérésére csak kivételes tehetség képes. Tudjuk, hogy így van, de ez a felismerés, mindig új öröm forrása Bernáth könyveinek olvasásánál.

LIPTÁK GÁBOR